

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XX (1) 2011

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Simas Karaliūnas

Vytauto Didžiojo universitetas

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Universytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Lidija Leikuma (latviešu valoda), William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Lidija Leikuma (Latvian), William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2011

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9984-45-416-0

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Brigita BUŠMANE

Ar kokmateriālu iegūvi un transportēšanu saistītā leksika

Nicas izloksnē 5

Jūratē ČIRŪNAITĒ

Kauno pavieta bajoru ģivardijimas XVII amžiaus pabaigoje 25

Gintarē JUDŽENTYTĒ

Pa kreisi, pa labi vartosena ir semantika dabartinėje latvių kalboje. 35

Rolandas KREGŽDYS

Baltų kalbų *nomina agentia* su suff. *-inā kilmės ir semantinės raidos ypatumai

(„deivės“ Žemynos verifikavimo klausimu) 53

William R. SCHMALSTIEG

A Few Comments on the Expression of Object of Motion and Position at Rest

in the Baltic Languages. 79

Hronika – Chronicle

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības*

aktualitātes un problēmas (Pēteris Vanags). 89

47. Artura Ozola dienas konference *Baltu valodu vēsture un dialektoloģija*

(*Lidija Leikuma*) 94

Recenzijas – Reviews

Benita Laumane. *Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks*. Liepāja:

Liepājas Universitāte, 2011. 126 lpp. (*Pēteris Vanags*) 98

Karl Pajusalu, Eberhard Winkler. *Salis-livisches Wörterbuch*. Tallinn: Eesti

Teaduste Akademia Kirjastus, 2009. 272 S. (*Lembit Vaba*) 102

Izdošanas principi – Publication Policy 112

AR KOKMATERIĀLU IEGUVI UN TRANSPORTĒŠANU SAISTĪTĀ LEKSIKA NĪCAS IZLOKSNĒ

Brigita BUŠMANE
*Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts*

1. Ievads

Viens no dialektologu galvenajiem un arī aktuālākajiem uzdevumiem ir apzināt un sistematizēt izlokšņu leksiku, kas saistās ar tām tautas materiālās kultūras nozarēm, kurās laika gaitā ir notikušas būtiskas izmaiņas dažādos aspektos, piemēram, darba organizācijā, tehnoloģijā, darbarīku un transportlīdzekļu izmantošanā. Tāda nozare, piemēram, ir kokmateriālu ieguve un transportēšana, kam pēdējos gadu desmitos raksturīgs augsts mehanizācijas līmenis. Bet 20. gadsimta 20.–30. gados kokus cirta un apdarināja ziemā ar vienkāršiem darbarīkiem, Nīcā kokmateriālus no meža ar zirgiem un ragavām izveda līdz Bārtas upei, pa kuru pavasarī tos pludināja līdz Liepājas ezeram un tālāk pa ezeru līdz Liepājai. Kokmateriālu ieguve un transportēšana daļai Nīcas zemnieku (galvenokārt sīkzemniekiem – namelniekiem) bija nozīmīgs ienākumu avots. To nodrošināja apkārtnes meži, kas 30. gadu otrajā pusē Nīcā aizņēma 49,9 % no kopplatības, bet Bārtā 45 % (LKV 15, 28903), Bārtas upe, Liepājas ezers un Liepājas tuvums. Kā norādījis Jēkabs Janševskis darbā „Nīca“, „Dižā Nīcā namelniekiem trūka tāda pastāvīga peļņas avota kā Lejnieku zvejiem“, tāpēc „citi devās peļņā uz Liepājas ezeru ..., pludinādami pa Bārtas upi no Bārtas un Nīcas mežiem cauri ezeram kokus un malku uz Liepāju“ (Janševskis [1928]: 28). Bārtas upei un Liepājas ezeram kā transportceļam vēl 20. gadsimta 20.–30. gados bija liela nozīme Lejaskurzemes tautsaimniecībā, jo tā pavasaros bija plostojama no Skodas Lietuvā un pa Bārtu un ezeru Liepājā nonāca gandrīz visi kokmateriāli vietējām vajadzībām un arī eksportam (LKV 1, 1873). Piemēram, no 1921. gada līdz 1930. gadam pa Liepājas ezeru pārtransportētas vidēji gadā ap 26400 t koku, un tajā laikā ezera krastā pie Liepājas bija vairākas koku zāģētavas un finieru fabrika, kas izstrādāja arī Bārtas baseina ozolus (LKV 12, 24112). Piebilstams, ka Liepājas ezera dziļums ir samērā niecīgs: 0,5–1,5 m (LKV 12, 24111), lielākais dziļums – 3 m (Pastors 1969: 357).

Diemžēl ne muzeju fondos, ne rakstītajos avotos pagaidām nav izdevies atrast aprakstus par šo Nīcas iedzīvotāju nodarbošanos. Dažādas ziņas par kokmateriālu pludināšanu pa Latvijas upēm, plosa uzbūvi ietvertas enciklopēdijās (sk., piemēram, Dunsdorfs 1938, Teikmanis 1938, Cimermanis 1970), kā arī vairākos rakstos (sk., piemēram, Kreišmane 1981, Kunnošs, Niedre 1981, Lasmane 2009).

Ar kokmateriālu iegūvi un transportēšanu saistītā leksika Nīcas izloksnē apzināta 20. gadsimta 70.–80. gados, iztaujājot vecākās paaudzes teicējus, kas 20. gadsimta 20.–30. gados ar to nodarbojušies. Viens no galvenajiem teicējiem bija Jānis Kļava (1906–1983), kas skolā bija mācījies tikai divarpus ziemas, jaunībā izbaudījis arī skarbo plostnieka dzīvi, bet, armijā dienēdams, iemācījies spēlēt korneti un ilgus gadus bija vietējā pūtēju orķestra dalībnieks. 2011. gadā ziņas par šo tematu, atklājot, piemēram, atšķirības meža izciršanas darbu organizācijā, sniedza Jēkabs Bozis (1922), kurš jaunībā – no 1939. gada līdz 1942. gadam – piedalījies gan meža darbos, gan kokmateriālu transportēšanā ar ragavām un koku pludināšanā.

Leksikas materiāls iegūts, pierakstot teicēju stāstījumu, ar jautājumiem noskaidrojot, precizējot nosaukumu, jēdzienu, kā arī tas rasts citos saturiski dažādos kontekstos. Jāatzīst, ka atbildes uz jautājumiem nereti atklāja, ka konkrētajam jēdzienam, priekšmetam u. tml. izloksnē (vai vismaz teicēja valodā) speciāla nosaukuma nav, proti, tā apzīmēšanai izmantoti literārajā valodā vai izloksnē dažādās jomās lietojami vārdi. Tā, piemēram, uz jautājumu – kā sauc galveno plostnieku, citus plostniekus – sekoja atbilde: *nu jā, viens [plostnieks] nu bi, kas tā vairāk teica kādu likumu. tā jau bišķi mēs turējamiēs piē viēna paduōma, bet jau tāda priēksniēka kā taga, viētniēka un viētniēka viētniēka, tādu jau muņš nebi tuōrēz.*

Ar kokmateriālu iegūvi un transportēšanu saistītajā vārdu krājumā tāpat kā daudzās tematiskajās grupās dominē kopvalodā sastopami vārdi. Līdzās tiem reģistrēti arī vārdi, kam literārajā valodā raksturīgs ierobežojums lietošanā, kā arī dialektālā leksika, kas ir šā raksta izpētes objekts. Tādējādi rakstā netiks aplūkoti tādi kā izloksnē, tā kopvalodā sastopami mantotajā leksikas slānī ietilpstoši vārdi kā *cirsma, cirst, stumbrs, zars, sveķi, celt, kraut, krautuve, kaudze, pluosts, puosms, siet, šķersis, miets* u. c., kā arī aizguvumi *klucis, kvartāls, ķīlis, pālis* u. c.

Tematiski šis vārdu krājums apkopots trīs grupās (rakstā leksēmas ir aplūktas tematiskā secībā).

2. Ar kokmateriālu (baļķu) iegūvi saistītā leksika

Ciršanai paredzētie un sagatavotie meža gabali – cirsmas – tika pārdoti izsolē.

toģis ‘izsole’ (*vis’piŕms i toģi. tuōs nuōturēja Liēpājā. tuŕ vairāksuōlīšanā nāca meža gabali, kas nāca priēkš isstrādāšanas. tuōs piŕka žīdi, latviēši aŕ, kamŕ nauđa. / žīdi bi sadudinašīēs ‘sarunājuši, vienojušies’, ka gāja us toģi piŕkt mežus.*).

Ar nozīmi ‘izsole’ (saistībā ar meža gabalu resp. malkas iegādi) *ijō*-celma forma *toģis* (*toģs*) reģistrēta arī Laidzē (*cig liēl gabāl ta pārdēu tuō mēž tòi*

toŕģe?), bet *u*-celma forma *toŕgus* (*toŕgs*) Kandavā (*jaizbrauc bi tai toŕģe, vaīdzē maļk* – Graudiņa 1964: 278); sal. *toŕģa pļavas* Stendē (*Mēdza izšķirt muižas (vēlāk – valsts), māju jeb saimnieku un t. s. toŕģa pļavas. Toŕģa pļavu gabaliņus katru gadu izdeva pļaušanai uz vienu vasaru īpašā izsolē, ko dēvēja par pļavu toŕģi* – Draviņš 2000: 182).

Pēc Jura Baldunčika apkopotajiem materiāliem (t. i., Ventspils Augstskolas Lietišķās valodniecības centra projekta „Aizguvumi latviešu valodā“ kartotēkas), periodikā vārds *toŕģis* resp. *torgs* fiksēts jau 19. gadsimtā, piemēram, *torgi* „Latviešu Avīzēs“ (1831, 10, 4), *toŕģis* (līdzās *peretoŕģis*) „Latviešu Avīzēs“ (1870, 7, 49) un „Baltijas Vēstnesī“ (1870, 25, 200), *torgi* „Latviešu Avīzēs“ (1890, 28, 3). 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos vārds *torgs* minēts vēl Jēkaba Dravnieka tulkojošajās vārdnīcās, piemēram, „Vācu-latviešu vārdnīcā“ līdzās vācu *Torg* (Dravnieks 1910: 1087 un Dravnieks 1929: 1087), „Krievu-latviešu vārdnīcā“ līdzās vārdam *моръ* kā ceturtā nozīme – ‘torgs; ūtrupe’ (Dravnieks 1913: 905). Ar nozīmi ‘ūtrupe’ Jeros fiksēts variants *toŕģelis* (EH II 688).

Vārds *toŕģis* (*toŕģelis*) ir aizgūts: sal. kr. *моръ* (EH II 688).

šļaka // **šlaka** ‘cirsmā’ (*žīdi piŕka šlakas – tag ciŕsmas sauc. / mešsārks šlakā apvērtēja kuōkus, cik varēs izduot. / tēs gāi pa ziēmu mežā maļkas ciŕst žīdiem – šlakas.*)

šļaka ‘cirsmā’ arī Limbažos un Tūjā (Apv.), ‘der Schlag (die Abteilung) des geteilten Waldes’ Dunikā un Mārsnēnos un *šlaka* Lazdonā (ME IV 61), *šļaka* Aknīstē (EH II 643). Vārdi *šlaka* un *šļaka* ‘der Schlag (die Abtheilung) des geteilten Waldes’ minēti jau 19. gadsimta vārdnīcā (Ulmanis 1872: 296).

Aizgūts no vācu valodas (ME IV 61), no vācu *Schlag* (Sehwers 1953: 135).

slēģis ‘cirsmā’ (*tika nuōvilktas mežā līnijas, nuōrakti stabi. uņ ta šitā platība ..., kuŕ iŕ katrs kuōks isskaūtīc uņ uzmēric, .. tuō mēs saucām pa slēģi. citi viņu saūca pa šļaku, bet mēs saūcam viņu pa slēģi.*)

LLVV VII₁ 573 vārds *slēģi* dots ar nozīmi ‘izcirtumi (mežā)’ un norādi, ka ir apvidvārds (raksturīgi, ka vienīgais ilustratīvais piemērs ņemts no dzirciemnieka Ernesta Birznieka-Upīša darba). Abas minētās nozīmes fiksētas paretam arī citviet, galvenokārt Kurzemē, piemēram, *slēģis* ‘cirsmā’ Stendē (Draviņš 2000: 37, 345–346), *slēģis* ‘izcirtums’ Kuldīgā, ‘izcirsts meža gabals, kurā saauguši krūmi un ogulāji’ Strazdē; *slēģis* Sasmakā (Valdemārpilī) un Labragā (Ulmalē) ‘ein zum Aushauen bestimmtes od. ausgehauenes (Jaunpiebalgā un Dundagā) Stück Wald’, ‘Waldeinteilung in Schlägen’ Sasmakā (Valdemārpilī), ‘ein eingezäuntes Waldgehege’ Skrundā, Labragā (Ulmalē) un „*puosums*“ Īvandē (ME III 928).

Aizgūts no vācu valodas (ME III 928), no vācu *Schläge* (Sehwers 1953: 110).

Meža izciršanas darbus mežcirtējiem ierādīja, uzraudzīja un uzskaitīja cirsmas īpašnieka nolīgts cilvēks:

šļakas zēllis, arī **šlakas zēllis**, (jaun. nos.) **brāķeris** (tiē [ebreji] *turēja seų zēļļus – šļaku zēļļus. tiē līdz a tuō piŗcēju apvērtēja cīrsmu.. cik kuŗš isveda* [kokus], *tik šlakas zēllis piērakstija.* / *šļakas zēllis izdeva tādu cedeli – tādu zīmi, cik iŗ isvēsc. cedeles bi jāuzrāda tuŗ, ku nuōgāŗ [izvestos kokus]. tuŗ aka piērakstija.* / *šļakas zēllis .. ūzņēma, nuōmērija, cik tas baļķis gāŗš .. mēs viņu saūcām pa brāķeri. vēcuōs laikuōs saūca pa šļakas zēlli.* / *šlakas zēllis, brāķeris ismaksā naūdu, iērāda dārbu.*).

Vārdi *zellis* un *brāķeris* ar ierobežojumu lietojumā sastopami literārajā valodā: LLVV VIII 589–590 vārdam *zellis* minētas nozīmes: 1) (ar norādi **vēsturisks**) ‘cilvēks, kas beidzis cunftes noteiktu apmācību; kvalificēts algots strādnieks, kas strādā meistara vadībā; vidējā pakāpe cunfšu amatnieku hierarhijā’ un 2) ‘profesionālā korporācijā iegūta noteikta amata kvalifikācijas pakāpe; cilvēks, kam ir šāda kvalifikācijas pakāpe’, bet vārdam *brāķeris* LLVV II 112 (ar norādi **novocojis**) – nozīme ‘šķirotājs’. Abi vārdi dažādos kontekstos fiksēti arī izloksnēs, piemēram, *brāķeris* ‘šķirotājs’ Jeros, Rūjienā, Stendē (Apv.).

Latv. *zellis* līdz ar ig. *sell* aizgūts no vlv. *selle* (ME IV 704), arī *zelle* no vlv. *selle* ar piebildi, ka aizgūts 15. vai 16. gadsimtā (Sehwers 1953: 162, 216–217), minēts 18. gadsimta vārdnīcās (sk. LEV II 552); *brāķeris* aizgūts no vlv. *wraker* (ME I 327) resp. *wraker* (Sehwers 1953: 16), arī minēts jau 18. gadsimta vārdnīcās (sk., piemēram, Stenders 1789: I 26).

Galvenie darbarīki mežā bija cirvji (izloksnē senāk biežāk *ciris* ar līdzskaņa *v* zudumu līdzskaņa *r* priekšā; *ciris* fiksēts jau 17. gadsimta vārdnīcā – Fīrekers I 313, II 548) un zāgi (izloksnē vecāks nosaukums *zāgs*) (*matuōrzāgi jau tādi nebi kā taga. nu a ruōkām [zāģēja kokus].*).

platcir(v)is (liēlu, *platu cīri saūc platcīri. nuō senu laīku nāca tādi slīperu cīrtēji. viņi nuōlaīda baļķi uŗ a tuō platcīri apstrādāi.*).

divu vīru zāgs // **divuruōcis** ‘zāģis, ar kuru vienlaicīgi strādā divi cilvēki’ (*mežā bi divu vīru zāks, divi vīri ku vēlk katrs galā.* / *divi vīri a diuruōci zāgāja.*).

Vārds *zāgs* izplatīts Kurzemē (sk. ME IV 694–695, EH II 802); sal. *zāgāt* ‘zāģēt’, kas arī izplatīts Kurzemē (sk. LVDA 98. A karti, 220. lpp.).

Latv. *zāģis* (*zāgs*) līdz ar liet. *zōgas* un ig. *sāg* aizgūts no vlv. *sage* (ME IV 695, Sehwers 1953: 162) un *zāģēt* (*zāgāt*) līdz ar liet. *zoguoti* un ig. *sāgima* – no vlv. *sagen* (ME IV 695, Sehwers 1953: 162). Pēc Konstantīna Karuļa domām, Kurzemes izloksnēs sastopamā forma *zāgs* (verbs *zāgāt*) laikam aizgūts no holandiešu valodas (LEV II 546).

Mežā kokus nocirta resp. nozāģēja (*nuōcīrta* [jeb] *nuōcīrta*, *nuōzāgāja* [jeb] *nuōzāģēja*, *nuōlaīda*, [arī] *nuōgāza kuōku.* / *ta a cīŗvi iēcēŗt ruōbu* [kokā] *uŗ sāk zāgāt. zāgā tik ilģi, līdz nevaŗ vaīs zāgu pavīlkt.* / *ne jau viēns pac pāŗis, bet tuŗ*

jaū bi vairāk tuō cīrtēju, kas tuō slēgi nuōcīrta. / ta iērūnājās, ka iēs mežā kuōkus laīst – būšuōt laba peļņa. / kad zāgā nuō kājām kuōku, ta vaīg a ciri aīzrañtīt 'iecirst' ruōbu uñ ta tik sākt zāgāt.).

Vārdkopas (no)laist no kājas '(no)zāgēt, (no)cirst (koku)' LLVV IV 93, 579 minētas ar norādi, ka lieto sarunvalodā. Tās fiksētas arī citās izloksnēs, piemēram, *nuōlaīst nuō kājas* Ērgemē (ĒIV II 40–41), *laīst nuō kājas zemē* Vainižos (VIV I 362), *laīst nuō kājām* Dundagā (Apv.).

Verbam **rantīt** izloksnēs konstatētas vairākas ar ciršanu, nelīdzenu griešanu vai zāgēšanu saistītas nozīmes, piemēram, 'quer durchhauen, durchschneiden' Vecaucē, 'mit einem stumpfen Beil hauen' Dunikā, un 'ramstīt 3 [mit einem stumpfen Beil hauen oder mit einer stumpfen Säge sägen]' Jaunpilī, Kalētos (ME III 477), 'hauen, kerben' Snēpelē (EH II 354).

Vārds **rantīt** ir kursisms resp. lituānisms (ME III 478).

Tālāk kokus apdarināja, iegūstot baļķus:

(**nuo**)**dzenēt**, (jaun. nos.) (**nuo**)**darināt** 'apstrādāt (nocirstu, nozāgētu koku), apcērtot, atcērtot zarus; apdarināt; atzarot' (*ka nuōlaīda tuō kuōku nuō cēlma, nuōdzenēja zarus – atsita nuōst a ciri. / kuōkus dzenē nuō gala, nuō tiēygaļa cērt zarus. / ka nuōzāgā kuōku, nuōdzenē zarus, ta tik sazāgā gabaluōs. / kad kuōku nuōcērt mežā, ta nuōcērt zarus, teīc – nuōdarina, laī vaī sazāgāt.).*

LLVV V 527 ar nozīmi 'nodarināt (koku, zarus)' un norādi **apvidvārds** minēts variants *nodzenāt*. Verbs *dzenēt*, no tā atvasinātie prefiksālie verbi reģistrēti Kurzemē, Augšzemē un Latgalē, piemēram, Krustpilī, 'ästeln, die Äste abhauen, abhacken, abkappen' Nīgrandē (ME I 545), Aulejā, Bebreņē un Varakļānos (EH I 355), *apdzenēt* ['Äste vom Baume hauen'] Dunikā, Aknīstē, Stendē un Zasā (EH I 79), *atdzenēt* ('Äste von unten) abhacken, -kappen' Dunikā, Aknīstē un Stendē (EH I 140), *nodzenūt* Stendē (Draviņš 2000: 347). Verba *dzenēt* izplatība izloksnēs ir skaidrota 20. gadsimta 40. gados, par to ir ziņas arī izloksņu pierakstos 20. gadsimta otrajā pusē (Apv.).

Variants *dzenāt* 'abtreiben, abhauen, z. B. die Aeste eines Baumes' fiksēts 19. gadsimta vārdnīcā (Braže 1875: 58).

Vārds *dzenēt* ietilpst mantotajā leksikas slānī (sk. ME I 545).

(**ap-**, **nuo-**)**tasīt** 'apcirst; notēst' (*ka aptastija tuōs zarus, ta isnāk vēl laps cira kāc. / kad'reīz te mežā cīrta – tādus slīperus nuōtastija. / nuōtastīt – tas tā a ciri kādu miētu spicu taišīt, ka žuōgus taīsa va kuī [vajag].).*

Ar nozāgēta (nocirsta) koka tālāku apstrādi šie verbi saistīti arī citviet Dienvidrietumkurzemē, piemēram, *aptastīt* 'aptēst' Dunikā un Kalētos (EH I 121), *nuōtastīt* 'behauen' Rucavā (ME II 872; sastopams arī J. Janševska darbā EH II 99), *tasīt* 'behauen' Rucavā un Dunikā (ME IV 135).

Vārds *tasīt* vārdnīcās minēts kopš 17. gadsimta, piemēram, *tastihst* (*tähst*) 'behauen', *balkes ar diža ciru' tastihst* (*aptähst*) 'die Balcken mit dem Zimmer Beil behauen' (Langijs 1685: 305).

Iteratīvs *tastīt* saistāms ar *tēst* un ietilpst mantotās leksikas slānī (sk. ME IV 175–176).

apzaruôt, arī **nuozaruôt** ‘atcirst zarus; atzarot’ (*nuôzâgâtuô priēdi gâja abzaruôt. / baļķus nuôzaruô, nuômizuô.*).

LLVV V 754 verbs *nozarat* ‘atzarot’ minēts ar norādi, ka reti lieto, un piemēru no K. Milenbaha vārdnīcas.

spice // **galuone** ‘galotne’ (*brâķeri nuôðevuši i mērus, kuŗâ viêtâ teŗ jāatgariņ spice, jānuôðzenê zari. / zari i taišni, liki, piê apakšas gaŗâki, uz galuôni îsâki.*).

Galotnes nosaukums *spice* izplatīts Vidzemē, retāk sastopams Kurzemē, *galuone* – Dienvidrietumkurzemē (LVDA 12. karte, 52.–53. lpp.).

Latv. *spice* aizgūts no vācu *Spitze* (LVDA 52).

baļķs, (jaun. nos.) **baļķis** ‘nozāģēts, no zariem atbrīvots (resns) koka stumbrs’ (*baļķs i kuôka stuŗbrs, seŗu, septiņu asu gari. vêlâk saûc pa baļķi. / ka piŗka, ta piŗka baļķus, maļķu uņ zarus*); izplatīts arī deminutīvs *baļķelis* ‘neliels baļķis’ (*ka tuô egli nuôzâgâs uņ nuôðzenês tuôs zarus, bûs laps baļķelis.*).

o-celma forma *baļķs* fiksēta arī citur Kurzemē, piemēram, Skrundā (ME I 261), Dunikā, Grobiņā un Īvandē (EH I 200); sal. *Baļķs* z Embûtē, *Baļķi* jeb *Baļķi* z Nīgrandē (LvV I₁ 79). Par vārda *balks* semantiku un izplatību izloksnēs sk. arī LIV 152.

Daudzskaitļa forma *balki* minēta jau Fīrekerā vārdnīcā (Fīrekers I 95, II 173), *ij*o-celms *balkis* Manceļa vārdnīcā (Mancelis 1637: 27). 18. un 19. gadsimta vārdnīcās parasti reģistrēta *ij*o-celma forma *baļķis*, piemēram, Lange 1773: 49, (arī *baļķus laist* ‘Balken fällen, Balken flößen’, *baļķôs iet* ‘zum Balken fällen und führen gehen’) Stenders 1789: I 15, (arī *baļķus nolaišt, laišt* ‘Balken fällen, flößen’) Ulmanis 1872: 25, Braže 1875: 44.

LLVV IV 580 vārdkopa *baļķus laist* fiksēta ar minētajām nozīmēm – ‘cirst, zāģēt kokus baļķiem’ un ‘pludināt nocirstus un apdarinātus kokus’ un norādi, ka tai piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa.

Atšķirībā no latgaliskajām izloksnēm, kur *ā*-celms *balka* ‘ein Querbalken’ laikam aizgūts no kr. *бáлка* ‘t. p.’ (ME I 254), Kurzemē *o*-celms *balks*, šķiet, tāpat kā *baļķis* ir ģermāniskas cilmes: latv. *baļķis* līdz ar liet. *bálkis* un ig. *pal'k* aizgūts no vlv. *balke* ‘Balken’ (ME I 261, Sehwers 1953: 8).

Līdzās literārajam vārdam **buômis** ‘paresns, pagārš, parasti nodarināts, koks; resna koka kārts (piemēram, smaguma celšanai, balstam)’ Nīcā izplatīta arī *o*-celma forma **buômš** (*ceļmus laûze a buômu. atraka, cik varēja, saknes, ta pabâza apakšâ buômu, apakš buôma palika pagalvi – tâdu klucîti.*), kā arī atvasinājums **buômelis** ‘neliels bomis’ (*buômelis i priêķš [koku] pacelšanas, ku vaiðzîks.*).

o-celma forma *buômš* reģistrēta arī kaimiņizloksnēs Dunikā un Grobiņā (EH I 259), *buômelis* arī Kursiņos, Nīgrandē, Popē un Vainiņos (Apv.). *o*-celms fiksēts arī Bražes vārdnīcā (Braže 1875: 48). Parasti 17.–19. gadsimta vārdnīcās

sastopama *ījo*-celma forma, piemēram, Lange 1773: 60, Stenders 1789: I 26, Ulmanis 1872: 34.

Latv. *buomis* līdz ar liet. *bómas* ‘Hebebaum’ un ig. *põm* ‘t. p.’ aizgūts no vlv. *bõm* ‘Baum’ (ME I 362, Sehwers 1953: 21).

slīperis ‘gulsnis’ (*slīperi i baļķi, sazāgāti zināmā garumā uñ nuotēsti četrkañtīgi. redz, nāca tādi cilvēki, kas mácēja nuò baļķa isciřst slīperus. / slīperis [sauc, ja] baļķim̃ apciřstas četras kañtes. / izveda tuòs slīperus. [slīperis ir] tãc apstrãdãc baļķis, us četrãm kañtĩm tãc.*).

Vārds *slīperis* minēts 19., 20. gadsimta vārdnīcās, piemēram, ar skaidrojumu ‘Slieper, Unterlage der Eisenbahnschienen’ Ulmanis 1872: 266, ME III 936. LLVV VII₁ 595 vārds *slīperis* ‘gulsnis’ dots ar norādi, ka ir novecojies.

Latviešu valodā tas aizgūts no vācu valodas (Sehwers 1918: 159).

slīpeñnieks ‘slīperu gatavotājs’ (*slīpeñnieki kadreĩz mežã bi – slīperus cĩrta, tã četrrkañtīgi. / daļu [koku] sastrãdãja slīpeñnieki Brustēs ‘brusās, slīperuòs.*).

LLVV VII₁ 595 vārds *slīpeñnieks* minēts ar norādi, ka ir novecojies.

Tikai vienas teicējas valodā konstatēts verbs **slīperēt** ‘gatavot slīperus’ (*ka nebi zãģu, ta gãĩ mežã šlīperēt. tas tã aptasta a cĩri priekš siēnasmãlķas. tuòs saũca pa slīperiēm.*).

Mežcirtējiem parasti grūtības sagādājusi sveķainu koku zāģēšana (*vēcas, señlaĩku pasaũlĩgãs priēdes nebi saũsas, briēsmĩgi tecēja sveķi. a zãģi nevarējĩlgi ‘nemaz zãģēt, ka tã apķĩpa tas zãģis a sveķiēm, ka nevarējĩ pavĩlkt vaĩs. mēs turējãm petruòlijas pudelĩti, uzlējãm tuò petruòlijũ. tad aka zãģis paliēk tĩrs, tad aka vař zãģēt.*).

Nīcas izloksnē ar nozīmi ‘sveķains (parasti priedes) koks, skals’ reģistrēts vārds **ķiēnis** (**ķiēni**), sastopams arī adjektīvs **ķiēņuots** ‘sveķains’ (*ķiēnis – tas i priēdes sveķains gabãls. ķiēnis tēk, sveķi nuò ķiēņa istēk. tas tas kuòka gabãls, tiē sveķi i iēkšã. / gãĩ a uguni [zvejoj] – a ķiēniēm. pĩllu maĩsu a ķiēniēm [ņēma līdz]. / iēkuraĩm tãdi ķiēniši labi. ķiēniši nuò priēdes kuòka ķiēņuòta.*).

Vārds *ķiēni* ‘Kien, Kienholz’ fiksēts arī Aizvīķos, Irlavā, Kalētos, Skrundā un Lazdonā (ME II 390), Grobiņā un Nīgrandē, *ķiēnis* Dunikā un Pērkonē (EH I 707), *ķiēnis* ‘sveķaina malka, pagale’ Rucavā un *ķiēni* ‘sveķaina malka no priedes celma vai galotnes’ Grobiņā un Kursišos (Apv.), *ķiēņuòts* Bārtā (Apv.); sal. arī *ķiēnains* ‘sveķains’ Aizvīķos un Nīgrandē (Apv.). Ar nozīmi ‘Kienholz, harzige Tannenstubben’ vārds *ķiēni* reģistrēts jau 19. gadsimta vārdnīcās, piemēram, Ulmanis 1872: 106, ‘Kienholz’ Braze 1875: 79. Kurzemes dienvidos vārds *ķiēni* izplatīts arī ar nozīmi ‘sveķi’ (sk. LVDA 11. karti, 51. lpp.).

Latv. *ķiēni* aizgūts no vlv. *kēn* (ME II 390) vai lv. *kēn* (Sehwers 1953: 65).

Ar kokmateriālu tālāku pārstrādi saistīts izloksnē izplatītais vārds **dařvãkslis** (*dařvãkslis // dařvãkslis*) ‘ap 35–40 cm gara (parasti priedes koka) šķila vai serde, ko lieto uguns iekuršanai, retāk kurvju pīšanai’ (*dařvãkslis i priēdes sērde. nuòplēsa malas priekš skalũ, uñ atliēk sērde – dařvãkslis. / pate*

sērde neplīst. tuŗ atliēk daŗvākslis, kuō sašķeļ sīkās šķērlās priēķš uguņš iēlipīšanas iededzināšanas. / daŗvākslis – tas irād nuō priēžu kluča ačķēlta šķila. tas i priēķš skaliēm duōmāc, priēķš kuŗvu pišan(a)s.).

Vārds *darvākslis*² ‘Pergelholz, Pergelscheit’ reģistrēts arī Gramzdā (EH I 308), *daŗvākslis* ‘t. p.’ pie Liepājas (ME I 442), *daŗvākslis* Bārtā (Apv.). Vārdnīcās tas (*darvākslis – a* piedēklī? B. B.) fiksēts kopš 17. gadsimta, piemēram, ar nozīmi ‘Tehr holtz’ Fīrekers I 249, II 470, ‘Theergrube, Theer holz’ Lange 1773: 73, ‘Theerholz’, pl. ‘die kienigte Wurzeln, woraus Theer gebrannt wird’ Stenders 1789: I 35, ‘Kienholz zum Theerbrande’, ‘das Pergelscheit, der Lichtspan’ Ulmanis 1872: 43, ‘ein kienigter Holzscheit’ Braže 1875: 53.

Ar tuvu semantiku vietām Kurzemē un Vidzemē ir reģistrēti šā vārda varianti, piemēram, *dārvēksis* Stendē (*Agrākos laikos muiža no sava meža devusi cirst trīs priedes gadā (t. s. skalu priedes); tās sazāģēja skalu malkā – klučos, reti kad garākos par 60–80 cm, ko tad saskaldīja dārvēķšos* Draviņš 2000: 114), *daŗvēksnis* // *daŗvēks’s* ‘skalu koks’ Jaunburtniekos (Rudzīte 1958: 161), *daŗvēksis* (*daŗvēks’s*) Bauņos (Rudzīte 1958: 157).

Atvasinājuma *darvākslis* (un tā variantu) pamatā ir mantotais vārds *darva* (par tā etimoloģiju sk. ME I 442, LEV I 202).

buks ‘īpaši pagatavots statnis (baļķu atbalstīšanai)’ (*ka baļķus ceļ mežā, ta i tāt – viš i tāt: diu(a)s kāi(a)s priēķšā .. tuō saūc buks.*).

Mežcirtējiem cirsma pēc koku nozāģēšanas, apdarināšanas vajadzēja sakopt: *zari jāsakraū čupā .. bi [mežs] jāistīra, tātpat kā .. istabu ka isslauķi.*

3. Ar koku izvešanu saistītā leksika

Kokmateriālus (baļķus) ar ragavām izveda līdz upei.

ziŗdzeniēks (*kādi piēci ziŗdzeniēki reizā vede baļķus nuō meža laūkā. ziēmā braūca peļņā baļķus vęst. pa viēnaŗm veda, pa diviēm – cik ręsni bi tiē baļķi uņ cik stiprs tas ziŗks.*).

(**iz)dzīt, (nuo)dzīt** ‘izvest’ ([baļķus] izdzina .. us tuō upītes krastu. / cik bi tiē kuōki nuōdzīti nuō tā meža [tik sasēja plostos].).

Vārdkopa *baļķus dzīt* vārdnīcās fiksēta kopš 18. gadsimta, piemēram, ar nozīmi ‘Balken fűhren’, *balkōs dzīt* ‘zur Balkenfuhr treiben’ Stenders 1789: I 50, *baļķus dzīt* ‘Balken ausfűhren, anfűhren’ Ulmanis 1872: 25; sal. *baļķus dzīt* ‘Balken ausfűhren, anfűhren’ ME I 261.

Baļķus no meža izveda ar vienzirga vai divzirgu ragavām, parasti izmantojot vienlaikus divas ragavas (tās savienojot) – resgaļa un tievgaļa novietošanai.

ragus (senāk biežāk) // **ragavas** ([vedot baļķus] *viēnā galā viēnas ragavas, uōtrā galā uōtras ragavas. pac pajēm gruōžus uņ pātegu. / tuŗ tām ragūm vidū i dīsele. ta liēk braku* ‘(piekabīnamu un noņemamu) šķērskoku, pie kura piestiprina

zvenģeles' uñ liēk divus ziņģus. / ragavām i sliēces, ūskalas uñ miētes, ku tās ūskalas ūzliēk – ūskaļ. / ka bi īsi baļki, ta pakaļas ragus iļkses ussēja uz baļku vīrsu, ta kâ braucējs vaļ viņas pagriēst vaīdzīgâ rēzē.).

ū-celma forma *ragus* reģistrēta Kurzemē, Zemgalē un Ziemeļrietumvidzemē (sk. ME III 465, EH II 350, LVDAm. 154. jaut.).

Senākā forma *ragus* (par to sk. LEV II 99) kā vienīgā fiksēta 17. gadsimta – Fīrekerā – vārdnīcā (Fīrekers I 203, II 302), bet kopš 18. gadsimta tā minēta līdzās nosaukumam *ragavas*, piemēram, 'ein Holzschlitten' Lange 1773: 245, 'Holz- oder Baur Schlitten zum Schleppen' Stenders 1789: I 215, Ulmanis 1872: 218, Braže 1875: 135.

LLVV VI₂ 515 vārds *ragus* 'ragavas' minēts ar norādi, ka ir novecojies.

Vārds *ragus* (*ragavas*) saistāms ar *rags* (pēc slieču uzliektajiem galiem), liet. *rāģes* un ietilpst mantotās leksikas slānī (ME III 465).

slēpes // slēzes 'divzirgu ragavas' (*slēpes i – liēk diu(i) ziņģus klāt uñ veļk baļķus. us tādū pat muōdi kâ ragavas, tik platākas. / viēnu zirģu ka jūdze, tuōs saūce pa ragavām. tās jaū pa slēpēm nesaūce. / ragav(a)s saūc pa slēzēm. diu(u)s ziņģus jūdž klāt. slēzes i diujūga, brauc mežā pēc maļk(a)s.*).

No Nīcas un Kalētiem nosaukums *slēpes* 'ein zweispänniger Bauerschlitten' reģistrēts ME III 929; tas konstatēts arī Tāšos, Līvos un Rozēnos (Apv.), *slēpes* Saikavā un Vestienā (Apv.); sal. *slēpes* 'nelielas ragavas, uz kurām pārvadājot novieto baļķu tievgaļus' Ērgēmē (ĒIV III 382), Vainižos (VIV II 343); *slēpes* 'primitīvas ragavas, ierīce baļķu un akmeņu vešanai' (LKV 20, 39345). Vārds *slēpes* transportlīdzekļa – 'das Schlittengestelle, das bei eingetretener Winterbahn unter eine Kutsche gelegt wird, Schleife' – apzīmēšanai fiksēts Ulmaņa vārdnīcā (Ulmanis 1872: 265).

Latv. *slēpes* aizgūts no vlv. *slepe* 'Schleife, kleiner Schlitten' (ME III 929) resp. *slēpe* (Sehwers 1953: 110).

Vārds *slēzes* apvidvārdu kartotēkā no citām izloksnēm pagaidām nav konstatēts. Tas fiksēts Ulmaņa vārdnīcas vācu-latviešu daļā: vācu *Schleife=Schlitten* – 'slēzes, ragus, slieces' (Ulmanis 1880: 625). Vārds, šķiet, aizgūts no vācu valodas: sal. vācu *Schleife* 'ragavas'.

Nīcas izloksnē sastopams literārajā valodā (LLVV IV 469) par novecojušu atzītais vārds **kūlenis** 'bluķis, ko uz sien uz ragavām baļķu vešanai' (*us tām ragavām i kūleņi. uñ us kūleni ūscēla baļķi uz ragavām uñ piēsien. / kūlenis i klucis, kuō liēk uz ragūm, kad brauc mežā baļkus vēst.*).

Vārds *kūlenis* ar šo nozīmi reģistrēts dažādās izlokšņu grupās, piemēram, (ar -ū-) Bīkstos un Mežotnē, 'der Klotz auf dem Schlitten, auf den das dicke Ende eines Balkens gelegt wird' Neretā, Bērzaunē, Liezērē, Lazdonā, Tērvetē, Raunā, Druvienā, Tirzā un Sēlpilī (ME II 334), *kūlenis* Vecpiebalgā un Rankā, *kūlenis*² Dunikā un Rucavā, *kūlenis*² Saikavā (EH I 683), *kūlenis* 'apdarināts garens koka klucis, ko piestiprina uz ragavām baļķu novietošanai

vedot' Ērģemē (ĒIV II 136), *kūlenis* Vainižos (VIV I 420); sal. *kūlienis* 'koka klucis (ar padziļinājumu virsmā), kuru šķērsām uzliek uz ragavām un uz kura novieto baļķa galu' Kalupē (KIV I 528).

Par vārda *kūlenis* cilmi ir dažādi uzskati – tas tiek saistīts ar *kūlis* un ietilpst mantotajā leksikas slānī (sk. LEV I 439–440), vai arī, iespējams, ir aizguvums (sk. ME II 334–335).

Lai ragavas vadītu, pakaļējām ragavām katrā pusē tika piestiprināts garāks koks – **kuļciēres**. EH I 670 šis vārds minēts tikai no Nīcas un salīdzināts ar arī tikai Nīcā reģistrēto vārdu **kuļtiēris** 'līks kuoks, kuo uzmauc uz stūres, lai valdītu stūri' (EH I 672). EH I 670 tikai no Nīcas ietverts arī verbs **kuļciērēt** 'pakaļējās ragus, baļķus vēduot, vadīt ar kulciērēm, lai priekšējās ragus ar baļķi iet pa ceļa vidū'. Verbs **kuļciērēt**, arī **kuļciērēt** Nīcā vecākās paaudzes pārstāvju valodā dzirdēts vēl mūsdienās (*kuļciērēt i vadīt. kad veda baļķus nuō meža, tad uz divējām ragūm: rezgali uz lielām ragūm, ku iējūkc zīrks, uñ tiēugali us pakaļējām – mazām – ragūm. tām piēlika divas ilkses pakaļā, uñ tuŗ viēns cilvēks vadīja ragus, lai iētu pa ceļu pakaļ lielajām ragūm. tuō saūc pa kuļciērēšanu, isvadīšanu. / kuļciērēt iŗ izvadīt [ragavas], lai neaizķerās aiz cēlmiēm. / viēnaŗ bi jākuļciērē. ja tu nemāki kuļciērēt, ta viņas [ragavas] iēt savu ceļu.*). Substantīvs *kuļtiēris* 20. gadsimta otrajā pusē vēl fiksēts arī ar nozīmi '(laivas) stūres rokturis, kuru braucējs tur rokā un ar ko vada' (*ka laīvas gāi jūrā, tāt kuļtiēris bi. / lai tuō [laivas] stūri varētu vadīt uñ valdīt, ta i tāt kuōks, kuō nuōsaūca pa kuļtiēri.*), savukārt substantīvs *kuļciēris* minēts ar nozīmi 'cilvēks, kas regulē ragavu kustību' (*kuļciēris nuō pakaļas kuļciērē, iēt kājūm blakām*).

Vārds *kulcieres* resp. *kultieris*, šķiet, aizgūts no vācu valodas – sal., piemēram, augšvācu *Kolter* 'Pflugmesser' (Paul 1961: 340).

Ar nozīmi 'vadīt (transportlīdzekļa, piemēram, ragavu, laivas) kustību noteiktā virzienā; stūrēt' izloksnē reģistrēts vārds **štīrēt** (*kuļtiēris bi, ta [ar to] štīrē [laivu]. / ka a ziŗgiēm veda bālkus, ta ragus aŗ štīrē – tās pakaļējās lai iēt pa tām pašām pēdām, ku tās priēkšas ragus. / ka baļķus vēd, ta viēns nuō pakaļas štīrē – jāstūrē tā.*).

Par šā verba lietojumu līdzās substantīvam *štīre*² ir ziņas arī no sēliskās izloksnes Birziem: *štīrēt*² 'mit einer štīre die slēpes lenken', *štīre*² 'ein Steuer zum Lenken eines auf slēpes geführten Balkens' (ME IV 103); sal. *štīrēt* 'steuern' Bunkā (EH II 656). Jāpiezīmē, ka ME un EH verbs *štīrēt* reģistrēts arī ar nozīmēm, kas saistās ar iešanu.

Vārds *štīrēt* aizgūts no lv. *stūren* 'steuern; gehen' (ME IV 103) resp. *stūren* (Sehwers 1953: 140).

Nīcas izloksnē pierakstīts arī semantiski tuvs verbs (**nuo**)**kuļciērēt** ([ragavas] *vaīdzēj nuōkuļciērēt, lai neiēskrej tai cēlmā. / siēva pakaļā lai kuļciērē, aka pagriēŗ ragus, lai vada aka, ka neiēiēt cēlmā.*). Sal. *kuļciēris* (*kučērs, kučeris*), kas aizgūts no vācu valodas – sal. vācu *Kutscher* (Sehwers 1953: 60).

Pa slidenu ceļu ragavas slīd – **šleñderē, skleñž** (*ragus aka nuošleñderē uñ iēšleñderē grāvē, ka nuošklideñs celš. / ragus grāvē nuošleñderē, tã ka nau kuõ rēdzēt. / skleñž – ta viņas [ragus] iēt sãnis, neturãs, tã sauvãlīgi iēt. / pa ledu braucuõ, ragus var iēskleñst sãnus.*); sal. **skleñderēt** ‘seitwãrts gleiten’ Nĩcã (*ragus sklenderē* EH II 505), Rucavã (Apv.). Rucavã visai tuva semantika – ‘mētãties no vienas vietas uz otru’ – fiksēta arĩ verbam *šleñderēt* (Apv.).

Latv. *šļenderēt* (ar nozĩmi ‘sich ohne Arbeit umhertreiben’) aizgũts no vãcu *schlendern* (EH II 642, Sehwers 1953: 135).

Verbi *skleñst* ‘seitwãrts gleiten’ un *nuoskleñst* ‘gleiten’ fiksēti arĩ Dunikã (ME III 882, EH II 86). Cilmes aspektã *sklenst* lĩdz ar *sklanda* ‘die schrãge, platte Schleuderstelle auf dem Winterwege’ ir kursisms (plašãk sk. ME III 882).

K. Mĩlenbaha vãrdnĩcã (ME III 882) ar šo nozĩmi tikai no Nĩcas (bet ar jautãjuma zĩmi) minēts verbs **skleñst** (*skleñžu, skleñdu*): *ragavas sklemž uz sãniem*.

Vãrds **lēģeris** tekstã par kokmateriãlu transportēšanu minēts ar nozĩmi ‘liels daudzums’ (*upmalã savēsc liēls lēģeris kuõku priēkš pludinãšanas. tãdas platĩbas liēlas – pa pusektãram uñ vairãk, pa ektãram abgãze. baļķis pa baļķi, pa trĩs çetri kãrti.*).

K. Mĩlenbaha vãrdnĩcas un tãs papildinãjumu dotumi, kã arĩ izlokšņu pieraksti 20. gadsimta otrãjã pusē liecina, ka substantĩvam *lēģeris* un verbam *lēģerēt* konstatētas konkrētãkas – ar mežizstrãdi saistĩtas – nozĩmes: *lēģeris* ‘das Lager, worauf Baubalken gezimmert werden: *lēģeri cirst* ‘ein Lager (eine Kerbe) fũr die Baubalken hauen’ (ME II 456), ‘t. p.’ Kũdumã un Rankã (EH I 736), *lēģerēt* ‘(Stãmme aus dem Wald) fũhren’ Īvandē (EH I 736), arĩ Kuldĩgã un Strazdē (*ka gribe nuõpelñit, ta gã kuõks lēģerēt* Apv.).

Šĩs nozĩmes vãrdam *lēģeris*, vãrdkopai *lēģeri cirst* vãrdnĩcãs fiksētas kopš 18. gadsimta, piemēram, Lange 1773: 174, Stenders 1789: I 138.

Vãrds *lēģeris* aizgũts no vlv. *leger* (ME II 456).

4. Ar baļķu pludinãšanu saistĩtã leksika

Tãlãk kokus pludinãja – vispirms pa upi, tãlãk pa ezeru: *ta, kamēř sãkãs palu ūdeņi, pavasara ūdeņi, sagãzãm [baļķus] taĩ upĩtē. uñ tiē baļķi a straũmi nãca uz leju, nãca uz ežeru. tã straũme liēla, ãtrs gãjiēns taĩm baļķĩm. ta [baļķis] iēcērtãs tuõs krastuõs. uñ viĩš jãdabuõn atũrdĩt aka nuõst, laĩ viĩš tũrpina, uz leju laĩ viĩš iēt .. cik bi tas gãjiēns lĩdz taĩm ežeram pa tuõ upi, tas liēlaĩš tracis tuĩ gã. / [dažreiz] izdevãs labi nuõ meža pa tuõ upĩti uz leju taĩ ežerã smuki salaĩst iēkšã [baļķus] bez kãdiēm kavēkļiēm, bez ūdeñs trũkuma.*

Jãpiebilst, ka ezera ūdens lĩmenis ir svãrstĩgs, jo „Liepãjas ezera ūdens lĩmeņa svãrstĩbas parasti atbilst uzplũdiem un atplũdiem jũrã, pavasaros, palu laikã, tãs nosaka arĩ saldũdens pietece“ (Pastors 1969: 357). Tãpēc koku

pludināšana pa ezeru bija atkarīga no vēja virziena, kā ietekmē mainījās ezera līmenis: „Dienvidrīta vējam atkal ilgāk pūšot, ezera ūdens lielā mērā tiek iedzīts jūrā, un ezers tad kļūst tik sekls, ka pa to nav vairs iespējams pludināt kokus un malku uz Liepāju, un tad jānogaida, līdz ūdens atkal paceļas“ (Janševskis [1928]: 10). Uz to norādīts arī 20. gadsimta 70.–80. gados: *ta tig varēja tuoš baļķus uz Liēpāju dabūt pruōjām [pa ezeru], ja vēš bi aizmugurē, ka gāj gareniski ežerām, tā kā vaļ stuimt, ja vēš bi uñ rāmā laikā, kad aka nemaz nebi vēja. ja vēš bi riētrumuoš vai aūstrumuoš, vai ziēmēriētumuoš, tad bi jāguļ uñ jāgāida laiks, ka vēš mainīsēs. / ja vēš iēgriēzās ziēmēļ, ta straūme nevilka. gāidija, līdz vēš mainītēs.* Teicējs J. Bozis atcerējās, ka 30. gadu beigās dažas reizes koku īpašnieks plostā nogādāšanai galamērķī ir izsūtījis pretī mazu velkoni.

Nicas izloksnē līdz šim apzināts visai mazs ar koku pludināšanu, plostu siešanu saistīts vārdu krājums. Turklāt, noklausoties brīvu stāstījumu, dažkārt rodas iespaids, ka teicējs meklē vārdus konkrēto priekšmetu, parādību apzīmēšanai, nereti iesaistot literārā valodā vai izloksnē izplatītus polisēmiskus vārdus. Tā, piemēram, vārds **dārzs** minēts ar nozīmi ‘vieta ezerā, kur no upes nonāca vaļējie baļķi un kur tos norobežoja’ (*ka jaū tas dārs [ezerā] bi aka pīlls [ar baļķiem], tad jaū akal pajēma šķēršus ..*), savukārt plostu galamērķis bija **ūdeņsdārzs** (*salaiž visus [plostus] iēkšā iēkš tā pabrīka uz ūdeņsdārsu, uñ kuņķes [dod] naūdu.*). Literārajā valodā ar nozīmi ‘nožogojums ūdenskrātuvē pludināmajiem kokiem’ fiksēta vārdkopa *koku dārzs* (LLVV II 269).

Norobežojumam, kas tika veidots no savienotiem (**sacēņmētiem**) baļķiem, fiksēti nosaukumi **šlagbuōms** un **šlakbuōms** (*iēdzina viņus [baļķus] ežerā, apvilka viņam apkārt šlakbuōmu .. ceñmē baļķus baļķa galā, lai .. vēš viņus nenēsā pruōjām. / tā dārzā tiē salaistiē brīviē, vaļējiē kuōki .. bi sasiēti, tad .. attaisija tuō šlagbuōmu uñ laiē nuō tā dārza ārā. / šlagbuōms [sauc], jā, jā. ta tuō attaisijām vaļā [ezerā]. / lai .. vēš viņus [baļķus] nenēsā pruōjām [pa ezeru], sacēmmē.*).

Šie vārdi minēti 19. gadsimta rakstu avotos, piemēram, pēc kartotēkas „Aizguvumi latviešu valodā“ materiāliem, *šlagbohms* „Latvijas Avīzēs“ (1831, 10, 1) un „Mājas Viesī“ (1857, 44, 349); *šlakbohms* Bražes (Braže 1875: 341) un Ulmaņa vārdnīcā (Ulmanis 1880: 623). Piebilstams, ka latviešu literārajā valodā ar nozīmi ‘hidrotehniska ierīce (kā, parasti pludināmo koku) virzīšanai pa ūdenstilpi vai arī aizturēšanai kādā ūdenstilpes vietā’ sastopams vārds *ragata* (LLVV VI₂ 512); to lietojuši plostnieki, piemēram, Gaujas lejastecē (Kreišmane 1981: 39–40), Pededzes lejgalā un Bolupes-Pērdejas apkārtņē (Kunnoss, Niedre 1981: 55).

Latv. *slakbuomis* aizgūts no vlv. *slachbōm* ‘Schlag-, Sperrbaum’ (Sehwers 1953: 109).

Verbs *sacēmmēt* saistāms ar substantīvu *cemme* ‘dzintele’, kas LLVV II 170 atzīts par sarunvalodas vārdu un par kura cilmi ir dažādi uzskati (par to sk. LEV I 164–165).

Teicēji ir norādījuši, ka senāk baļķus plostam esot sējuši ar vicām, klūgām – *spraņģuōja*, bet viņi jau izmantojuši stieples – *drātes* (*tuōrēz jaū vēciē vīri sēja [plostus] a vicēm, spraņģuōja. tad muņs vaī tas nevaīdzēja. ta jaū drātes bi, kad es sāku iēt [plostot].*).

Verbs *spraņgāt* ‘(ein)schnüren’ reģistrēts Dundagā (ME III 1010), Dunikā (EH II 556), Dunikā fiksēts arī variants *spraņģuōt* (ME III 1010).

Vārds *sprangāt* ir kursisms resp. lituānisms (plašāk sk. ME III 1010). Sal. *spraņgs* ‘ein Knüppel’ Dunikā (ME III 1010), arī Nīcā.

Latv. *drāte* (LLVV II 388 *drāts* ar norādi, ka ir sarunvalodas vārds) aizgūts (līdzīgi kā liet. *drōta* un ig. *(t)rāt*) no vlv. *drāt* (ME I 494, Sehwers 1953: 27). Aizguvums minēts jau 17. gadsimta vārdnīcās (sk. LEV I 225).

Ar nozīmi ‘plosta daļa, posms, parasti viena baļķa garumā’ Nīcā reģistrēts literārais apzīmējums *plene* (LLVV VI₂ 266) (*mēs tā likām diūdesmit piēcus kuōkus, diūdesmit piēcus baļķus, jā, nu trīzdesmit – kā, cik tiē kuōki rēsni. ja tas kuōks i rēsnašs, ta tā plene, kuō mēs te sariñduōjam, .. nu ta tā iznāca platāka.*).

Plosta daļas nosaukums *plene* reģistrēts arī Lizumā un Alūksnē (ME III 336), Sinolē (Sinoles gr.: 395).

Jānis Endzelīns to atzīst par mantotā vārda *plene* ‘pīne’ homonīmu un salīdzina ar izloksnēs fiksēto sinonīmu *plenica*, kas aizgūts no krievu *пленица* ‘плот лесу, плотик; плетеница, плетешок’ (ME III 336). Tomēr Nīcas izloksnē, kur aplūkojamajā leksikas grupā nav izteikta krievu valodas ietekme, vārds *plene*, šķiet, darināts uz mantotās leksikas bāzes (arī LLVV VI₂ 266 nav izdalīti homonīmi, bet šķirkli *plene* bez primārās nozīmes ‘plosta daļa ..’ dotas arī ‘pīne, grīste’ un ‘virkne, rinda’). Slāvisms *plenica* ir reģistrēts, piemēram, Daugavas un Pededzes lejala plostnieku leksikā (Lasmane 2009; Kunness, Niedre 1981: 55).

20. gadsimta otrajā pusē viena teicēja kā iespējamu vārda *plene* sinonīmu stāstījumā par veļas skalošanu upē minējusi vārdu *baks*: *kad us tuō baku (tas i pluōsta gabals) uzbraūce, tas iēslika uñ tās drānas pēldēja upē pruōjā. i vaīrāki baki pluōstañ.* Ar nedaudz atšķirīgu semantiku šis vārds tikai no Nīcas reģistrēts EH I 200 – ‘eine kleine Bretterbrücke, die als Verbindung zwischen einer Fähre und dem Ufer dient’.

Latv. *baks* laikam aizgūts no vācu *Bock* (EH I 200). Jāpiebilst, ka mūsdienās iztaujāto Nīcas izloksnes teicēju valodā vārdi *plene* un *baks* nav konstatēti.

Plostā (*blāķi, pařtija*) tika savienotas 4–10 plenes (*viļkām arā visas tās plenes, a stuñšanu stūmām pa tuō ūdeni uñ sakārtuōjām viēnu tādu blāķi, nu saūcām pařtija. nuōlikām, piēmērañ, desmit plenes .. cik nu varēj pastuñt. / aprēķināja, cik liēlu taišija tuō pařtiju, cik liēls tas placis būs us tuō ūdeni, cik viš aizņerñs liēlu tuō platību .. bet nu tā – tiģdaūdz, cik varēj pastuñt, tā tūkstuōt piēci siñti piēcēm vīriēm. / [plostu sienot,] nuō viēnas pařtijas malas pārgāja pāri uz uōtru pařtijas*

malu, savīlka kuōpā, sasēja, lai viņš i viēngabals, lai viņu vēš nepūš. / četri, piēci vīri bi uz viēnu partiju).

Nosaukumi *blāķis* un *partija* skaidrojami ar semantikas konkretizāciju: sal. *blāķis* ‘(liels) daudzums’ ([visapkārt] *bi viēns ūdeņš blāķis. / tas [siena] blāķis vēl jāsagrāb.*); arī literārajā valodā (LLVV II 98).

Izloksnēs vārdam *blāķis* konstatēta plašāka semantika nekā literārajā valodā (sk., piemēram, ME I 311, EH I 227). Cilmes aspektā J. Endzelīns to uzskatījis par iespējamu atvasinājumu no adjektīva **blāks* ‘flach’ (ME I 311); savukārt K. Karulis izvirzījis hipotēzi par tā saistību ar verbu *velt* (LEV I 131).

Vārda *partija* aplūkotā nozīme Nīcas izloksnē skaidrojama ar literārās valodas ietekmi – sal. *partija* ‘kādam mērķim (piemēram, sūtišanai, pārvietošanai) sakārtots produkcijas kopums’ (LLVV VI, 418).

Lielāka balķu daudzuma apzīmēšanai Nīcā konstatēts polisēmiskais vārds *gaņģis* (*bi kâc gaņģis* [balķu] *jaū tâ sasiēc, sacēmmēc, sakārtuoc, sariņduoc* [pludināšanai]. / *viēnu gaņģi aizdzina* [uz Liepāju], *sarunā – jeņš nākuošuō gaņģi.*). (Par šā vārda sazaroto semantiku sk., piemēram, ME I 601, EH I 383.)

Latv. *gaņģis* aizgūts no vācu *Gang* (ME I 601) vai lv. *gang* (Sehwers 1953: 35).

Stāstot par plostu daļu saistīšanu, viens teicējs minējis verbus *piekapelēt, sakapelēt* (*piekapelējaņ, sakapelē .. tās plenes citu piē citas, citu citai galā. a drātēm apņēm viēnām balķiņ, plenei .. uņ piēsiēn nākuošaī plenei.*).

Vārds *kapelēt* aizgūts no vācu valodas – sal., piemēram, vlv. *koppelen* ‘binden, zusammenbinden’ (Mnd. W. 183). Nīcā verbam *kapelēt* raksturīga ir nozīme ‘maksķerēt ar kapeli’ (*ka ismēt tuōs tīklus, ta tuōs meņcus kapelē. kadreiz jaū dikti pulku sakapelēja*), kas no Nīcas minēta arī EH I 586.

Plostu parasti plostnieki (pa lielākajai daļai pieci vīri) stūma, un viņu galvenie palīgi šajā darbā bija aizmugures – dienvidu, dienvidaustrumu – vējš, rīks stumšanai *stūmeķlis* // *stūmeklis*, jo straume ezerā bija ievērojami mazāka nekā upē palu laikā, kā arī ķeksis (*piēliēk* [plostam] *tikaī gaŗuō kārti, jā, stūmekli, piēlika piē ripām uņ stūm.* / *tiē stūmekļi – tiē bi lidzēni kuōki. / stūmeķlis i tâc gaŗš kuōks. a tuō stūm laivu us priēķšu. pluōstus stūma. / pluōstniekaņ gaŗš ķeksis ruōkā. apakšā i tâc knabis galā, lai vaŗ stūmtiēs. a tuō ķeksi vaŗ nuōturēt. stūmeklis i bes tā ķekša, tas i priēķš stūmšanas.*).

Nosaukums *stūmeklis* vai senākā forma *stūmeķlis* („stumjamais kuoks“: ar *stūmekli stumjas pa upi (laivā stāvot)*) reģistrēts arī Dunikā, Kalētos un Bārtā (EH II 597).

Ar nozīmi ‘stūmeklis’ izloksnē konstatēts arī virsējdziena nosaukums *buōmelis*, kā arī *dalbīis* ([plenes] *jātaīsa, cik ta vaŗ pastuņt piēci vīri, katrs a buōmeli. / mūžīgi nesu tuō savu dalbī tā ruōkā. nu, tas iŗ, a kuō stūma tuōs balķus.*).

Vārds *dalbīis* ‘garš, parasti apdarināts koks’ Nīcā bieži sastopams tekstos par siena kaudzes veidošanu, arī zvejniecību (*dalbīis i gaŗš kuōks. ka kaūdzi mēt,*

vidû iētaiša dālbi, apkārt mēt siēnu. dālbis satuŗ visu kaūdzi, lai nēizjūk. / dālbis i kaūdžē kuōks vidū, lai kaūdze negāstuōs apkārt. / [siena kaudzes] vidū bi liēls, gaŗš kuōks – trīs, četri, piēci, seši metri [garš] dālbis. / raīdīklis [sauc], ku tuō fiklu raīda, tas tāt dālbis iŗ.

Substantīvs *dālbis* ar minēto nozīmi un vēl citām nozīmēm (galvenokārt tas apzīmē koku (parasti garu), ko izmanto dažādos nolūkos, arī dakšas) reģistrēts Kurzemē un Vidzemē, piemēram, ‘eine Stange zum Stossen, Rudern, Anhalten der Bōte, der Flōsse’ (ME I 434), (ar -*àl*-) ‘t. p.’ Saikavā (EH I 304), *dālbis* // *dālbs* ‘koks, miets (parasti ogļu maisīšanai krāsnī)’ Ērgēmē (ĒIV I 243) (plašāk sk. ME I 434, EH I 304). 18.–19. gadsimta vārdnīcās ar dažādiem skaidrojumiem parasti fiksēta o-celma forma *dalbs* (piemēram, Lange 1773: 72, Stenders 1789: I 34), ar nozīmi ‘Stange zum Abstoßen der Flōsser’ līdzās *dalba*, *dalbiņa* Ulmanis 1872: 42, *dalbs* ‘eine dünne Stange beim Fischfange, Stoßen eines Blockbootes’ Braže 1875: 52.

Vārds ietilpst mantotās leksikas slānī (sk. ME I 434).

buōsāks, retāk **buōsāķis** ‘ķeksis’ (*buōsāķis i tāt ķeksis, viēns gaļs tāt likāks, uōtrs spic, vaŗ iēcīrst, vīlkt, vaŗ stuŗt aŗ. / buōsāks i kuōka dālps, galā dzēls āķis. tam āķim viēns gaļs tāšns, uōtris a likumu. / buōsāks – tas bi priēš maļkas pastuŗšanas, piēvīķšanas pluōstniēķiem. / ka pluōstus pludināi, a tuō buōsāku piēvēlķ piē malas.*)

Vārds *buōsāks* ‘ķeksis’ reģistrēts arī Rucavā, *buōsāķis* Dundagā un Ventā (Apv.), (bez inton.) Piltēnē, *buōsāķis* ar skaidrojumu ‘eine Stange mit einem Haken am Ende, mit der man gefällte Bäume umstellt oder weiterbewegt’ Īvandē (EH I 259), *buōsaks* Vaiņodē ar nozīmi ‘ein langer Feuerhaken, den man bei einem Feuerschaden benutzt’ (ME I 362).

Latv. *buosaks* laikam aizgūts no vācu *Bootshaken* (ME I 362) vai (*buosāks*) no lv. *bōshāke* ‘Bootshaken’ (Sehwers 1953: 22).

Izlokšnē apaļa (parasti neliela) priekšmeta apzīmēšanai izplatīts vārds **buōļa**, kas konstatēts arī aplūkojamajā leksikas grupā: [*stūmeklis ir*] *kuōks, tāt dālbis, abi gali viēnādi, uņ galā tāda buōļa uzmaūkta, apaļa, lai nestrīkst dubļuōs. nuō kuōka tā bija. / buōļa i kas apaļš. / piktām guōvīm uz rāgiēm aŗ uzmaūc buōlas. buōļu dreījāja dreīmanis.*)

Ar nozīmi ‘eine kleine Holzkugel, die man Kühen auf die Hörner steckt, damit sie beim Stossen mit den Hörnern weniger verletzen’ vārds *buōļa* reģistrēts arī Dunikā un Rucavā (EH I 259; vārds dots bez cilmes skaidrojuma). (Par tā semantiku sk. arī LIV 301.)

Plostus pa Liepājas ezeru bija jānopludina līdz zināmai norobežotai vietai – **luīķai**, kas piederēja koku īpašniekam (*ka nuōpludina kuōkus Liēpājā, ežerā uōsta galā bi aīstāšc katraņ židaņ savs nuōdalījuņs – luīķa. / uōsta galā bi katraņ [koku īpašniekam] sava luīķa, ku salaīda iēķšā pluōstus. / pluōstniēķi, ka nuōpludina balkus uōsta galā, ta tai luīķā apstājās.*).

Vārds *luņka* ‘eine mit Balken od. irgendwie anders eingezäunte Stelle im Fluss od. See, wohin man Flösse hineintreibt’ no Nīcas fiksēts EH I 762. Benita Laumane konstatējusi, ka apelatīvam *luņka* Kurzemē diezgan plaši gar visu piekrasti sastopama nozīme ‘jūras līcis’, retāk Lejaskurzemē – nozīme ‘neliels ezera līcis’, sal. arī ‘upes līcis’ Gaviezē un Liepājā (Laumane 1987: 191–192).

Vārds *luņka* ir kursisms (sk. ME II 514, Laumane 1987: 192).

5. Secinājumi

Cilmes skatījumā visai ievērojama aplūkojamās dialektālās leksikas daļa ir ģermānismi, piemēram, *buōms*, *buōsāks*, *drāte*, *gaņģis*, *kapelēt*, *ķiēni*, *lēģeris*, *slēģis*, *slēpes*, *slīperis*, *spice*, *šlagbuōms* (*šlakbuōms*), *šlaka* (*šlaka*), *šleñderēt*, *štīrēt*, *zāgs*, *zēllis*, šķiet, arī *baks*, *baļks*, *kuļtieris* (*kuļcieres*), *slēzes*. Specifiskajā izloknes leksikā sastopami vairāki mantoti vai uz mantotās leksikas bāzes darināti vārdi, piemēram, *blāķis*, *daļbis*, *daŗvākslis*, *divruocis*, (*nuo*)*dzenēt*, *galuone*, *ragus* (*ragavas*), *stūmeķls* (*stūmeklis*), (*ap*)*tasīt*, *ziŗdzenieks*, iespējams, arī *plene*. Reģistrēti daži kursismi: *luņka*, *raņtīt*, *skleņst* un *spraņguōt*. Konstatēts tikai viens aizgūvums no krievu valodas – *toŗģis*.

Salīdzinot aplūkoto dialektālo vārdu krājumu, piemēram, ar Daugavas un Gaujas plostnieku leksiku, jāatzīst, ka Nīcā līdz šim fiksētais vārdu krājums ir nabadzīgāks un tajā nav konstatēta krievu valodas ietekme, kas raksturīga Daugavas un Gaujas plostnieku valodā (sk., piemēram, Lasmane 2009; Kunnoss, Niedre 1981), jo, piemēram, Daugavā līdz 19. gadsimta 60. gadiem plostus sējuši un pludinājuši galvenokārt krievi, poļi, baltkrievi (Lasmane 2009). Tas rosina secināt, ka koku pludināšanā pa Bārtas upi krievu tautības cilvēki nav piedalījušies.

Līdz ar izmaiņām kokmateriālu ieguvē un transportēšanā daļa no minētā izloknes vārdu krājuma, kas attiecas uz 20. gadsimta pirmo pusi, mūsdienās neietilpst teicēju aktīvajā vārdu krājumā resp. saglabājusies izloknes vecākās vai visvecākās paaudzes pārstāvju atmiņā, piemēram, *torģis*, *zellis*, *lēģeris*, *baks*, *plene*.

Avoti un literatūra

Apv. =	LU Latviešu valodas institūta izlokšņu leksikas kartotēka.
Brāze, Gustavs. 1875.	<i>Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche von G. Brasche</i> . Libau: Verlag von G. L. Zimmermann.
Cimermanis, Saulvedis. 1970.	Plostu laišana. <i>Latvijas PSR Mazā enciklopēdija</i> . 3. sēj. Rīga: Zinātne, 46–47.
Draviņš, Kārlis. 2000.	<i>Kurzemē aizgājušos laikos</i> . Rīga: Jumava.

- Dravnieks, Jēkabs. 1910. *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga: E. I. Sichmann.
- Dravnieks, Jēkabs. 1913. *Krievu-latviešu vārdnīca*. 1. izd. Rīga: J. Brigaders.
- Dravnieks, Jēkabs. 1929. *Vācu-latviešu vārdnīca*. 3. izd. Rīga: Valters un Rapa.
- Dunsdorfs, Edgars. 1938. *Plostošana. Latviešu konversācijas vārdnīca*. 17. sēj. Rīga: A. Gulbis, 32812–32814.
- EH = Endzelīns, Jānis, Edite Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga: 1934–1946.
- ĒIV = Kagaine, Elga, Silvija Raže. 1977–1983. *Ērgemes izloksnes vārdnīca*. 1.–3. sēj. Rīga: Zinātne.
- Firekers, Kristofors = Fennell T. G. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997; Fennell T. G. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998.
- Graudiņa, Milda. 1964. *Laidzes un Kandavas izloksne. Valodas un literatūras institūta raksti*. VIII. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 143–292.
- Janševskis, Jēkabs. [1928]. *Nīca. Sērija „Latvijas novadi. 4.”*. Rīga.
- KIV = Reķēna, Antoņina. 1998. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Kreišmane, Maija. 1981. *Plostnieku darbs Gaujas lejtecē 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 38–42.
- Kunnoss, Juris, Uģis Niedre. 1981. *Pededzes lejasgala un Bolupes–Pērdejas plostnieku darbs 20. gs. sākumā. Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 54–57.
- Lange, Jākobs. 1773. *Lettsch-deutscher Theil des vollständigen Lettischen Lexici .. Ober-Pahlen*.
- Langijs, Johans. 1685. *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis .. E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Lasmane, Daina. 2009. *Kā karotājam zobens mirdz, tā airis plostniekam. Brīvā Daugava*. <http://www.bdaugava.lv/?kat=37&news-id=7512>.
- Laumane, Benita. 1987. *Lejaskurzemes fiziogeogrāfiskie apelatīvi (kuršu–prūšu paralēles). Onomastikas apcerējumi*. Rīga: Zinātne, 170–214.
- LEV = Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots.
- LIV = *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005.
- LKV = *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 1.–21. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1927–1940.
- LLVV = *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LVDA = *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne, 1999.
- LVDAm. = *Latviešu valodas dialektu atlanta kartotēkas materiāli*.
- Lvv = Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi*. 1. d., 1. sēj. A–J. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

- Mancelis, Georgs. 1638. *Lettus / Das ist Wortbuch / Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache ..* Riga.
- Mnd. W. = Lübben, August. 1995. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch.* Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Pastors, Arvīds. 1968. *Liepājas ezers. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. 2.* Rīga: Zinātne.
- Paul, Hermann. 1961. *Deutsches Wörterbuch.* Achte Auflage. Bearbeitet von Alfred Schirmer. Halle (Salle): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Rudzīte, Marta. 1958. *Ziemeļvidzemes izloksnes Braslavā, Vecatē, Bauņos un Vilzēnos. Valodas un literatūras institūta raksti. VI.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 101–256.
- Sehwers, Johannes. 1918. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen.* Zürich: Berichthaus.
- Sehwers, Johannes. 1953. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen.* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sinoles gr. = *Sinoles grāmata.* Sastādītāja un zinātniskā redaktore A. StafECKa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009.
- Stenders, Gothards
Frīdrihs. 1789. *Lettisches Lexicon In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet.* Mitau.
- Teikmanis, Andrejs. 1938. *Plosts. Latviešu konversācijas vārdnīca. 17. sēj.* Rīga: A. Gulbis, 32816–32818.
- Ulmanis, Karls Kristians. 1872. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil Lettisch-deutsches Wörterbuch.* Riga.
- VIV = Adamsons, Eduards, Elga Kagaine. 2000. *Vainižu izloksnes vārdnīca. 1.–2. sēj.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Brigita Bušmane
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, LV 1027 Rīga, Latvija
brigita.busmane@inbox.lv

SUMMARY

Vocabulary Related to Timber Output and Transportation in Nīca Subdialect

Brigita BUŠMANE

In this article, dialecticisms registered in the Nīca subdialect are systematized and analyzed, in particular those related to a specific material culture sphere, timber output and transportation, which in the course of time has experienced essential changes in several ways, e. g., in work organization, technologies, the use of tools and means of transportation. This mainly refers to the 1920ies–1930ies when timber output and transportation were a substantial profit source for many peasants in Nīca. As late as the 1970ies–1980ies the oldest subdialect narrators mentioned this process. Wood was felled resp. sawed and trimmed usually in the winter using simple tools. Afterwards timber was transported by horses and sleds from the woods to the Bārta river. In the spring it was floated into Liepāja lake and further till Liepāja town.

Vocabulary attested in the subdialect has been grouped in three thematic subgroups: 1) vocabulary related to output of timber (beams), 2) vocabulary related to export of wood, 3) vocabulary related to floating of beams.

With respect to their origin, a considerable part of the examined dialectal vocabulary consists of Germanisms, e. g. *buõms*, *buõsāks*, *drāte*, *gaņģis*, *kapelēt*, *ķiņi*, *lēģeris*, *slēģis*, *slēpes*, *slīperis*, *spice*, *šlagbuõms* (*šlakbuõms*), *šlaka* (*šlaka*), *šleņderēt*, *štīrēt*, *zāgs*, *zellis*. Less frequent are words formed on the basis of inherited vocabulary, e. g. *blāķis*, *dalbis*, *dařvākslis*, *divruõcis*, (*nuo*)*dzenēt*, *galuone*, *ragus* (*ragavas*), *stūmeklis* (*stūmeklis*), (*ap*)*tastīt*, *ziřdzenieks*. There are also Couronisms: *luņka*, *rařtīt*, *skleņst* and *spraņguõt*.

With changes in timber output and transportation, many of the examined words are no longer used in the subdialect, or they have been preserved in the speech of narrators from the older or oldest generation, e. g. *torģis*, *zellis*, *lēģeris*, *baks*, *plene*. To be added is that vocabulary common for both regional subdialects and the standard language, e. g., words belonging to the layer of inherited vocabulary like *cirst*, *cirsma*, *stumbrs*, *zars*, *sveķi*, *celt*, *kraut*, *kaudze*, *pluosts*, *siet*, *šķērsis*, *miets*, as well as the borrowings *klucis*, *ķilis*, *pālis*, which are not examined in this article.

KAUNO PAVIETO BAJORŲ ĮVARDIJIMAS XVII AMŽIAUS PABAIGOJE

Jūratė ČIRŪNAITĖ

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

1. Įvadas

Šiame straipsnyje yra tiriamas lenkų kalba rašytame 1690 m. LDK padūmės mokesčių surašymo dokumente užrašytų Kauno pavieto bajorų giminėms priklausančių asmenų įvardijimas.

Ankstesni tyrimai. Lietuvos bajorų giminės jau seniai domina istorikus. Apie jas rašė W. Semkowiczius (1915), P. Dąbkowski (1916), W. Kamienieckis (1947) ir ypač daug H. Łowmiański (1983). Iš kalbininkų bajorų giminių vardynu domėjosi N. Talunytė (2003). Ji aprašė šio vardyno perėjimą į oikonimijos sluoksnį. Šio straipsnio autorė tyrė 1567 m. ir 1690 m. dokumentuose užrašytų Kauno pavieto bajorų giminių asmenvardžius (Čirūnaitė 2003). Minimame straipsnyje nurodytos 1690 m. dokumento bajorų giminėms priklausančių asmenų pavardės, kilios iš giminių vardų (su jais sutampančios arba iš jų sudarytos). Aptarti tie atvejai, kai asmens pavardė yra kilusi iš tos giminės, kurios sąrašė 1690 m. dokumente asmuo buvo įrašytas, vardo (giminės asmenvardžio arba vietovardžio). Straipsnyje taip pat išvardinti 1567 m. dokumento bajorų giminėms priklausančių asmenų antroponimai, kilę iš giminių vardų. Padaryta išvada, jog tai buvo pavardžių užuomazga.

Šiame straipsnyje išvardijami 1690 m. dokumento vyrų ir moterų įvardijimo būdai, vardai, aptariama įvardijimo struktūra, moterų pavardžių daryba, taip pat nurodoma, kurios pavardės, kilios iš giminių vardų, yra įrašytos ne savo, o kitos giminės sąrašė.

Visi įvardijimai yra metrikuoti: po įvardijimo skliaustuose pateikiamas šaltinio numeris ir puslapis.

Straipsnyje vartojami terminai bei sąvokos. *Pavardė* – tai paveldimas asmenvardis, dažniausiai užrašomas antroje arba trečioje įvardijimo pozicijoje. Jį nepakitęs iš tėvo perima sūnus. Panašaus pavardės apibrėžimo laikosi ir lietuvių pavardžių tyrėja V. Maciejauskienė (1991: 19).

Pavardės užuomazga – tai asmenvardis antroje arba trečioje įvardijimo pozicijoje, kuris greičiausiai bus paveldimas kitoje kartoje.

Giminės asmenvardis – tai giminės vardo pirmasis narys (dažnai jis giminės vardą sudaro vienas).

Giminės vietovardis – tai giminės vardo antrasis narys (giminės varde jo gali ir nebūti).

Giminės vardas – tai giminę pavadinantys onimai. Jų gali būti 2 (giminės asmenvardis ir giminės vietovardis) arba 1 (giminės asmenvardis).

Įvardijimas – tai vieną asmenį pavadinantys asmenvardžiai su prievardžiais. Šis terminas vartojamas ir kita reikšme. Tai visų įvardijimų visuma.

Prievardis – tai bendrinis žodis, užrašomas įvardijime prieš asmenvardžius. Šiame dokumente tėra tik kilmės (luomo) prievardžiai, pateikiami santrumpomis *p.* ir *jm. p.*

Tėvavardis (patronimas) – tai iš tėvo vardo sudarytas asmenvardis.

Andronimas – tai iš sutuoktinio vardo sudarytas moters asmenvardis.

2. 1690 m. dokumento vyrų įvardijimas

2.1. Vyrų įvardijimo būdai

Iš viso užrašyti 639 vyrai. Įvardijimo būdai pateikti pagal dažnumą.

1. Vardas + pavardė (625 užrašymai, 97,81 %). 623 asmenys užrašyti su prievardžiu *p.* (pan.) „ponas“, pvz., *p. Jakub Pietkiewicz* (2, 152). *p. Michał Grobicki* (2, 162), *p. Stanisław Mingayło* (2, 159). 2 asmenys užrašyti su prievardžiu *jm. p.* (*jego miłość pan*) „jo malonybė ponas“: *jm. p. Tomasz Wędziagolski* (2, 143), *jm. p. Gotard Bitner* (2, 145). Vardas visada užrašomas prieš pavardę.

2. Vardas + tėvavardis + pavardė (10 užrašymų, 1,56 %), pvz., *p. Michał Janowicz Dowołgo* (2, 143), *p. Jan Bałtromiejowicz [sic] Radyko* (2, 147), *p. Jan Malcherowicz Wocianiec* (2, 160). Visi asmenys užrašyti su prievardžiu *p.* (pan). Vardas visada užrašomas prieš kitus asmenvardžius. Šis įvardijimo būdas dažniau pasitaiko, užrašant kelis giminės narius, turinčius tą pačią pavardę. Jeigu yra bendravardžių, vieno iš jų nurodomas tėvavardis, pvz., *pp. Wincenty, Adam, Jan, Tobiasz, Michał, Piotr i Jan Kasperowicz Kulwieciowie* (2, 145). Šiame užrašyme yra 2 Kulviečių šeimos atstovai, vardu *Jan*. Antrojo iš jų nurodomas tėvavardis: *Jan Kasperowicz* (2, 145).

3. Pavardė (3 užrašymai, 0,47 %): *p. Rymgayło* (2, 143), *p. Matiaszowicz* (2, 151), *p. Chrystowski* (2, 151).

4. Tėvavardis + pavardė (1 užrašymas, 0,16 %): *p. Maciejowicz Januszewski* (2, 147).

2.2. Vyrų įvardijimo struktūra

Įvardijimą visada sudaro prievardis ir asmenvardžiai. Prievardis paprastai – *p.* (pan), tik du kartus pavartota ilgesnė forma *jm. p.* (*jego miłość pan*). Su vardais užrašyti 635 vyrai (99,4 %), be vardų – 4 (0,6 %). Vardas įvardijime būna tik vienas. Tėvavardį turi 11 asmenų (1,72 %), pavardes turi visi užrašyti asmenys. Pavardė visada užrašoma įvardijimo pabaigoje.

Įvardijimo ilgis. Vienanarių įvardijimų – 3 (0,47 %), dvinarių – 626 (97,97 %), trinarių – 10 (1,56 %). Vidutinis įvardijimo ilgis – 2,01 asmenvardžio.

2.3. Vyrų vardai

Visi vardai – kalendoriniai krikštavardžiai. Jie dažniausiai užrašyti kanoninėmis formomis.

Vyrai užrašyti šiais vardais (pateikiama pagal populiarumą): Jonas – 116, 18,27 %, (*Jan*)¹, Stanislovas – 50, 7,87 % (*Stanisław*), Kazimieras – 47, 7,4 % (*Kazimierz*), Samuelis – 41, 6,46 % (*Samuel*), Andriejus – 32, 5,04 % (*Andrzej*), Mykolas – 31, 4,88 % (*Michał*), Mikalojus – 29, 4,57 %, (*Mikołaj*), Petras – 26, 4,09 % (*Piotr*), Jurgis – 26, 4,09 % (*Jerzy*), Kristupas – 20, 3,15 % (*Krzysztof*), Aleksandras – 14, 2,2 % (*Aleksander*), Adomas – 13, 2,05 % (*Adam*), Jokūbas – 13, 2,05 % (*Jakub*), Abraomas – 12, 1,89 % (*Abram*), Motiejus / Matas – 12, 1,89 % (*Maciej* – 5, *Matiasz* – 4, *Mateusz* – 3), Steponas – 12, 1,89 % (*Stefan*), Danielius – 11, 1,73 % (*Daniel*), Elijas – 11, 1,73 % (*Eliasz*), Juozapas – 11, 1,73 % (*Józef*), Gabrielis – 10, 1,57 % (*Gabriel*), Vaitiekus – 10, 1,57 % (*Woiciech*), Dovydas – 9, 1,42 %, (*Dawid*), Povilas – 9, 1,42 % (*Paweł*), Baltramiejus – 5, 0,78 % (*Baltromiej*), Martynas – 5, 0,78 % (*Marcin*), Simonas – 5, 0,78 % (*Sz[ymon]*), Laurynas – 5, 0,78 % (*Wawrzyniec*), Grigalius – 3, 0,47 % (*Hrehory*), Konstantinas – 3, 0,47 % (*Konstanty*), Merkelis – 3, 0,47 % (*Malcher*), Tomas – 3, 0,47 % (*Tomasz*), Vladislovas – 3, 0,47 % (*Władysław*), Benediktas – 2, 0,31 % (*Benedykt*), Jaroslavas – 2, 0,31 % (*Jaros[ł]*), Rapolas – 2, 0,31 % (*Rafał*), Saliamonas – 2, 0,31 % (*Salomon*), Samsonas – 2, 0,31 % (*Samson*), Tobijas – 2, 0,31 % (*Tobiasz*), Valentinas – 2, 0,31 % (*Walenty*), Vincentas – 2, 0,31 % (*Wincenty*), Zacharijas – 2, 0,31 % (*Zachariasz*), Antanas – 1, 0,16 % (*Antoni*), Augustinas (*Augustyn*), Dominykas (*Dominik*), Pranciiskus (*Franciszek*), Gotardas (*Gotard*), Jeronimas (*H[il]jeronim*), Kasparas (*Kasper*), Karolis (*Karol*), Marijus ar Morkus (*Marek*), Nikodemus (*Nikodem*), Albrechtas (*Olbrycht*), Sebastijonas (*Sebastian*), Teofilis (*Teofil*), Vaclovas (*Wacław*), Viktorinas (*Wiktoryn*), Ščensnas (*Szczęśny*), Zigmuntas (*Zygmunt*).

3. 1690 m. dokumento moterų įvardijimas

3.1. Moterų įvardijimo būdai

Iš viso užrašytos 44 moterys. Įvardijimo būdai pateikti pagal dažnumą.

1. Vardas + pavardė (42 užrašymai, 95,45 %), pvz., p. *Barbara Sudkowa* (2, 156), p. *Katarzyna Rafanowiczowa* (2, 161), p. *Zofia Ibiańska* (2, 160), p. *Konstancja Rymgajłina* (2, 157), p. *Konstancja Szaszewiczówna* (2, 154). Vardas visada užrašomas prieš pavardę. Prieš asmenvardžius visada užrašomas priešvardis p. (pani, panna) „ponia, panelė“.

¹ Po vardo nurodomas užrašymų skaičius ir procentas. Tais atvejais, kai skaičius nenurodomas, vardas užrašytas vieną kartą. Skliaustuose nurodyti vardo pavartojimo šaltinyje variantai.

2. Asmenvardis iš sutuoktinio vardo (andronimas) + pavardė (2 užrašymai, 4,55 %): *p. Adamowa Biwilowa* (2, 141), *p. Abram[owa]. Gielgudowa* (2, 145). Asmenvardis iš sutuoktinio vardo užrašomas prieš pavardę. Prieš asmenvardžius užrašomas prievardis *p.* (pani).

3.2. Moterų įvardijimo struktūra

Įvardijimą visada sudaro prievardis *p.* (pani, panna) ir po jo užrašyti 2 asmenvardžiai. Su vardais užrašytos 42 moterys (95,45 %). Visos turi po vieną vardą. Antrasis įvardijimo narys – visada pavardė. Dviejuose įvardijimuose (4,55 %) vietoj moters vardo įrašytas asmenvardis iš sutuoktinio vardo (andronimas).

Visi įvardijimai dvinariai.

3.3. Moterų asmenvardžiai

3.3.1. Moterų vardai

Visi vardai – kalendoriniai krikštavardžiai, užrašyti dažniausiai kano-ninėmis formomis.

Moterys pavadintos šiais vardais (pateikiama pagal populiarumą): Ona – 7 (*Anna*)², Kotryna – 6 (*Katarzyna*), Elžbieta – 4 (*Elzbieta*), Justina – 4 (*Justyna*), Halina – 3 (*Halszka*), Zofija – 3 (*Zofia*), Gertrūda – 2 (*Giertruda*), Konstancija – 2 (*Konstancja*), Barbora (*Barbara*), Dorotėja (*Dorota*), Ieva (*Ewa*), Elena (*Helena*), Jadvyga (*Jadwiga*), Klara (*Klara*), Kristina (*Krystyna*), Marijona (*Marianna*), Regina (*Regina*), Ščensna (*Szczęсна*), Uršulė (*Urszula*).

3.3.2. Moterų pavardžių daryba

Užrašytos 44 moterų pavardės. Darybos požiūriu jas galima skirstyti į priesagų vedinius (31 užrašymas, 70,45 %) ir galūnės vedinius (13 užrašymų, 29,55 %).

Moterų pavardžių priesagos yra šios:

-*owa* (29 užrašymai, 65,9 % pavardžių, 93,55% priesagų pavartojimo atvejų), pvz., *Milaszowa* (2, 147), *Bortkiewiczowa* (2, 154). Tai ištekėjusių moterų pavardžių priesaga.

-*ina* (1 užrašymas, 2,27 % pavardžių, 3,23 % priesagų pavartojimo atveju): *Rymgajlina* (2, 157). Tai ištekėjusių moterų pavardžių priesaga.

-*ówna* (1 užrašymas, 2,27 % pavardžių, 3,23 % priesagų pavartojimo atveju): *Szaszewicówna* (2, 154). Tai neištekėjusių moterų pavardžių priesaga.

Moterų pavardės gali būti sudaromos ne tik su priesagomis, bet ir su galūnėmis. Tokio tipo moterų pavardės yra sudaromos iš vyriškų pavardžių,

---

² Po vardo nurodyta, kiek yra to vardo užrašymų. Tais atvejais, kai skaičius nenurodomas, vardas užrašytas vieną kartą. Skliaustuose nurodyti vardo pavartojimo šaltinyje variantai.

turinčių *-sk-* tipo priesagą, pvz., *Lapińska* (2, 160). *Gruszecka* (2, 152), *Bujanowska* (2, 150), *Rudnicka* (2, 144). Šio tipo moteriškų pavardžių užrašymų dokumente yra 13 (29,55 %). Iš galūnės vedinių neįmanoma nustatyti, kuri pavardė priklauso ištekėjusiai moteriai, o kuri neištekėjusiai.

3.3.3. Moterų asmenvardžiai iš sutuoktinio vardo

Dviejų moterų įvardijimuose vietoj vardo įrašyti asmenvardžiai iš sutuoktinio vardo (andronimai). Tai yra priesagos *-owa* vediniai iš vyriško krikštavardžio: *Adamowa* (2, 141), *Abram[owa]* (2, 145).

4. 1690 m. dokumento pavardžių, kilusių iš giminių vardu, paplitimas kitose giminėse

Kai kurios pavardės, kilusios iš giminės vardo (giminės asmenvardžio ar vietovardžio), yra užrašytos ne tik savo giminės sąrašė, bet ir kitos giminės arba kelių kitų giminių sąrašuose. Pavardės, kilusios iš giminės vardo ir užrašytos tos pačios giminės sąrašė, yra apžvelgtos kitame darbe (Čirūnaitė 2003).

Biwil: yra giminė *Ród Biwilów* (2, 141). Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Kudrewiczów*: p. *Andrzej Biwil*, p. *Samuel Biwil* (2, 148)³. *Ród Szaszewicz*: p. *Kazimierz Biwil* (2, 154).

Boniszko: yra giminė *Ród Boniszków* (2, 142). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Gineyków*: p. *Krzysztof Boniszko* (2, 145).

Czarniewicz: yra giminė *Ród Czerniów* (2, 142). Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Stegwilowiczów*: p. *Jarosz Czarniewicz* (2, 154). *Ród Urniazów*: p. *Stanisław Czarniewicz* (2, 157). *Ród Zaganów*: p. *Stefan Czarniewicz* (2, 161).

Dyrmunt: yra giminė *Ród Dyrmentów* (2, 143). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Rymunców*: p. *Mikołaj Dyrmunt* (2, 154).

Eygird: yra giminė *Ród Eygirdów Worłowo* (2, 144) Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Iwazskiewiczów w Worłowie*: p. *Piotr Eygird* (2, 147). *Ród Medyków w Szatyjach*: p. *Jan Eygird* (2, 151). *Ród Zagonów*: p. *Szczęśny Eygird* (2, 161).

Eymont, *Eymunt*: yra giminė *Ród Eymuntów w Żadunach* (2, 144). Keturi asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Jagowdów Andruszkańców*: p. *Kazimierz Eymont* (2, 148). *Ród Swolkieniów Saków* (2, 155): p. *Krzysztof Eymont* (2, 156). *Ród Wilczatowa w Jagintach* (2, 158): p. *Mateusz Eymont* (2, 159). *Ród Rymuńców*: p. *Jan Eymunt* (2, 154).

Eywilt: yra giminė *Ród Eywiltów pod Kaplicą* (2, 144). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Eymuntów w Żadunach*: p. *Mikołaj Eywilt* (2, 144).

³ Šaltinio numeriu ir puslapiu pažymėtas ne tik paskutinis įvardijimas, bet ir kiti prieš tai einantys įvardijimai ir giminės vardas.

Giełgudowa: yra giminė *Ród Giełgudów Kulwa* (2, 146). Viena moteris užrašyta giminėje *Ród Gineyków: p. Abram[owa] Giełgudowa* (2, 145).

Gineyko: yra giminė *Ród Gineyków* (2, 145). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Montwilów Antoginia: p. Marcin Gineyko* (2, 149).

Januszewski: yra giminė *Ród Januszewiczów* (2, 147). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149): *p. Jerzy Januszewski* (2, 150). *Ród Wilbutów Ibian: p. Andrzej Januszewski* (2, 160).

Kojalanski, Kojalowicz: yra giminė *Ród Kojalanców* (2, 148). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Szaszewicz: p. Kazimierz Kojalański* (2, 154). *Ród Wilczatowa w Jagintach* (2, 158): *p. Jan Kojalowicz* (2, 159).

Kudrewicz: yra giminė *Ród Kudrewiczów* (2, 148). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Stegwiłowiczów: p. Hrehory Kudrewicz* (2, 154). *Ród Wijków: p. Jan Kudrewicz* (2, 158).

Lugayło: yra giminė *Ród Lugayłów Wimborów* (2, 149). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Rakowiczów Kikowiczów: p. Eliazs Lugayło* (2, 153).

Montwil: yra giminė *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Saweczanów: p. Andrzej Montwil* (2, 155).

Orwistowski: yra giminė *Ród Orwistowo*⁴ (2, 152). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Saweczanów: p. Krzysztof Orwistowski* (2,155). *Ród Zagonów: p. Jakub Orwistowski* (2, 161).

Pietraszewicz: yra giminė *Ród Pietraszewiczów* (2, 152). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Witortów Łabunów: p. Daniel Pietraszewicz* (2, 160). *Ród Zagonów: p. Samson Pietraszewicz* (2, 161).

Radyko, Radykiewicz: yra giminės *Ród Radykowiczów w Worłowie* (2, 153) ir *Ród Radykowiczów Goyluszów* (2, 153). Šeši asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Iwaszkiewiczów w Worłowie: p. Adam Radyko*⁵, *p. Michał Radyko, p. Jan Radyko, p. Jan Bałtromiejowicz [sic] Radyko* (2, 147). *Ród Medyków w Szatyjach: p. Kazimierz Radyko* (2, 151). *Ród Węcków z Linkowa: p. Kaz[im]i[e] rz Radykiewicz*⁶ (2, 158).

Stegwil, Stegwiłowa: yra giminė *Ród Stegwiłowiczów* (2, 154). Šeši asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Biwilów: p. Jan Stegwil, p. Zachariasz Stegwil, p. Samuel Stegwil* (2, 141). *Ród Domeyków: p. Anna Stegwiłowa* (2, 142). *Ród Węcków z Linkowa: p. Andrzej Stegwil* (2, 158). *Ród Żegzdrów: p. Wincenty Stegwil* (2, 161).

⁴ Greičiausiai tai yra ne giminės asmenvardis, o vietovardis (plg. su 1567 m. giminės pavadinimu *Родъ Кзедководовъ з Арвустова* (1,723))

⁵ Abi giminės – ir Radykovičių, ir Ivaškevičių – susijusios su vietove *Worlowo*. Pavardė *Radyko* galėjo atsirasti asmenimis priklausant Radykovičių giminei, o paskui jie, matyt, perėjo į Ivaškevičių giminę. Nė vienoje iš Radykovičių giminių pavardės *Radyko* nėra.

⁶ Gali būti, kad tas pats žmogus vienu metu priklausė kelioms giminėms. Asmuo tokiu pačiu vardu ir pavarde yra užrašytas ir giminėje *Ród Radykowiczów Goyluszów* (2,153).

Sakowicz: yra giminė *Ród Swolkieniów Saków* (2, 155). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Preyszagoły Urpcewiczów: p. Stanisław Sakowicz* (2, 152).

Strabeyko, nom. pl. Strebeykowie: yra giminė *Ród Srebeyków* (2, 156). Penki asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Minelgów: p. Kazimierz, Aleksander, Samuel i Adam Strebeykowie* (2, 151). *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149): p. *Jan Strabeyko* (2, 150).

Szaszewicz: yra giminė *Ród Szaszewicz* (2, 154). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Eymuntów w Żadunach: p. Baltromiej Szaszewicz* (2, 144).

Urniaż: yra giminė *Ród Urniażów* (2, 157). Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149): p. *Abram Urniaż, p. Piotr Urniaż* (2, 150). *Ród Wilczatowa w Jagintach* (2, 158): p. *Kazimierz Urniaż* (2, 159).

Wizbor, Wierzborowiczowa: yra giminė *Ród Wizborowiczów Butkunów* (2, 158). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Stegwiłowiczów: p. Krystyna Wierzborowiczowa* (2, 154). *Ród Hanusewiczów* (2, 146): p. *Jan Wizbor* (2, 147).

Wocianiec: yra giminė *Ród Wocianów* (2, 160). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Strebeyków: p. Jerzy Wocianiec* (2, 156).

Butkiewicz: yra giminė *Ród Wizborowiczów Butkunów*. Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Boniszków: p. Samuel Butkiewicz* (2, 142). *Ród Gineyków: p. Jan Butkiewicz* (2, 145). *Ród Saweczanów: p. Mikołaj Butkiewicz* (2, 155).

Łabunowski: yra giminė *Ród Wieszów Łabunów* (2, 159). 7 asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Montwilów Antoginia: p. Samuel Łabunowski* (2, 149). *Ród Rakowiczów Kikowiczów: p. Dawid Łabunowski* (2, 153). *Ród Zagonów: p. Józef Łabunowski, p. Stanisław Łabunowski, [p] p. Eliaz, Stefan i Stanisław Łabunowscy* (2, 161).

Worłowski: yra giminės *Ród Eigirdów Worłowo* (2, 144), *Ród Radykowiczów w Worłowie* (2, 153), *Ród Iwaszkiewiczów w Worłowie* (2, 147) ir *Ród Indrychów Worłowo* (2, 147). 4 asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Czerniów: p. Wojciech Worłowski* (2, 142). *Ród Hanusewiczów* (2, 146): p. *Jan Worłowski* (2, 147). *Ród Witortów Łabunów: p. Aleksander Worłowski, p. Jakub Worłowski* (2, 160).

Żadun: yra giminė *Ród Eymuntów w Żadunach* (2, 144). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Rymuńców: p. Andrzej Żadun* (2, 154).

Nom. pl. Pładzewszy: yra giminė *Ród Gierków w Pładziach* (2, 144). Du asmenys užrašyti giminėje *Ród Zagonów: [p] p. Mikołaj i Samuel Pładzewscy* (2, 161).

Kulwieć, Kulwiński: yra giminės *Ród Ginwilów Kulwa* (2, 145) ir *Ród Giedgudów Kulwa* (2, 146). Du asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Zagonów: p. H[il]jeronim Kulwiński* (2, 161). *Ród Żegzdrow: p. Jan Kulwieć* (2, 161).

Andruszkiewicz: yra giminė *Ród Jagowdów Andruszkańców* (2, 148). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Dowoļgowiczów: p. Stanisław Andruszkiewicz* (2, 143).

Wimber, Wimbor: yra giminė *Ród Lugayłów Wimborów* (2, 149). Trys asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149): p. *Jan Wimbor* (2, 150). *Ród Wieszów Łabunów: p. Jan Wimbor* (2, 159). *Ród Wijuków: p. Eliaz Wimber* (2, 158).

Prościewicz: yra giminė *Ród Medekszów Prosci[e]wiczów* (2, 150). Vienas asmuo užrašytas giminėje *Ród Nartowtów w Kotnianach* (2, 151): p. *Krzysztof Prościewicz* (2, 152).

Szatyński, Szatyńska: yra giminė *Ród Medyków w Szatyjach* (2, 151). Aštuoni asmenys užrašyti kitose giminėse. *Ród Baywidów: p. Andrzej Szatyński* (2, 142). *Ród Dowołgowiczów: p. Jakub Szatyński* (2, 143). *Ród Eygirdów Worłowo: p. Mikołaj Szatyński* (2, 144). *Ród Giecowdów i Niewiarów: p. Gabriel Szatyński* (2, 146). *Ród Indrychów Worłowo: p. Urszula Szatyńska* (2, 147). *Ród Nartowtów w Kotnianach* (2, 151): p. *Samuel Szatyński* (2, 152). *Ród Pietraszewiczów: p. Mikołaj Szatyński* (2, 152). *Ród Rakowiczów Kikowiczów: p. Adam Szatyński* (2, 153).

Jagintowiczowa: yra giminė *Ród Wilczatowa w Jagintach* (2, 158). Viena moteris užrašyta giminėje *Ród Montwilów Antoginia: p. Zofia Jagintowiczowa* (2, 149).

Ibiański: yra giminė *Ród Wilbutów Ibian* (2, 160). Dešimt asmenų užrašyta kitose giminėse. *Ród Czerniów: p. Jan Ibiański, p. Rafał Ibiański* (2, 142). *Ród Eygirdów Worłowo: p. Aleksander Ibiański, p. Jan Ibiański* (2, 144). *Ród Hanuczewiczów (2,146): p. Samuel Ibiański* (2, 147). *Ród Iwaszkiewiczów w Worłowie: p. Krzysztof Ibiański* (2, 147). *Ród Indrychów Worłowo: p. Stanisław Ibi[a]ński* (2, 147). *Ród Montwilów Antoginia* (2, 149): p. *Maciej Ibiański* (2, 150). *Ród Stegwiłowiczów: p. Abram Ibiański* (2, 154). *Ród Wieszów Łabunów: p. Stefan Ibiański* (2, 159).

Iš viso 95 asmenys užrašyti pavardėmis, kilusiomis ne iš savo giminės, o iš kitų giminių vardų (giminių asmenvardžių arba vietovardžių).

Jeigu pavardė sutampa su giminės vardu (giminės asmenvardžiu arba vietovardžiu) arba yra iš jo sudaryta, galima manyti, jog ji atsirado tuo metu, kai asmuo priklausė tai giminei. Jeigu 1690 m. dokumente tokią pavardę turintis asmuo priklausė jau kitai giminei, galima manyti, kad jis į ją perėjo vėliau – po to, kai jau buvo įgijęs pavardę (pavardė galėjo būti atsiradusi jau ankstesnėse kartose). Vadinasi, galėjo egzistuoti mechanizmas, leidžiantis iš vienos giminės pereiti į kitą (galbūt sudarius santuoką su kitos giminės atstove ar pakeitus gyvenamąją vietą).

Viskas, kas čia pasakyta apie pavardes, kilusias iš giminių vardų, be jokių abejonų, tinka pavardėms, kilusioms iš giminių asmenvardžių (tai yra giminės pavadinimų pirmųjų narių). Kiek kitaip reikėtų vertinti pavardes, kilusias iš vietovardžių, įeinančių į giminių vardus (pvz., *Ibiański, Szatyński, Kulwiński, Worłowski, Łabunowski*). Galbūt konkrečioje vietovėje galėjo gyventi

ir kelių giminių nariai, į kurių giminių vardus vietovardis apskritai nebuvo įtrauktas. Tuomet jų pavardes reikėtų kildinti ne iš giminės varde esančio konkretaus vietovardžio, o iš vietovardžio apskritai. Šiuo atveju galutinių išvadų padaryti nėra galimybės – galbūt vienais atvejais pavardės kilo iš giminių varduose esančių vietovardžių, o kitais – susiformavo savarankiškai ir su giminių vardais jų sieti nereikėtų.

Šaltiniai

Литовская Метрика, III, Книги Публичныхъ Дель. Переписи войска Литовскаго. Пг., 1915.

Metryka Litewska. Rejestyry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Trockie 1690 r. Warszawa, 2000.

Literatūra

- Čirūnaitė, Jūratė. 2003. Bajorų pavadinimai – lietuvių pavardžių šaltinis, *Baltistica* 37 (2) 2002, 343–352.
- Dąbkowski, Przemysław. 1916. *Dobra Ródowe i nabyte w prawie litewkiem od XIV do XVI wieku.* Lwów: Nakł. Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej.
- Kamieniecki, Witold. 1947. *Spółczeństwo litewskie w XV wieku.* Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.)
- Łowmiański, Henryk. 1983. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 185–268.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1991. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.
- Semkowicz, Władysław. 1915. W sprawie początków szlachty na Litwie i jej ustroju Ródowego, *Kwartalnik historyczny* 29, 224–256.
- Taluntytė, Nijolė. 2003. *XVIII a. Kauno regiono oikonomai: struktūriniai semantiniai tipai.* Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: VDU.

Jūratė Čirūnaitė
 Kalbų ir edukacijos katedra
 Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
 M. Jankaus g. 2, LT- 50001 Kaunas, Lietuva
 J.Cirunaite@hmf.vdu.lt

KOPSAVILKUMS

Traų apgabala bajāru personvārdū veidi 1690. gada nodokļu sarakstā

Jūratē ČIRŪNAITĒ

Traų apgabala 1690. gada bajāru nodokļu sarakstā vairums vīriešu (99,4 %) ir pierakstīti ar priekšvārdiem. To parasti ir tikai viens. Tikai nedaudziem (1,72 %) minēts arī tēvavārds. Visiem ir arī uzvārdi. Visvairāk vīriešu vārdus veido divi locekļi (97,97 %), nedaudz ir trīslocekļu vārdu (1,56 %), bet vienlocekļa tikai 0,47 %. Vidējais vārda garums ir 2,01 personvārds. Visi vīriešu priekšvārdi ir tradicionālie kalendārie kristāmvārdi, kas parasti ir pierakstīti kanoniskajās formās.

Vairums sieviešu (95,45 %) ir pierakstītas ar priekšvārdiem. To vienmēr ir tikai viens. Tikai divos gadījumos (4,55 %) priekšvārda vietā ir minēts andronīms. Visas sievietas ir pierakstītas ar uzvārdiem. Tādējādi visi sieviešu vārdi ir divlocekļu savienojumi, to vidējais garums ir 2 vārdi. Visi sieviešu priekšvārdi ir tradicionālie kalendārie kristāmvārdi, kas parasti pierakstīti kanoniskajās formās. Sieviešu uzvārdi darināti ar izskaņām *-owa*, *-ina*, *-ówna*. Daļa sieviešu uzvārdū ir darināta ar galotni no uzvārdiem ar piedēkli *-sk-*.

Daļa bajāru, kuru uzvārdi cēlušies no dzimtu vārdiem (dzimtu personvārdiem vai vietvārdiem), 1690. gada sarakstā ir pierakstīti ne tajā pašā dzimtā, bet dzimtā ar citu vārdu. Tas ļauj apgalvot, ka eksistēja veids, kā bajāri varēja pāriet no vienas dzimtas citā. Šis mehānisms bija radies pēc uzvārdū izveidošanās, jo citā dzimtā personas pārgāja jau ar savu uzvārdu.

SUMMARY

Types of Names of Noblemen of the Kaunas Region in a Document Dating from 1690

Jūratē ČIRŪNAITĒ

The majority of males (99,4 %) are usually recorded with proper names, only one personal name is given, as a rule. 1,72 % include patronymics. All the recorded persons are presented with surnames. Most of male namings consist of two members (97,97 %), three – member namings – 1,56 %, and one-member namings – 0,47 %. Average length of namings is 2,01 proper name. All the males' names are calendar Christian names. They are usually recorded in canonical forms.

The majority of females (95,45 %) are recorded with personal names. The naming contains only one personal name. The surname is always recorded, and only two namings (4,55 %) include andronyms instead of proper name. All the namings are two-membered and average length is 2 proper names. All the female names are calendar Christian names recorded, as a rule, in canonical forms. The suffixes found in female surnames are *-owa*, *-ina*, *-ówna*. Surnames can be inflexion derivatives of *-sk-* type personal names as well.

Part of the 1690 year list of noblemen whose surnames descend from the names of relatives (relatives anthroponyms or placenames (oikonoms) which are constituents of the namings) are recorded in the lists of other relatives (i. e. relatives which have different namings). That points to the fact that there existed a mechanism for the noblemen to pass from one relation to another. That mechanism appeared after the formation of the surnames, as the persons already having their surname passed on to another kinship.

PA KREISI, PA LABI VARTOSENĄ IR SEMANTIKA DABARTINĖJE LATVIŲ KALBOJE

Gintarė JUDŽENTYTĖ
Vilniaus universitetas

1. *Pa kreisi* ir *pa labi* tyrimų apžvalga

Latvių kalboje vieta dešinėje ir kairėje, be kitų raiškos priemonių, reiškiamą ir dviem vietosrieveiksmiais – *pa kreisi* ir *pa labi*. Apie kalbamąsias suprieveiksmėjusias prielinksnines konstrukcijas ir jų reikšmes rašyta palyginti nedaug.

Pirmiausia reikia paminėti, kad seniausiose latvių kalbos gramatikose *pa kreisi* ir *pa labi* kaip vietosrieveiksmiai neužfiksuoti. Stenderio *Lettische Grammatik* šių žodžių visiškai nėra: nei skyriuje apie prielinksnius (*Von den Praepositionen*) (Stender 1783: 126–129), nei skyriuje apie vietosrieveiksmius ir kitas dalelytes (*Von den Adverbiis und andern Partickeln*) (Stender 1783: 129–150). Rozenbergerio *Formenlehre der lettischen Sprache*rieveiksmiams aprašyti skirtame skyriuje (*Von Adverbium*) *pa kreisi* ir *pa labi* nepateikiami (Rosenberger 1830: 154–161). Hesselbergo *Lettische Sprachlehre* aptariamųjų žodžių (*Hesselberg* 1841: 54–57), kaip ir Bielensteino *Lettische Grammatik* (Bielenstein 1863), *Die lettische Sprache nach ihren Leute und Formen* (Bielenstein 1864: 268–288), *Die Elemente der lettischen Sprache* (Bielenstein 1866), rasti taip pat nepavyks.

Žinoma, būtina paminėti, kad tos pačios Rozenbergerio gramatikos skyriuje *Von der Präposition*, 168 psl., tarp prielinksnio *pa* ir datyvo konstrukciją iliustruojančių pavyzdžių įrašytas junginys *pa labbai rohkai* (Rosenberger 1830). Hesselbergo knygos 140 psl., paragrafe 325, kur aprašoma prielinksnio *pa* vartoseną, galima pamatyti tokius pavyzdžius: *pa kreissu*, *pa labu rohku jagreeschahs man*; *pa kreissu rohku mahjas* (Hesselberg 1841). Be abejo, tokių junginių galima rasti ir Bielensteino knygoje: *Lettische Grammatik* 296 psl., skyriuje apie prielinksnių *pa*, galima pamatyti šias prielinksnines konstrukcijas: *pa labbu*, *kreisu rūku*, *pa labbi*, *kreisi rūki*, *pa labbái*, *kreisái rūkai* (Bielenstein 1863); *Die lettische Sprache nach ihren Leute und Formen* 297 psl. parašyti tokie pavyzdžiai: *pa labbu*, *kreisu rūku* (Bielenstein 1864); *Die Elemente der lettischen Sprache* 100 psl., skyriuje *Präpositionen mit dem Accusativ und Dativ* randami tie patys *pa labbu*, *kreisu rohku* (Bielenstein 1866).

Vadinasi, iš to, kas pateikta, galima daryti prielaidą, kad tuo metu (XVIII–XIX a.) vietosrieveiksmiai *pa kreisi* ir *pa labi* dar neegzistavo. Kairei ir dešinei reikšti buvo vartojamos ilgesnės prielinksninės konstrukcijos *pa kreisai rokai* (*pa* + Dat.), *pa labai rokai* (*pa* + Dat.), *pa kreisi roki* (*pa* + Dat.), *pa labi roki* (*pa* + Dat.), *pa kreisu roku* (*pa* + Acc.), *pa labu roku* (*pa* + Acc.).

Dėmesį reiktų atkreipti į *pa kreisai roakai, pa labai roakai* ir *pa kreisi roki, pa labi roki*. Apie galūnės *-i* kilmę (*pa kreisi roki, pa labi roki*) yra rašęs J. Endzelynas. Pasak jo, paveldėtas baltų *-āi latvių kalboje buvo sutrumpintas į *-i* (Endzelīns 1951: 83). Tai įrodo ir Bielensteino *Lettische Grammatik* rasti pavyzdžiai *pa labbi, krēisi rūki* (Bielenstein 1863: 296). Šiam teiginiui pritaria A. Rosinas, sakydamas, kad: „Bendrinės kalbos prievėksmiai *pa labi (kreisi)* <...> rodo, kad seniau latvių kalba bus turėjusi (*i*)ā resp. ē kamieno vienaskaitos datyvo formas su *-i*, t. y. *ruok-i, zem-i* etc.“ (Rosinas 2005: 97). Pasak J. Endzelyno, naujoji ā kamieno datyvo galūnė *-ai* yra perimta iš įvardinių formų, pavyzdžiui, *tai, šai*, arba įvardžiutinių būdvardžių formų (Endzelīns 1951: 414). Vadinasi, *pa kreisai roakai, pa labai roakai* yra naujesnės konstrukcijos palyginti su *pa kreisi roki, pa labi roki*.

Pateikti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad kurį laiką prielinksninės konstrukcijos *pa kreisai roakai, pa labai roakai, pa kreisi roki, pa labi roki* buvo vartojamos sinonimiškai. Tai galima pagrįsti teiginiu, kad galūnė *-i* greta *-ai* buvo vartojamo Mancelio dar XVII a. (Endzelīns 1951: 414). Vėliau, kai naujoji ā kamieno datyvo galūnė *-ai* latvių kalboje įsitvirtino vietoje senosios *-i*, *pa kreisi roki, pa labi roki* greičiausiai sustabarėjo. Apie tai užsimena ir J. Endzelynas: „Dažos sastingušos izteiciensos *-i* ir ari rakstu valodā: <...> *pa labi* resp. *krēisi rūoki*...“ (žr. ten pat). Iš šių konstrukcijų, nukritus žodžiui *roki*, turėjo atsirasti dabartinės latvių kalbos vietos prievėksmiai *pa kreisi* ir *pa labi*. Kada tai įvyko, tiksliai pasakyti sunku. Internetiniame žodyno ME variante pateikiami visi trys ilgieji variantai: „*pa labuo ruoku, pa labai ruokai* od. *pa labi ruoki*, zur rechten Hand; *pa kreisuo ruoku* od. *pa kreisi ruoki*, links“, o 1951 m. J. Endzelyno *Latviešu valodas gramatika* jau galima rasti *pa kreisi* ir *pa labi*, kuriuos autorius priskiria prie prievėksmių ir įvardija kaip „Adverbi no prepozicijām ar locījumu: prepozicija locījuma priekšā“ (Endzelīns 1951: 623). Taigi kalbamieji prievėksmiai latvių kalboje galėjo atsirasti XX a. ir, palyginti su kitais latvių kalbos vietos prievėksmiais, pavyzdžiui, *citur*, jie yra nauji.

J. Endzelyno lyginamojoje gramatikoje *Baltu valodu skaņas un formas* (1948) vietos prievėksmis *pa labi* minimas vos vieną kartą skyriuje „Adverbi no savienojumiem ar locījumiem vai adverbjiem“ (Endzelīns 1982: 597).

Pa kreisi ir *pa labi* kaip latvių kalbos vietos prievėksmius savo darbe *Adverbs un adverbēšanās mūsdienā latviešu valodā* 1969 m. paminėjo E. Soida (Soida 1969: 53).

Savo veikalė *Nelokamās vārdsķiras latviešu literārājā valodā* nagrinėdama nekaitomų žodžių darybą *pa kreisi* ir *pa labi* mini V. Kalme (Kalme 2001: 8–9).

Dz. Paeglė savo knygoje *Latviešu literārās valodas morfologija* trumpai apžvelgia latvių kalbos vietos prievėksmių semantiką (Paegle 2003: 162–167). Šiame darbe išskiriami nemažai vietos prievėksmių grupių, pavyzdžiui: vietos prievėksmiai, nurodantys vietą (kaip ir rodomieji įvardžiai), kurioje

yra adresantas (*še, te*); vietas prievieksmi, nurodantys veiksmo vietā, esančią toliu nuo tos vietas, kurioje yra adresantas (*netālu, tālu*); vietas prievieksmi, žymintys veiksmo kryptį (*augšup, atpakaļ*) ir vietā (*lejā*); vietas prievieksmi, žymintys visišškai nežinomā vietā (*kaut kur*) ir kt. Šiame tyrime *pa kreisi* ir *pa labi* apibūdinami kaip nurodantys veiksmo kryptį ar vietā, apibrėžiamą pagal adresanto situacijā (Paegle 2003: 164), pvz.: *Tagad man jānogriežas pa labi, tas mani pamācīja; Ejot pa kreisi mēs varam nonākt pie dzelceļa stacijas* (žr. ten pat).

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika pateiktų vietas prievieksmių pavyzdžių *pa kreisi* ir *pa labi* nėra (MLLVG I: 696–698). Iš to, kas parašyta, galima suprasti, kad jie priklauso pirmajai iš dviejų paminėtuose puslapiuose išskirtų grupių (MLLVG I: 696): „Atkarā no nozīmes vietas apstākļa vārdus var iedalīt divās grupās: 1) vietas apstākļa vārdos, kas raksturo darbības vai norises vietu, 2) vietas apstākļa vārdos, kas raksturo darbības virzienu.“ Pirmajai grupei priskiriami vietas prievieksmi atsako į klausimą *kur?*, antrajai – į *kurp?*

Kalbamųjų žodžių nėra ir M. Arajos darbuose (Arāja 1995; 1996). Autorė vietas prievieksmius skiria į keturias pagrindines semantines grupes:

1. Vietos prievieksmi, rodantys veiksmo vietā (*šeit, tur*).
2. Vietos prievieksmi, žymintys veiksmo kryptį (*zemē, augšā*).
3. Neigiamieji vietas prievieksmi (*nekur*).
4. Paplitimo vietas prievieksmi (erdvės atžvilgiu) (*tāli, tuvu*).

Kai kurios pateiktos semantinės grupės yra detalizuojamos, pavyzdžiui, 3-ios grupės vietas prievieksmi gali žymėti judėjimą į vidų, į lauką, į viršų, į apačią ir kt. (Arāja 1996: 101–105), vis dėlto vietas prievieksmių *pa kreisi* ir *pa labi* tarp šias grupes iliustruojančių pavyzdžių nėra. Gal todėl, kad pagrindiniuose straipsnio šaltiniuose – K. Miulenhaho ir J. Endzelyno žodyne *Latviešu valodas vārdnīca* ir bendrinės latvių kalbos žodyne *Latviešu literārās valodas vārdnīca* – kalbamųjų žodžių tarp antraščių taip pat nėra.

Pa kreisi ir *pa labi* negalima rasti nei išsamiam baltų kalbų prievieksmiams skirtame B. Forssmano veikale *Das Baltische Adverb* (Forssman 2003), nei antrame *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība* tome *Nelokāmās vārdšķiras* (Pokrotniece 2007).

Pažvelgus į elektroninį bendrinės latvių kalbos žodyno LLVV variantą (tekste – LLVVe), aptariamųjų prievieksmių iš karto rasti taip pat nepavyks. *Pa kreisi* galima aptikti į paieškos laukelį įvedus žodį *kreiss* (LLVVe), o *pa labi* – *labs* (LLVVe).

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, *pa kreisi* ir *pa labi* yra ne tik neseniai atsiradę, bet ir labai mažai nagrinėti vietas prievieksmi, todėl pagrindinis šio straipsnio tikslas – iširti jų vartoseną ir semantiką dabartinėje latvių kalboje.

2. *Pa kreisi ir pa labi* vartoseną dabartinėje latvių kalboje

Vietos prieveiksmių *pa kreisi* ir *pa labi* vartosenos dabartinėje latvių kalboje tyrimui pasirinkta bendrinė latvių kalba ir kelios tarmės. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, ar vietos prieveiksmai *pa kreisi* ir *pa labi* vartojami bendrinėje latvių kalboje ir latvių kalbos tarmėse.

Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių *pa kreisi* ir *pa labi* analizei pavyzdžiai rinkti iš elektroninio bendrinės latvių kalbos žodyno LLVVe varianto (<http://www.tezaurs.lv/llvv/>) ir dabartinės latvių kalbos tekstų korpuso (<http://www.korpuss.lv/>) (tekste – LVTK^e).

1 pav. Svētciemo ir Kalnienos šnektos

Renkantis tarmes, pirmiausia dėmesys buvo atkreiptas į tai, kad bendrinė latvių kalba yra susiformavusi vidurio tarmės pagrindu (la. *vidus dialekts*), todėl vietos prieveiksmių *pa labi* ir *pa kreisi* ieškota lyviškajai (la. *libiskais dialekts*) ir aukštaičių (la. *augšzemnieku dialekts*) tarmei priklausančiose šnektose, t. y. Svētciemo, Limbažiu raj. (žr. 1 paveikslėlį), ir Kalnienos, Gulbenės raj. (žr. ten pat). Svētciemo šnektą priklauso lyviškosios tarmės Vidžemės patarmei (Putniņš 1985: 4), o Kalnienos šnektą – aukštaičių tarmės giliųjų patarmių grupei, latgališkosioms šnektoms (Balode 2008: 53). Lyviškosios tarmės tyrimui pasirinktas Svētciemo patarmės aprašas *Svētciema izloksnes apraksts* (Putniņš 1985), o aukštaičių – *Kalnienas grāmata* (Balode 2008, 53). Kadangi latvių kalbos tarmių duomenų bazė nesukurta, o daugelyje patarmių aprašų tekstų nėra daug (dažniausiai apibūdinamos fonetinės patarmės

ypatybės ir morfoloģija), stengtasi išsirinkti tokius, kuriuose būtų gausu pavyzdžių (teksto).

Apžvelgus minėtuosius bendrinės latvių kalbos šaltinius, paaiškėjo, kad pavyzdžių su *pa kreisi* ir *pa labi* juose yra gana nemažai: *No šī punkta viņi var doties visur – augšup, lejup, pa labi, pa kreisi, viņi var arī apļot ap šo punktu kā nelaimīgas vāveres ritenī* (LVTK^e); *Priekšsēdētājs pastiepās pa labi, pa kreisi, pacēlās uz pirkstgaliem, atsēdās krēslā un nopūtās* (LVTK^e); *Kā tai pasakā: iesi pa labi – zirgu pazaudēsi, iesi pa kreisi – pats pazudīsi* (LVTK^e); *Te vēlreiz pa labi . . . te – pa kreisi. Uzmanieties – tur ir slikts ceļš. Te atkal – pa labi* (LVTK^e); *Tomēr tu sajūti akmeņus, apstājies un pārsteigts palūkojies sev zem kājām, tad pa labi un pa kreisi* (LVTK^e); *Pa labi mežs atkāpās..., bet pa kreisi auga ceļam līdz kā dzīva, mirdzoša siena* (LLVVe); *Pa labi bija dzeltēt iesācis rudzu lauks, pa kreisi bija tāds pats rudzu lauks* (LLVVe); *To var kustināt pa labi, pa kreisi, uz augšu un uz leju. Zēns gultā esmu es pats* (LVTK^e); *<...> Irmgarde notēmē soļus tieši pie čūskas asti. Nostaties, stāvēt un neraudzīties ne pa labi, ne pa kreisi* (LVTK^e); *Par strukturālu nozīmīgumu liecina arī datīva atrašanās vieta – tuvu verba finitajai formai, bieži pa kreisi no tās* (LVTK^e); *Bite GSM patīkami pārsteigusi SM Valsts sekretāra vietnieku un izsoles komisijas vadītāju Gunti Maču (pa kreisi)* (LVTK^e); *<...> kāpēc Napoleons šo korpusu nosūtīja pa labi, bet šo – pa kreisi?* (LVTK^e) ir t. t.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad bendrinėje latvių kalboje vietos prievieksmiai *pa kreisi* ir *pa labi* reiškia kairę ir dešinę ir yra vartojami įvairiuose tekstuose bei kontekstuose (išsamus semantinis tyrimas bus atliekamas vėliau).

Surinkus Svėtciemio tarmės vietos prievieksmius, buvo sudarytas jų inventoriūs: *apakaļ, apagaļ, apakļam, apagļam, apuža, apakša, apat, apar, apaft, apafiti, āra, citur, ziļi, garam, garem, iekša, klā, klāt, klāta, klāti, ku, kur, leja, līzas, loūka, māja, nekur, nuōst, nuōsta, nuosti, oūkša, pakaļa, preti, pruođ, pruođam, pruođm, priekša, riņķi, sāņski, sāņs, sāņš, šeit, šite, šudi tudi, šurp, šur tur, tāli, teitan, teitanas, te, teit, tepat, tepatas, tūma, tumi, tur, turpat, turpatas, vida, vidu, viētims, viētviētīm, viřsa, viřsu, visapafit, visur, zeme*.

Kaip matyti iš pateikto sąrašo, nagrinėjamame lyviškiosios patarmės tekste (Putniņš 1985) *pa kreisi* ir *pa labi* nėra. Jie nėra kartelio nepaminėti nei pačiame šnektos apraše, nei tekstuose. Perskaičius knygą galima spėti, kad vietoj kalbamųjų vietos prievieksmių šioje šnektoje kairei ir dešinei reikšti vartojamos kitos, nesuprievieksmėjusios, prielinksninės konstrukcijos, pvz.: *vīram i puķ pie krūtīm pi ē kreisa pus;* *un ta pārliek uz laba pus;* *tāpat grezeņ pārliek uz laba pus*: (Putniņš 1985: 233).

Vėliau buvo sudarytas Kalnienos šnektos vietos prievieksmių sąrašas: *apkuort, appakāļ, apukšā, aūkstu, aūkšā, aūkši, aūkšā, blokus, citur, diz kur, ziļi, gabalā, garām, ikšā, ikšā, kau kur, kluō, kluōt, kluōtuc, kur, lajā, laukā, lēži, mūojā, mūojās, nij kur, nūpakaļš, nūst, nūstuc, paziļi, pakāļ, pakāļā, preti, pretimā,*

prīkšā, prīškā, prūjām, prūm, sekļi, starpā, sūon(u)š, šeitēn, šeku, šeku pat, šekūr, šitēn, šur, šur tūr, te, tē pat, tivji, tuōli, tuōlu, tūr, tūr pat, tuvu, ūorā, vekūr, vidā, viersā, vitām, vit vitām, visapkūort, visūr, zemē, zēmji.

Peržiūrėjus inventorių (sąrašas sudarytas perskaičius knygą), tampa aišku, kad *pa kreisi* ir *pa labi* šios patarmės tekste (Balode 2008) taip pat nepavartoti nė karto. Tiesa, aptinkama tokių kontekstų: *bej vīna ikšķešša ūn divas sūonu ķeššas ūn vīna moza te prīkšā, kr à i s ā p u s ē* (Balode 2008: 330); *tuōdas divas pūora sprēižu garas bāntītes sašoun kūpā ūn pīšoun pī māntēla sūonu šoves, apmāram tāi vitā. tū bāntīti šoun lobā p u s ē. kr à i s ā p u s ē istāisa tuōdu cīlpiņu pī māntēla molas ūn tod ivēr tū bānti ūn sasīn, lāi tis krāisis stōurs naslēid uz laju* (Balode 2008: 324). Pateiktuose pavyzdžiuose dešinei ir kairei reikšti vartojami lokatyvai.

Žinoma, nieko ypatingo čia nėra – pažvelgus į bendrinės latvių kalbos duomenis, tiek vienoje, tiek kitoje šnekoje paliudytų vartosenos atvejų taip pat galima rasti, pvz.: *Kreisajā [purva] pusē, ļoti tuvu Saulesviram, sprāga mīna* (LLVV⁶); *Kaugurmuīza atradās Gaujas kreisajā pusē* (LLVV⁶); *Celiņš meta vairākus likumus, gan strauji pagrieždamies uz labo, gan kreiso pusi* (LLVV⁶); *cilvēki mazliet biežāk turas pie kreisās puses* (LLVV⁶) ir t. t. Skirtumas tik tas, kad greta šių lokatyvų ir prielinksninių konstrukcijų bendrinėje latvių kalboje vartojami *pa kreisi* ir *pa labi*.

Sudarant latvių kalbos tarmių žodynus ir aprašus, pateikiamos tik nuo bendrinės latvių kalbos besiskiriančios formos (taip sudarytas Ėrgėmės šnektos žodynas (Kagainė 2000) – jame nėra pateiktas net iš baltų prokalbės kildinamas vietas prieveiksmis *citur*), todėl būtų galima manyti, kad tiriamuosiuose aprašuose *pa kreisi* ir *pa labi* neužfiksuoti dėl šios priežasties. Kalbamuoji atveju taip teigti nėra prasmės, nes tiriant Svėtciamo ir Kalnienos šnektas prielinksninės konstrukcijos ir lokatyvai rasti tekstuose, ne gramatikos aprašuose. Vadinas, galima daryti prielaidą, kad dešinė ir kairė Svėtciamo šnekoje reiškiami tik prielinksninėmis konstrukcijomis, o Kalnienos – tik lokatyvais. Taigi vietas prieveiksmiai *pa kreisi* ir *pa labi*, matyt, vartojami, jei išvis vartojami, kitomis kalbinėmis aplinkybėmis.

Aptarus *pa kreisi* ir *pa labi* vartosena dabartinėje latvių kalboje ir paaiškėjus, kad kalbamosios samplaikos pasirinktose latvių kalbos tarmėse nevartojamos, toliau bus atliekamas tik bendrinės kalbos *pa kreisi* ir *pa labi* semantinis tyrimas.

3. Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių *pa kreisi* ir *pa labi* semantinės struktūros tyrimo metodai

Šios dalies pavadinimas rodo, kad kalbamojo tyrimo inventorių sudaro du bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmiai *pa kreisi* ir *pa labi*. Siekiant iširti kalbamujų pavyzdžių semantiką, reikia nustatyti jų tarpusavio santykius.

Visų kalbos elementų santykiai skyla į dvi dideles klases: į paradigminius ir į sintagminius santykius. Paradigminių ir sintagminių santykių analizė yra vietosrieveiksmių klasifikacijos pagrindas.

Pa kreisi ir *pa labi* aprašymas pradedamas paradigmine analize. Pirmiausia remiamasi vietosrieveiksmių apibrėžimais, kuriuos pateikia LLVVe, nustatomi orientyrai (o r i e n t y r a s – objektas, kurio atžvilgiu nusakoma subjekto vieta (Kilius 1977: 40)), nustatoma orientacinė reikšmė (o r i e n t a c i n ė r e i k š m ė – reikšmė, nusakanti, kokioje vietoje orientyro atžvilgiu yra, buvo ar bus subjektas (orientyro viduje, šone, išorėje, ne šone...) (Kilius 1977: 3–40); s u b j e k t a s – objektas, kurio vieta yra nusakoma (Kilius 1977: 40)), išskiriami integraliniai ir diferenciniai požymiai, nustatomos semantinės opozicijos. Semantinę opoziciją sudaro du žodžiai, turintys bendrų (integralinių) požymių ir diferencinį požymį, pavyzdžiui, vietosrieveiksmiai *šeit* ir *tur* sudaro opoziciją, nes jie turi bendrų požymių [neklausiamasis] [nekoncnicinis] [deiktinis] [identifikuojamasis] [rodomasis] [tiesioginis] ir diferencinį požymį [±artumas] (Judžentytė 2010: 12).

Paradigminiai santykiai ir diferenciniai požymiai nustatyti vadovaujantis tokiais kriterijais:

1. ieškota semų, kurios būtų bendros šiems vietosrieveiksmiams;
2. skiriamosios ypatybės iškeltos kaip diferenciniai požymiai.

Atlikus paradigminę analizę, pereinama prie sintagminės. Tiriant vietosrieveiksmių struktūrą sintagminiu aspektu, pirmiausia reikia atsižvelgti į kontekstą ir situaciją. Funkciniu atžvilgiu vietosrieveiksmių klasė priskiriama antrinėms sakinio dalims. Vietosrieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai juos sieja su veiksmažodžiais. Su veiksmažodžiais vartojami visi vietosrieveiksmiai, nepriklausomai nuo reikšmės ir darybos, nebent būtų žodžiai, nesuderinami leksiškai (Paulauskienė 1994: 343).

Šiame darbe *pa kreisi* ir *pa labi* apžvelgiami įvairiuose veiksmažodiniuose junginiuose, nustatoma jų vieta kontekste, aptariamas reikšmę papildantis slankumas (s l a n k u m a s – reikšmė, nusakanti, ar subjektas slenka, ar neslenka orientyro atžvilgiu, o jei slenka, tai kaip – artyn ar tolyn, aukštyn ar žemyn, linijiškai ar ne (Kilius 1980: 34)). Ryškiausios slankumo rūšys yra slinktis (s l i n k t i s – toks slankumas, kai subjektas keičia buvimo vietą orientyro ar jo dalių atžvilgiu (Kilius 1980: 37)) ir rintis (r i m t i s – slinkties nebuvimas, t. y. toks slankumas, kai subjektas ne tik nei tolsta, nei artėja orientyro atžvilgiu, bet ir neslenka, nekeičia savo vietos atskirų orientyro taškų atžvilgiu – ši slankumą galima išreikšti veiksmažodžiu *būti* (Kilius 1980: 38)). Taigi pirmiausia nustatoma, su kokiais veiksmažodžiais jungiasi *pa kreisi* ir *pa labi*, tada *slinkties* / *rimties* bandoma nustatyti slankumą (atsižvelgiama tik į turimus pavyzdžius) ir išsiaiškinti, ar jis papildo kalbamųjų samplaikų reikšmę.

4. Bendrinės latvių kalbos vietas prievieksmių *pa kreisi* ir *pa labi* semantinė struktūra

LLVVe pateikiamos tokios šių vietos prievieksmių reikšmės:

Pa kreisi (LLVVe):

// ar nenot. galotni. **Savienojumā „pa kreisi“ – tā, ka atrodas šajā pusē, ja tiek aplūkots virzienā uz priekšu. Tā, ka virzās šādā virzienā uz priekšu.**

Ezers ir pa kreisi. Nogriezties pa kreisi.

Pa labi mežs atkāpās..., bet pa kreisi augs ceļam līdz kā dzīva, mirdzoša siena. Brigadere 2, 22.

Pa labi bija dzeltēt iesācis rudzu lauks, pa kreisi bija tāds pats rudzu lauks.. Vilks 5, 51.

Rosme un drūzma virzīja vakara dalībniekus pa labi un kreisi, uz priekšu un atpakaļ.. Pūrs 4, 85.

Pa labi (LLVVe):

// **Savienojumā „pa labi“: tā, ka atrodas šajā pusē, ja tiek aplūkots virzienā uz priekšu. Tā, ka virzās šādā virzienā uz priekšu.**

Upe ir pa labi. Nogriezties pa labi.

Pa labi mežs atkāpās, apiedams likumu ap plašu meža pļavu.. Brigadere 2, 22.

Pa labi bija dzeltēt iesācis rudzu lauks, pa kreisi bija tāds pats rudzu lauks... Vilks 5, 51.

Ģirts ar visu spēku sagrieza stūres ratu pa labi. Dripe 2, 141.

Kaip matyti iš pateiktų iškarpu, *pa kreisi* ir *pa labi* apibrėžimai nagrinėjamame žodyne visiškai nesiskiria: „tā, ka atrodas šajā pusē, ja tiek aplūkots virzienā uz priekšu. Tā, ka virzās šādā virzienā uz priekšu“ (LLVVe).

Daugiau apie jų reikšmę galima spręsti iš apibrėžimų, apibūdinančių žodžius *kreiss* ir *labs*:

Kreiss (LLVVe):

1. ar not. galotni. **Tāds, kas atrodas tajā (cilvēka) ķermeņa pusē, kurā ir sirds (par cilvēka ķermeņa daļām). Pretstats: labais.**

Kreisā acs. *Kreisais* plecs.

Kreisās rokas padusē tam bija vijole, un labajā viņš turēja melnu platmaļi. Jaunsudrabiņš 7, 19.

Viņš sniedza Sarmītei roku. Meitene pastiepa vispirms kreiso, tad, brīdi apdomājusies, labo plaukstiņu. Ezera 2, 20.

Viņš atmodās un sajuta asas sāpes mugurā, kreisajā kājā un kreisā gurna nervā. A Grigulis 9, 123.

Labs (LLVVe):

9. ar not. galotni **Tāds, kas atrodas tajā (cilvēka) ķermeņa pusē, kas ir pretēja kreisajai (par cilvēka ķermeņa daļām). Pretstats: kreisais.**

Labā acs. *Labais* sāns.

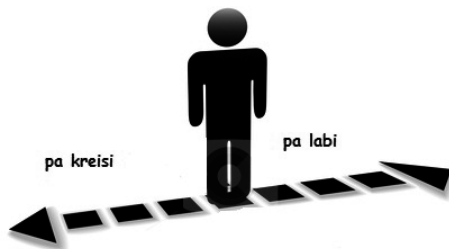
Kreisās rokas padusē tam bija vijole, un labajā viņš turēja melnu platmali. Jaunsudrabiņš 7, 19.

Ar labo roku turēdams koferi, kreiso izstiepis sev priekšā, lai tumsā kur neuzgrūstos, Ambainis uzmanīgi sekoja sievietei. Skujiņš 5, 102.

Kāda šķemba noskrēja Kristam gar labo vaigu.. A Grigulis 9, 124.

Apibendrinant pateiktus duomenis, galima saktyti, kad *pa kreisi* apibūdina vietā, kuri yra toje (žmogaus) pusėje, kur ir yra širdis, jei žiūrims į priekį, o *pa labi* – vietā, kuri yra kairei priešingoje pusėje, jei žiūrims į priekį.

Išanalizavus LVTK^e, paaiškējo, kad *pa kreisi* ir *pa labi* dažniausiai aptinkami kontekstuose, kuriuose orientyras yra žmogus (žr. 2 paveikslēlį), pvz.: *To mēs* (O) *redzam savām acīm – kilometriem tālu uz priekšu pa labi un pa kreisi simtiem, tūkstošiem makšķernieku, kā skuduriņu pūli!* (LVTK^e); *Pa labi no manis* (O) *vēss, pelēks automašīnas dibens..* (LVTK^e); *Rute* (O) *izvēlas iet pa labi, viņai vairāk patīk tā gaisma pa labi* (LVTK^e); *Vīriešiem ir atļauts salveti novietot uz galda, pa labi no sevis* (O) (LVTK^e); <...> *vai varēja iedomāties, ka daļāju* (O, praleistas īvardis aš) *autogrāfus pa labi un pa kreisi..* (LVTK^e); *Tomēr tu* (O) *sajūti akmeņus, apstājies un pārsteigts palūkojies sev zem kājām, tad pa labi un pa kreisi* (LVTK^e); *To var kustināt pa labi, pa kreisi, uz augšu un uz leju. Zēns gultā esmu es pats* (O) (LVTK^e) ir t. t. Labai dažnai orientyras – žmogus – lieka tik numanomas, pvz.: *Bite GSM patikami pārsteigusi SM Valsts sekretāra vietnieku un izsoles komisijas vadītāju Gunti Maču (pa kreisi)* (LVTK^e) (šīame pavyzdyje orientyras yra į nuotrauką žiūrintis asmuo).

2 pav. Žmogus stovi nugarā į skaitytoją

Iš to kas pateikta ir pasakyta, akivaizdu, kad orientyras yra ir adresantas – tai jo atžvilgiu nusakoma vieta.

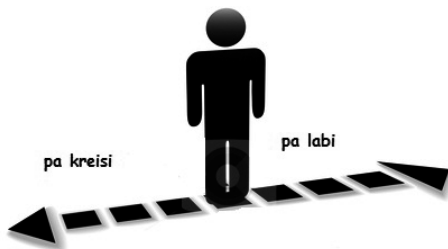
Be žmogaus, galimi ir kiti orientyrai (analizuojami LLVVe ir LVTK^e rasti pavyzdžiai):

- 1) pataipa, pvz.: *Virtuvei labāk vajadzētu atrasties pa kreisi no mājās ieejas* (O) (LLVVe); *Vietējā mākslas muzeja ekspozīcijas telpā pusstāvu zemāk otrās durvis no koridora aiz virtuves* (O) *pa kreisi..* (LLVVe); *Kur te ir vannas istaba? VĪRIETIS. Taisni un tad pa labi – tūlīt aiz virtuves* (O) (LLVVe);
- 2) žemēs ruožas, pvz.: *No Liepājas šosejas* (O) *jānogriežas pa labi uz Pirmā pasaules kara brāļu kapiem* (LLVVe); *Pa labi no celiņa* (O) *ir kanāls, sāku slīdēt lejā, ūdeni iekšā..* (LLVVe);
- 3) tam tikros vietas, pvz., <...> *no kanceles* (O), *no apaļā vitrāžu loga* (O), – *iznāk, ka viņš sēž pa labi* (LLVVe); *No šī punkta* (O) *viņi var doties visur – augšup, leju, pa labi, pa kreisi, viņi var arī aplot ap šo punktu kā nelaimīgas vāveres ritenī* (LVTK^e);
- 4) gramatinės formos, pvz., *Par strukturālu nozīmīgumu liecina arī datīva atrašanās vieta – tuvu verba finītajai formai* (O), *bieži pa kreisi no tās* (LVTK^e).

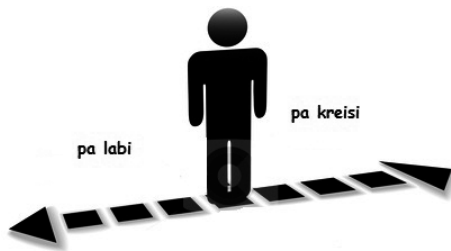
Viskas būtų lyg ir teisinga, bet šiuose kontekstuose ypatingą dėmesį reikia atkreipti į tai, kur stovi adresantas, pavyzdžiui, sakinyje *Pa labi no celiņa* (O) *ir kanāls, sāku slīdēt lejā, ūdeni iekšā..* (LLVVe) dešinē gali būti tiek kairėje, tiek dešinėje – tai priklauso nuo adresanto pozicijos (žr. 3 ir 4 paveikslėlius).

Vadinasi, subjekto, šiuo atveju subjektas yra kanalas (*kanāls*), vietą lemia adresanto vieta, kaip stovi adresantas: jis gali stovėti ir iš vienos keliuko (*celiņš*) pusės, ir iš kitos – nuo to priklauso, kurioje pusėje iš tikrųjų yra kanalas.

Taigi visi išanalizuoti orientyrai yra antriniai – pirminis orientyras, kurio atžvilgiu iš tiesų nusakoma vieta, yra adresantas (antriniai orientyrai turėtų būti žymimi O₂).

3 pav. Adresantas stovi nugarą į skaitytoją

4 pav. Adresantas stovi veidu ī skaitytojā

Be to, iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad *pa kreisi* ir *pa labi* žymi subjekto vietą palei tikslų orientyro šoną – ta vieta gali būti kairėje arba dešinėje.

Prie šono vietos prievieksmių galima priskirti ir kitus bendrinės latvių kalbos prievieksmius, pavyzdžiui, *blakus*, *klāt*, *sānis*, pvz.: *Tēvs pavirzījās mazliet s ā n i s*, un *Ēvalds piemētās viņam b l a k u s* uz dīvāna (LLVVe); *Pēc desmit minūtēm taksometrs bija k l ā t* (LLVVe). Visi jie, kaip ir *pa kreisi*, *pa labi*, nusako subjekto padētį orientyro šone.

Apžvelgus pavyzdžius paaiškėja, kad vieni bendrinės latvių kalbos šono vietos prievieksmiai (*pa kreisi*, *pa labi*) tiksliai lokalizuoja, kokiam šone subjektas yra, t. y. dešinėje ar kairėje. Tuo tarpu kiti šono vietos prievieksmiai perteikia šiek tiek bendresnę ir netikslią subjekto buvimo ar slinkties vietą, pavyzdžiui, vietos prievieksmis *sānis* reiškia: 1) *Virzienā uz labo vai kreiso pusi*; 2) *Labajā vai kreisajā (kā) pusē, arī malā (atrsties)* (LLVVe). Taigi *sānis* lokalizuoja subjektą arba dešinėje, arba kairėje – jį įmanoma tikslinti. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad subjekto vietą tiksliai šone lokalizuojantis *pa kreisi* ir *pa labi* su kitais šono prievieksmiais kontrastuoja *tikslumo / netikslumo* požymiais.

Pa kreisi, *pa labi* gali tikslinti ir kitus vietos prievieksmius, pvz.: *Tu zināji – tur, pāri tam plašumam, ir viena sala, tur pa kreisi – nākamā, tur – vēl cita..* (LVTK^e); *Spāre vairīdamās metas te pa labi, te pa kreisi, un es ar sev neraksturīgu straujumu skrienu tai pakaļ..* (LVTK^e); *Tālāk pa kreisi ap stūri, un tur priekšā atkal viens monstrs ar granātām un zāģi* (LVTK^e); *Nemāžojies, Sintij, kāpēc tu griezies pa kreisi, nevis atpakaļ pa labi kā laba sieva un bērnu mātē!* (LVTK^e) ir t. t.

Šono sąvoka pasirinkta išanalizavus *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ^e) ir *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ^e) pateiktas šio žodžio reikšmes:

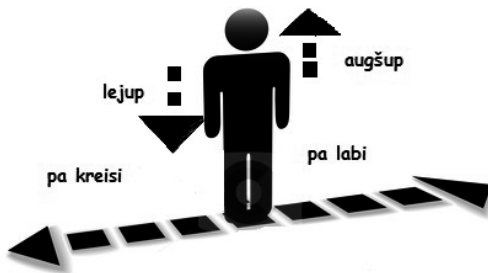
DLKŽ^e ketvirtoji žodžio „šonas“ reikšmė yra „dešinė ar kairė liemens, kūno pusė“ (<http://www.lki.lt/dlkz/>);

LKŽ^e pirmoji žodžio „šonas“ reikšmė yra „dešinė ar kairė žmogaus ar gyvulio, paukščio ir pan. pusė, šalis“ (<http://www.lkz.lt>).

Kadangi dažniausiai kontekstuose aptinkamas orientyras yra žmogus, nuspręsta pasirinkti šono sąvoką. Taigi galima sakyti, kad *pa kreisi* ir *pa labi* turi semą ‘šonas’, *pa kreisi* – ‘nedešinumas (kairumas)’, *pa labi* – ‘dešinumas’. Pirmasis požymis yra integralinis, antrasis ir trečiasis – diferenciniai.

Sakinuose, ypač tuose, kur aptariamieji vietos prievieksmiai priešinami vienas kitam, pvz.: *Iesi pa kreisi – zaudēsi zirgu, dosies pa labi – šķirsies no naudas* (LVTK^e); *Sākumā pagriežu stūri pa labi, auto apgriežas ap savu asi, tad vadu to pa kreisi, līdz izdodas apstādināt kādas mājas pagalmā* (LVTK^e), išryškėja semantinė opozīcija *dešinumas / nedešinumas (kairumas)*.

Būtina atkreipti dėmesį, kad kai kuriuose pavyzdžiuose išryškėja dar viena *pa kreisi* ir *pa labi* sema – ‘horizontalumas’, pvz., <...> *kameras rotācija, kā arī kustības augšup / lejup un pa labi / pa kreisi, kas uzlabo kopējo attēla stabilitāti* (LVTK^e). Šiame sakinyje *augšup / lejup* sudaro opozīciją su *pa kreisi / pa labi* – pirmieji nusako subjekto slinktį aukštyn arba žemyn pagal vertikale, antrieji – subjekto slinktį į dešinę arba kairę pagal horizontalę – lokalizuoja subjekto padėti horizontalės atžvilgiu. Vadinasi, *augšup / lejup* būdinga sema ‘vertikalumas’, o *pa kreisi / pa labi* – ‘horizontalumas’ (žr. 5 paveikslėlį).

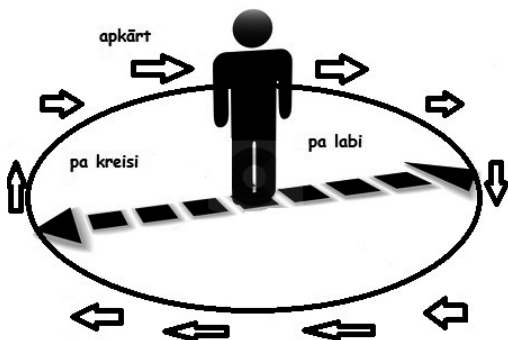
5 pav. Žmogus (orientyras) stovi nugarą į skaitytoją

Apibendrinant aptartus kontekstus, kuriuose vartojami *pa kreisi* ir *pa labi*, galima skirti šias orientacines reikšmes:

1. ‘dešinumas’;
2. ‘nedešinumas (kairumas)’;
3. ‘šonas’;
4. ‘horizontalumas’.

Iki šiol aptartos semos – ‘dešinumas’, ‘nedešinumas (kairumas)’, ‘šonas’, ‘horizontalumas’ – suponuoja dar vieną *pa kreisi* ir *pa labi* požymį. Šiek tiek modifikavus trečią paveikslėlį (žr. 6 paveikslėlį), aiškiai matyti, kad kalbamosios samplaikos turi kontrastuoti su bendrinės latvių kalbos vietos

prieveksmais, žyminčiais vietas ratu ar lanku aplink orientyrā (paveikslēlyje orientyras yra žmogus, jo vietoje gali būti kiti orientyrai). Toks vietas prievēksmis yra *apkārt*, pvz.: *Tā pateica, ka vajagot dziedādamiem iet apkārt mājai* (O), *lai tā labāk stāvot uz zemes* (LVTK⁶). Kadangi *apkārt* lokalizuoja asmenis, gyvulus, daiktus, reiškinius visai netiksliai – visose pusēs (šiuo konkrečiu atveju išryškēja judējimas ratu, aplink), todēl jiems būdingas ‘nevienpusiškumas (visapusiškumas)’, palyginti su *pa kreisi* ir *pa labi*, kuriems, pasirodo, būdingas ‘vienpusiškumas’ (semantinē opozicija *vienpusiškumas / nevienpusiškumas (visapusiškumas)*).

6 pav. Žmogus (orientyras) stovi nugarā ī skaitytojā

Latvių kalbos tekstynė buvo rastas dar vienas įdomus pavyzdys: *No šī punkta viņi var doties visur – augšup, lejup, pa labi, pa kreisi, viņi var arī apļot ap šo punktu kā nelaimīgas vāveres ritenī* (LVTK⁶). Iškart galima pastebėti, kad *pa labi / pa kreisi* kartu su *augšup / lejup* tikslina kitą, daug bendresnę reikšmę turintį vietas prievēksmį *visur*. Kaip matyti iš šio sakinio, LLVV⁶ pateikiamų pavyzdžių (pvz., *Pašām pirmām vajadzībām gan pamala [graudus] vīsur mājās uz tēvu tēvu rokas dzirnavām..*) ir apibrēžimo „Visās vietās“ (žr. ten pat), *visur* orientyro atžvilgiu žymi visas vietas. Tokie bendrinės latvių kalbos prievēksmiai, remiantis A. Rosinu, gali būti priskirti prie *kognicinių vietas prievēksmių* (plg. Rosinas 1996: 105). Kogniciniai laikytini santykinę kiekybinę informaciją perteikiantys vietas prievēksmiai, o pats terminas kildinamas nuo lotyniško žodžio *cognitio* „pažinimo“, „pažintinis“ (žr. ten pat). Kaip rodo kontekstas, *pa kreisi* ir *pa labi* gali sudaryti opoziciją ir su kogniciniai vietas prievēksmiai (jie žymi tik vieną vietą, palyginti su visomis vietomis žyminčiu *visur*), todēl jiems priskirtinas dar viena požymis – ‘nekognicinis’ (semantinē opozicija *kognicinis / nekognicinis*).

Vietos prieveiksmiais *pa kreisi* ir *pa labi* taip pat galima atsakyti į klausimus, pvz., *Kur te ir vannas istaba? VĪRIETIS. Taisni un tad pa labi – tūlīt aiz virtuves* (LLVV⁶). Iš pavyzdžio galima suprasti, kad vietos prieveiksmis *kur* apeliuoja nurodyti tam tikrą informaciją, šiuo atveju – kur yra vonios kambarys, o *pa labi* vartojamas atsakant į šį klausimą, t. y. kartu su *taisni* perteikia apeliuojamąją informaciją. Remiantis tuo, kas aptarta, galima teigti, kad *kur* turi požymį ‘klausiamasis’, o *pa kreisi* ir *pa labi* šio požymio neturi, vadinasi turi požymį ‘neklausiamasis’. Aptartieji prieveiksmiai sudaro opoziciją *klausiamasis / neklausiamasis*.

Apibendrinant bendrinėje latvių kalboje vartojamų *pa kreisi* ir *pa labi* paradigminius santykius, galima teigti, kad kalbamieji žodžiai apibūdintini kaip šių požymių kombinacijos (kurie iš jų yra integraliniai, kurie diferenciniai, žr. *Integralinių ir diferencinių požymių lentelę Nr. 1*):

pa kreisi = [neklausiamasis – nekognicinis – vienpusiškumas – horizontalumas – šonas – tikslumas – nedėšinumas];

pa labi = [neklausiamasis – nekognicinis – vienpusiškumas – horizontalumas – šonas – tikslumas – dėšinumas].

Vietos prieveiksmis	Integraliniai požymiai						Diferenciniai požymiai	
	neklausiamasis	nekognicinis	vienpusiškumas	horizontalumas	tikslumas	šonas	dėšinumas	nedėšinumas (kairumas)
<i>pa kreisi</i>	+	+	+	+	+	+	-	+
<i>pa labi</i>	+	+	+	+	+	+	+	-

1 lentelė. Prieveiksmių *pa kreisi, pa labi* integraliniai ir diferenciniai požymiai

Kaip minėta anksčiau, vietos prieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai juos sieja su veiksmažodžiais, todėl tokius junginius būtina apžvelgti. Iš jų tikimasi nustatyti reikšmę papildantį slankumą.

Kai rimties veiksmažodžiai (*atrsties, būt, sēdēt, stāvēt*) prisijungia tikslų šoną įvardijančius prieveiksnius, lokalizuojamas subjektas įgyja buvimo vietos reikšmę, pvz.: *Otrs šķīvītis* (S), *kas stāv pa kreisi, ir domāts maizei* (LVTK⁶); *Pa labi bija dzeltēt iesācis rudzu lauks* (S), *pa kreisi bija tāds pats rudzu lauks* (S) (LLVV⁶); *Tālākajā ceļā pa kreisi ir lifts* (S) *uz augšu..* (LVTK⁶). Kai kuriuose kontekstuose rimties veiksmažodis praleidžiamas, bet

buvimo reikšmē išlieka ryški, pvz.: *Pa kreisi vecs pilādzis* (S) *nokaltušiem zariem, daži dzīvības koki* (S) *pa labi*. (LVTK^ē); <...> *izliktas divas lielformāta fotogrāfijas – vienā gaiļa tuvplāna portrets profilā no labās puses un blakus pa labi otrā fotogrāfijā* (S) – *nodirātas vistas kājiņas*.. (LVTK^ē); *Ugunskurs* (S) *pa labi, sargi mežmalā* (LVTK^ē); <...> *no kanceles, no apaļā vitrāžu loga, – iznāk, ka viņš sēž pa labi* (LLVV^ē); *Virtuvei labāk vajadzētu atrasties pa kreisi no mājas ieejas* (LLVV^ē).

Analizējot kontekstus, aptikta pavyzdziņus, kuriuose *pa kreisi* ir *pa labi* sudaro junginius su slinkties veiksmāžodžiais, pvz.: *Ja skrienot pa mežu, var paskriet pa labi, pa kreisi vai atpakaļ, un noorientēties, lai vā tas diez ko nepadodas* (LVTK^ē); *No šī punkta viņi* (S) *var doties visur – augšup, lejup, pa labi, pa kreisi, viņi var arī apļot ap šo punktu kā nelaimīgas vāveres ritenī* (LVTK^ē); *Kā tai pasakā: iesi* (S) *pa labi – zirgu pazaudēsi, iesi pa kreisi – pats pazudēsi* (LVTK^ē); *To* (S) *var kustināt pa labi, pa kreisi, uz augšu un uz leju. Zēns gultā esmu es pats* (LVTK^ē) ir t. t. Kaip matyti iš pateiktų kontekstų, kai slinkties veiksmāžodis prisijungia *pa kreisi* arba *pa labi*, subjektas juda ta kryptimi, kurią žymi kalbamieji vietos prieviksmai, t. y. jis įgyja slankumo reikšmę – juda į dešinę arba į kairę. Galima spęsti, kad ši slinktis yra linijinė, t. y. subjektas slinks linija, viena kryptimi, tiesiai (Kilius 1980: 37).

Taigi, kai šiuos vietos prieviksnius prisijungia veiksmāžodžiai, subjektas įgyja tokias reikšmes (žr. 2 lentelę):

1. Rimitis;
2. Slinktis:
  - a) linijinė.

Vietos prieviksmais	Rimitis	Slinktis: linijinė
<i>pa kreisi</i>	+	+
<i>pa labi</i>	+	+

2 lentelē. **Slankumas**

Pateikta lentelē rodo subjekto, ne vietos prieviksmaio slankumā. Patys *pa kreisi* ir *pa labi slinkties / rimities* reikšmēs neįgyja – subjekto slankumas priklauso tik nuo veiksmāžodžio. *Pa kreisi* ir *pa labi* atlieka „kelio ženkl“ funkcijā, t. y. nurodo, kur yra arba kuria kryptimi – į dešinę ar į kairę – slinks subjektas.

5. Apibendrinimas

Išturus vietos prieviksmaiu *pa kreisi* ir *pa labi* vartosena ir semantikā latvių kalboje, paaiškėjo, kad: 1) *pa kreisi* ir *pa labi* vartojami tik bendrinėje

latvių kalboje – tyrimui pasirinktose šnektose jie nevartojami; 2) semantinę *pa kreisi* ir *pa labi* struktūrą geriausiai aprašo šie integraliniai ir diferenciniai požymiai: ‘neklusiamasis’, ‘nekognicinis’, ‘vienpusiškumas’, ‘horizontalumas’, ‘šonas’, ‘tikslumas’, ‘dešinumas’ / ‘nedešinumas’ (‘kairumas’); 3) *pa kreisi* ir *pa labi* jungiasi tiek su rimties, tiek su slinkties veiksmažodžiais: kai *pa kreisi* ar *pa labi* prisijungia rimties veiksmažodžius, subjektas lokalizuojamas tam tikroje vietoje (kairėje arba dešinėje), kai slinkties subjektas juda linija (į kairę arba dešinę); 4) *pa kreisi* ir *pa labi* junginiuose su veiksmažodžiais slankumo reikšmės neįgyja – slankumą lemia veiksmažodis.

Literatūra

- Arāja, Maija. 1995. Adverbu klasifikācija un to sistēmiskās iezīmes. *Latviešu valodas un literatūras problēmas. Zinātniski raksti*. LU Pedagoģijas fakultāte. Latviešu valodas un literatūras katedra. Pieaugušo pedagoģiskās izglītības centrs, Rīga.
- Arāja, Maija. 1996. Vietas adverbi. *Valoda – 1995*. Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi, Sērija A. Zinātniskie raksti 4. sējums, Daugavpils Pedagoģiskā universitāte.
- Balode, Sarmīte. 2008. *Kalnienas grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bielenstein, August. 1863. *Lettische Grammatik*. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung.
- Bielenstein, August. 1864. *Die lettische Sprache nach ihren Leute und Formen*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Bielenstein, August. 1866. *Die Elemente der lettischen Sprache*. Mitau: Druck und Verlag von J. F. Steffenhagen und Sohn.
- DLKŽ^o = Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 5 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2000 (<http://www.lki.lt/dlkz/>).
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1982. *Darbu izlase*. 4. sēj. 2. daļa. Rīga: Zinātne.
- Forssman, Berthold. 2003. *Das baltische Adverb: Morphosemantik und Diachronie*. Heidelberg: Winter.
- Hesselberg, Heinrich. 1841. *Lettische Sprachlehre*. Mitau: Gedruckt bei Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn.
- Judžentytė, Gintarė. 2010. *Latvių kalbos vietos prievieksmiai: sinchronija ir diachronija*, Disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kagaine, Elga, Silvija Raģe. *Ērģemes izloksnes vārdnīca* 1–3. Rīga: Zinātne. 2000.
- Kalme, Vilma. 2001. *Nelokamās vārdšķiras latviešu literārajā valodā: Mācību līdzeklis*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.
- Kilius, Jonas. 1977. Orientacinių reikšmių struktūra lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 28(1), 40–49.

- Kilius, Jonas. 1980. Slankumo reikšmių struktūra lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 31(1), 34–56.
- LKŽ^e = Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).
- LLVVe = *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8 (1972–1996): vārdnīca internetā, Rīga: LU Latviešu valodas institūts (<http://www.tezaurs.lv/llvv/>).
- LVTK^e = *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. 2007–2010. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts (<http://www.korpuss.lv/>).
- ME = *Mīlenbaha-Endzelīna latviešu valodas vārdnīca* 1–4 (1923–1932): vārdnīca internetā, Rīga, (<http://www.tezaurs.lv/mev/login>).
- MLLVG = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* 1: Morfoloģija; 2: Sintakse. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. 1959, 1962.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Putniņš, Eduards. 1985. *Svētciema izloksnes apraksts*. Rīga: Zinātne.
- Pokrotniece, Kornēlija (red.). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“.
- Rosenberger, Otto Benjamin. *Formenlehre der lettischen Sprache*. Mitau: gedruckt bei Joh. Friedr. Steffenhagen und Sohn. 1830.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas, Albertas. 2005. Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: synchronija ir diachronija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Soida, Emīlija. 1969. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Rīga.
- Stender, Friedrich. 1783. *Lettische Grammatik*. Mitau: gedruckt und zu haben bei Johann Fried. Steffenhagen.

Sutartiniai ženklai

- + reiškia požymio buvimą
- reiškia požymio nebuvimą
- / – opozicija

Santrumpos

- Acc. – akuzatyvas
- Dat. – datyvas
- O – orientyras
- O₂ – antrinis orientyras
- S – subjektas

Gintarė Judžentytė
Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
gintare.judzentyte@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Vietas apstākļu vārdu *pa kreisi* un *pa labi* lietošana un semantika mūsdienu latviešu valodā

Gintarė JUDŽENTYTĒ

Šajā rakstā tiek analizēta vietas apstākļu vārdu *pa kreisi* un *pa labi* lietošana un nozīmes. Vispirms tiek aplūkoti latviešu literārās valodas dati, pēc tam – divu izlokšņu (Svētciema un Kalnienas) materiāls. Balstoties uz Svētciema un Kalnienas tekstu analīzi, var secināt, ka šajās izloksnēs *pa kreisi* un *pa labi* vietā ir lietojamas prepozīciju konstrukcijas vai lokatīvi. Vispārinot semantiskus pētījumus latviešu literārajā valodā, *pa kreisi* un *pa labi* var raksturot kā speciālo pazīmju kombināciju, piemēram, *pa kreisi* = [ne jautājama – ne kognitīvs – ne deiktisks – vienas puses – vertikālais – sāna – precīzs – kreisās puses].

SUMMARY

The Usage and Semantics of the Local Adverbs *pa kreisi* and *pa labi* in Modern Latvian

Gintarė JUDŽENTYTĒ

In the present paper the meanings of two Latvian language adverbs of place *pa kreisi* and *pa labi* are discussed. Firstly, these combinations are analyzed in the standard Latvian language, then material of selected Latvian subdialects (Svētciems and Kalniena) is reviewed. The discussion of Latvian subdialects shows that prepositional constructions or locatives are used rather than *pa kreisi* and *pa labi* in the texts under consideration. Concluding the investigation of standard Latvian examples it should be noticed that each of the local adverbs can be described as a combination of special features, for example, *pa kreisi* = [non-interrogative – non-cognitive – non-deictic – non-inside – single-sided – vertical – side – precise – not-right (left)].

BALTŲ KALBŲ *NOMINA AGENTIA* SU SUFF. *-ĪNĀ KILMĖS IR SEMANTINĖS RAIDOS YPATUMAI („DEIVĖS“ ŽEMYNOS VERIFIKAVIMO KLAUSIMU)

Rolandas KREGŽDYS
Lietuvių kalbos institutas

Baltų kalbose su suff. *-īnā formuojami *nomina collectiva, abstracta*, ir veikėjų [*nomina agentia*¹] – *nomina qualitatis* morfologinio semantinio tipo vediniai (Skardžius 1996: 266–272; Ambrazas 2000: 45, 54–55, 72, 156–157).

Janis Endzelynas (Endzelīns 1951: 221) latvių kalbos vedinius su suff. -īnõ- traktuoja kaip deminutyvus, šnektose vartojamus greta suff. -īnõ- semantinių atitikmenų, t.y. suponuojama ta pati šių darybinių elementų kilmė ir jų semantinė raiška [tai tradicinė 19 a. šio determinanto kilmės aiškinimo refleksija – identiška tokių alternantų atsiradimą senojoje indų kalboje [įvairaus laikotarpio] aiškino Teodoras Benfėjus (Benfey 1880: 121–158)]. Tokios nuostatos paisoma iki šiol, plg. la. dial. *sētina* ‘tvorelė’ (Vidžemės vidurio šnektose) interpretavimą (žr. Kurzemniece 2008: 152–153). Gali būti, kad Ineta Kurzemniecė, nenurodanti konkrečios žodžio reikšmės, o tik morfologinį semantinį tipą (deminutyvų (!!)) ir bendrąją izoleksą, neatsižvelgia į galimą fonetinį la. dial. -ie- → la. dial. -ī- kitimą [rytinėse šnektose; taip pat Vidžemės ir Latgalos dialektinėse zonose; tokia kaita reflektuojama ir senųjų raštų pavyzdžiuose] (Endzelīns 1951: 137), t.y. ši leksema gali būti aiškinama ne kaip deminutyvinė resp. asociatyvinė, bet referentinę reikšmę suponuojanti lytis la. *sētiena* ‘kiemas, sodyba; kiemo dalis tarp klėties ir tvarto; žole apaugusi vieta tarp gyvenamojo namo ir klėties’ (ME III: 834) [~ la. dial. *sētiens* ‘kiemas’ (EH II: 484)], mat la. *sēta* ‘tvora, aptvaras, kiemas; valstiečio sodyba, ūkis’ (ME III: 833) suponuoja latvių kalboje vartotą *nomen collectivum* prala. *seitā ‘apjuosti // susieti dalykai ↔ sodybos priklausiniai’ [dėl *ei* > *ē* plačiau žr. Endzelīns 1951: 137; dėl leksemos kilmės žr. ME III: 833] > la. *sētā ‘t.p.’ > la. *sēta* ‘ūkis’ [**singularizacija**, plg. lie. dial. *kaimýna* 1 ‘**kaimynija**’ Ls, JD 850, J V 413; ‘**kaimynė**’ Q 356 ↔ lie. *kaimýnas*, -ė smob. (1) DŽ, -ė (3) Snt, Rg, *kaimýnas* (4) Kv, Rt ‘gretimas gyventojas; gretimas žmogus’ SD 333, R, N, LsB 410, M ir kt.; ‘**valdinys**’² PK 120, DP 270; ‘to paties krašto žmogus, savas žmogus’ MŽ 316 (LKŽe)]. Daryti tokią prielaidą galima, remiantis la. dial. *sēteņa*² ‘karčių (gulstinė) tvora [Sk (507)]; diafragma (pilvaplėvė) [Sk (507), Vrkl (426)]’,

¹ Šiuo terminu straipsnyje reiškiamas ne darybinis modelis, bet gramatinis subjekto įvardijimas (žr. Bußmann 2002: 55; plg. SP I: 117).

² Ši semema reflektuoja posesyvinę konotaciją, plg. bžn.sl. *сѣмай* ‘šeimai priklausęs; vergas’ (Дьяченко 1993: 699; Ambrazas 2000: 157).

la. dial. *sētiņe*² ‘tvora, aptvėrimas [Ml (494)]’ (EH II: 484) ~ la. *sētiņa* ‘tvora’ (ME III: 833). Šie latvių kalbos pavyzdžiai yra itin svarbūs ne tik morfologinei resp. etimologinei la. *sēta* ‘tvora, aptvaras, kiemas ir kt.’, bet ir šio žodžio vedinių struktūrinių elementų kilmei nustatyti. Akivaizdu, kad ir la. dial. *sēteņa*² ‘karčių (gulstinė) tvora; diafragma (pilvaplevė)’ [su suff. *-ena* < *-ina* – plačiau žr. Endzelīns 1951: 300], ir la. dial. *sētiņe*² ‘tvora, aptvėrimas’ – suff. *-ina* vediniai suponuoja ne deminutyvinę, bet **posesyvinę** funkciją (!!!), kuri genetiškai susijusi su *nomina collectiva* struktūriniu raida ir reikšmine sklaida (plg. SP I: 120; Ambrazas 2000: 54). Tai turi lemiančios reikšmės šio darybinio formanto raidai resp. kilmei atskleisti.

Iki šiol niekas nėra nustatęs, koks yra darybinis resp. etimologinis santykis tarp suff. ide. *-īnō-/-īna ir suff. ide. *-īnō- // *-īnā (Antuanas Meillet’as tik konstatuoja tokių porų egzistavimą – 1914: 234, Karlas Brugmannas (Brugmann, Delbrück 1906: 237) rekonstruoja suff. ide. *-eino-/*-oino- [> ide. *-īno- su monoftongizuotu *-ei-; deja, toks aiškinimas neįmanomas morfologiškai, mat, remiantis Antuano Meillet’o (Meiße 1914: 245) balsiokaitiniu struktūrinių elementų sklaidos principu, determinatyvas turi būti nulinio laipsnio, o monoftongizuotas *-īno- vis tiek reflektuotų tą patį – *guņa* – laipsnį (!!!); beje, pabrėžtina, kad Brugmanno spėjimą Meillet’as (ibd.) griežtai neigia (!!!)]. Endzelynas, aprašydamas latvių kalbos dupletines poras, teigia buvus dialektinį resp. itin vėlyvą ir sekundarinį *-ī-* > *-ī-* (latvių aukštaičių šnektose – Endzelīns 1951: 309). Pranas Skardžius (1996: 266) konstatuoja: „Priesaga *-yna-* yra susidariusi jau priešistoriniais laikais, ir todėl jos kilmė nebevisai aiški“.

Tiesa, laringalinės teorijos šalininkai³ suff. ide. *-īnō- // *-īnā atsiradimą aiškina jiems įparastu būdu – pasitelkia laringalus. Remdamiesi Karlo Hoffmanno (1955: 37) hipoteze apie skirtingų sufikso laipsnių vyriškosios ir moteriškosios giminės variantų, suponuojančių posesyvinę konotaciją, germanų kalbose egzistavimu, žymėtojo nario funkcine atribucija nurodo laringalinį pailginimą, t.y. rekonstruoja ide. suff. *-iHnah₂ (~ ide. *(d^h)ǵ^h-em-iHnah₂ > lie. *Žemyna* [apie šią lytį žr. toliau] – Wodtko, Irslinger, Schneider 2008: 88). Toks Hoffmanno spėjimas iki šiol reinterpretuojamas ir pačių laringalinės teorijos atstovų vertinamas įvairiai, plg. Birgitos Olsen (2004: 237, 244) spėjimą, neva šio tyрų laringalinės kilmės sufiksai reflektuoja verbalinę prolytę, todėl struktūriškai turi būti vertinami kaip kompozitiniai elementai (plg. Pinault 2000: 61tt.; Dunkel 2001: 87). Dėl akivaizdžios šios hipotezės ir jos interpretavimo fantasmagorijos resp. kazuistinės argumentacijos, ją taikyti baltų kalbų faktų aiškinimui, matyt, negalima, mat „<...> sprendžiant sudėtingus morfologijos raidos klausimus, būtina atsakyti atomistinių tyrimo metodų ir atsitiktinio

³ Už literatūros nuorodą autorius nuoširdžiai dėkingas straipsnio recenzentui.

lyginimo su kitomis indoeuropiečių kalbomis, kurių duomenys, neištyrus jų vidinės raidos motyvų, dažnai gali nuvesti į klystkelius. Kiekvienos kalbos faktas turi būti tiriamas tos kalbos (ar tarmės) sisteminių sąsajų požiūriu, jo vartojimo kontekstų ir pragmatikos požiūriu ieškant jo pakitimų vidinių motyvų pačios kalbos (ar tarmės) sistemoje“ (Rosinas 1997: 73). Priešingai, būtų neįmanoma paaiškinti, kodėl lietuvių kalboje vartojamos lytys *mót-ina* ir lie. dial. *mót-ýna* (žr. toliau); lie. *žem-inė* 2 NdŽ; P, RtŽ, LBŽ ir *žem-ýné*⁴ 2 NdŽ ‘žemuogė’ Gršl, DrskŽ, Arm, Kpč; ‘jos vaisius’ Dv, Lp, Vrnv, Kč; ‘braškė ir jos vaisius’ Plng, Lkž, Ggr (LKŽe) (su *-e < -a*, plg. lie. *tėvynė* ‘patria’ < pralie. **tėvynā* [žr. toliau]) ir kt. – šie, itin svarbūs dupletiniai variantai minėtos teorijos šalininkų kažkodėl net neminimi (žr. Wodtko, Irslinger, Schneider ibd.).

Sprendžiant skirtingos kokybės vokalizmo suff. ide. **-inō-/*-ina* ↔ **-inō- // *-inā* atsiradimo problemą, accentuotina, kad antrinių darybinių formantų balsiokaitos laipsnių fonologinio sinharmonizmo tendencijas yra aptaręs Meillet’as (1914: 245). Šių dėmenų struktūrinė raida buvo koreliacinė resp. linkusi kisti priklausomai nuo juos sudarančių elementų darybinio statuso [sufikso ar determinatyvo] ir fonologinės jų charakteristikos. Yra iškelta hipotezė (Kregždys 2010a: 31–41), kad kolektyvo formantas **-ā* iki Leskyno dėsnio veikė kaip dominacinis stiprinantysis. Gali būti, kad šią hipotezę patvirtina ir fleksinio formanto **-ā* poveikis lemti ne tik radicialinės morfemos fonologinę kaitą, bet ir antrinio sufikso dėmenų kiekybinį resp. struktūrinį kitimą, reflektuojamą formatyvo **-ī- → *-ī-*, t.y. dupletinis suff. **-ī-nō*⁵ + **-ā* (collect.) → **-ī-nō-* ↔ **-ī-nā* [pagal analogiją; minėtina, kad Karlas Brugmannas (Brugmann, Delbrück 1906: 274, 277) spėjo suff. **-ī-nā* kilmę esant kažkaip susijusia su suff. **-ino-* raida, tačiau konstatuoja: „Der Ursprung von **-ino-* ist unklar“, nors ir nurodo genetinių sąsajų buvimą su *nomina collectiva* darybiniu tipu (Brugmann, Delbrück 1906: 278)]. Vadinas, galima daryti atsargią prielaidą apie sufiksų **-ī-nō-* // **-ī-nā* antrinę kilmę ir genetinės sąsajos buvimą su ***nomina collectiva darybine kategorija*** (žr. 1 schemą). Tokį spėjimą galima argumentuoti neįprastų kalbos sistemai taip vadinamų *nomina communia* lyčių atsiradimu, kurių kilmė iki šiol nėra pilnai išaiškinta ir tinkamai pagrįsta (žr. Valeckienė 1984: 200): lie. dial. *kiuýna* 1 ‘sudžiūvėlis, sumenkėlis’ Kl, J; ‘(scom.) šykštus žmogus’ J, Tv; ‘(scom.) prastas arklys’ K.Būg, DŽ; ‘buožgalvis, varložis’ Dsn, K.Būg, DŽ, Tvr; ‘(scom.) blogas, netikęs, piktas žmogus’ I.Simon., Prk, Ggr (↔ lie. dial. *kiuýnas* 3 J,

⁴ Įžvelgti šios lyties sąsają (t.y. suponuoti kontaminacijos ar analogijos veikimo faktorių resp. antrinę kilmę) su lie. *mél-ýné* 2 ‘(bot.) viržinių šeimos augalas (*Vaccinium myrtillus*)’ R, K, Mt, LBŽ, Glv, Sv, Erž, Brsl; ‘to augalo uoga’ Kair, Sml; ‘(bot.) girtuoklė (*Vaccinium uliginosum*)’ Dkš, Rod (LKŽe) rizikinga, mat lytis **mél-inė* nėra užfiksuota.

⁵ Ide. suff. **-nō-* vartotas sudarant adjektyvus iš substantyvų – Meife 1914: 233.

1 DŽ 'smulkus vandens gyvūnelis, infuzorija; uodo vikšras' Trgn, Klt, Ds, Aln, Slk; 'kirmėlytė ar koks vabalas' Sdk, J (Ds), Ut, Plš, Vžns; 'sudžiūvėlis, sumenkėlis (ppr. apie piemenį)' Užp, Ut; 'žindomas kūdikis' J); lie. dial. *vaikinā* 2 'jaunas nevedęs vyras, jaunuolis, jaunikaitis' (**masc.**) NdŽ, M.Valanč (LKŽe) ↔ lie. *vaikinas* (2) KB II 60, K ir kt.; 'jaunas nevedęs vyras, jaunuolis, jaunikaitis' K.Būg ir kt.; 'vyriškos lyties vaikas, berniukas' Snt, Kin ir kt.; 'paauglys, berniokas' N ir kt.; 'samdinyš, bernas' Gs, Šv, Klp, LB 209; 'raitas senovės karžygyš, raitas pasiuntinys, raitelis; riteris' LT I 521 (LKŽe) < lie. *vaikas* 'tėvams sūnus ar dukte'⁶ + suff. *-ī-nō- resp. *-ī-nō- // *-ī-nā [-*ī-nō- + *-ā (**collect.**)] ~ lie. *mergynas* 2 'mažytė mergaitė' LKG I 283 (LKŽe) ir kt. (žr. Skardžius ibd.) [su antriniu cirkumfleksu⁷, plg. lie. dial. *vaikynas* 1 ('**menk.**) vaikas, vaigigalis' Švnc, Klt, LzŽ, Mlk, Žrm, Pls; (sing. col.) **vaikų būrys, vaikai'** Lz; 'vieta, kur daug vaikų' J, Prng // *vaikynas* 2 NdŽ, Jz, Rod, (4) Asv, Lp 'jaunas nevedęs vyras, jaunuolis, jaunikaitis' Jz, Dg, Sem, Trak, Onš, Ūd; 'sūnus' Alv, Ds; (prk.) kas mažo ūgio, silpnas' Drsk; 'paauglys, berniokas' DrskŽ, KrvD 193; 'jauniklis' Lp (LKŽ; dar žr. Gerullis, Stangas 1933: 26; Skardžius 1996: 267).

Todėl šių darybinių elementų vediniai **privalomai** turi reflektuoti ir *nomina collectiva* morfologinei kategorijai būdingą semantinę raišką, t.y. **posesyvinę** konotaciją (!!!), kuri yra substratinė resp. pirminė. Šios nuostatos nepaisymas suponuoja klaidingą ide. kalbų atitinkamos struktūros leksemų reikšminės priklausomybės resp. darybinės kategorijos nustatymą: la. *ķēvene* aiškinamas kaip deminutyvas (Endzelīns 1951: 300), nors pastarasis tokios reikšminės konotacijos nesuponuoja (plg. la. *ķēvine* 'kumelė; (pl.) tokie grybai' (ME II: 377) ≠ la. *ķēvka* 'kumelaitė' (ME ibd.) [< la. *ķēve* 'kumelė' + suff. *-(i)ka*], la. *meitene* 'mergaitė, mergina' ≠ *meitainūte, meitanūte* 'mergaičiukė' (ME II: 593) ir kt. Šios leksemos reflektuoja posesyvinę sememą su *nomina qualitativa* konotacija ir adjektyvinės substancyvizacijos darybinį tipą: la. *ķēve* 'kumelė' + suff. *-inō(-a)-* > adj. la. **ķēvinō(-a)-* 'būdingas (priklausantis) kumelei' [plg. subst. la. *mērs* 'saikas' → adj. la. *mērēns* 'saikingas', dial. *mārius* 't.p.' (Endzelīns 1951: 309)] → subst. la. *ķēvine* 'kumelė' it kt. ~ lie. *vaikinas* 'jaunas nevedęs

⁶ Plg. lie. *vaikas* 4 'tėvams sūnus ar dukte' K I 42 ir kt.; 'nesuaugęs, nesubrendęs žmogus; berniukas ar mergaitė' SD 50 ir kt.; 'kūdikis, naujagimis' SD 4 ir kt.; 'kas mažo ūgio, silpnas' Mžš, Sdk; 'berniukas' R, R 87, 227 ir kt.; 'sūnus' R ir kt.; 'vaikinas, jaunuolis, jaunikaitis' SD 1118, R 217 ir kt.; 'nesuaugęs tarnas; pusbernis' SD1 118, SD 238 ir kt.; 'gyvulių, paukščių ar kitų gyvių jauniklis' N, NdŽ ir kt.; 'maloninis kreipimasis į suaugusįjį ar pertaras' Bdr, Tl, K. Donel. ir kt.; '(bažn.) dvasios vadovo kreipimasis į sekėjus' MP 153, DK 2 ir kt.; 'tam tikros aplinkos, aplinkybių sąlygotas asmuo' DŽ, Ds, Žg, SkvJn 12, 36; 'vegetatyvinio dauginimosi svogūnėlis' rš.; 'iš tokio svogūnėlio pirmus metus augantis augalas'; 'vaisiaus prielipas' Rs; 'kiaulės pūslė su įkišta plunksnos rėksnele' Ds (LKŽe).

⁷ Šio atsiradimas, matyt, sietinas su alternanto lie. *vaikinas* 2 'suaugęs jaunas, nevedęs vyras; jaunikaitis' (DLKŽ) vartojimu šnektose.

vyras, jaunuolis, jaunikaitis' (DLKŽ) ← *'priklausantis (būdingas) vaikui; toks, koks yra vaikas' [plg. lie. *vaikinas* 'vyriškos lyties vaikas, berniukas' (!!) (LKŽe)], kuri Endzelynas (Endzelīns 1951: 309) interpretuoja kaip deminutyvą, nors šis toks nėra. Tiesa, jis (Endzelīns *ibid.*) nurodo, kad seniau šios reikmės būta kitos, tačiau jo įvardytas augmentatyvo šių žodžių statusas vargu, ar teisingas – didinamosios reikšminės konotacijos minėti leksiniai pavyzdžiai nesuponuoja. Taip aiškinti, žinoma, negalima ir lie. *āvinas* 'avies patinas' semantinės raidos (plg. Endzelīns 1951: 310; [šiek tiek kitaip] Ambrazas 2000: 85), kuri reflektuoja posesyvinę⁸, o ne deminutyvinę archisememą [*<* lie. *avis* 'gyvulys, laikomas vilnai ir mėšai (kitur ir pienui)' + suff. **-ī-nō-* → *'tas, kuris priklauso aviai ↔ avies patinas', plg. lie. *kėvé* 'prasta kumelė, kuinas; prastas liesas gyvulys' + suff. **-ī-nō-* → lie. *kėvinas* 'prastas arklys, kuinas' (LKŽe; dar žr. PEŽ II: 81)].

Išvadą apie seną lyčių su suff. la. *-īns*, *-īna* deminutyvinę konotaciją Endzelynas (Endzelīns 1951: 318–319) formuluoja, remdamasis Brugmanno autoritetu, bet ne jo nurodomų pavyzdžių analize. Deja, Brugmanno pateikiamų įvairių ide. kalbų pavyzdžių semantinė raida jokiū būdu nesuponuoja teiginių, kuriuos šis tyrėjas formuluoja, o kai kurie jo samprotavimai buvo ne visai korektiškai interpretuojami kitų tyrėjų⁹: **1)** nurodęs teisingą got. *gaitein* 'ožkos, susijęs su ožka' reikšmę (Brugmann, Delbrück 1906: 274), t.y. posesyvinę sememą, ją kažkodėl aiškina kaip deminutyvą (Brugmann, Delbrück 1906: 275); žinoma tokį ryšį galima būtų išvelgti, jei su šia forma lyginamas s.v.a. *geizīn* reikščių 'ožiukas resp. ožkytė', tačiau šis žodis reiškia ne deminutyvinės konotacijos sememą 'ožiukas', bet '(adj.) ožiškas; (subst.) ožys' (IEW 409; Uhlenbeck 1900: 55), mat s.v.a. *geizīn* yra **būdvardis**, o **subst.** s.v.a. *geizizīn* 'ožiukas' [su digrafu *-ziz-* (kitaip šią formą rašo Brugmannas (Brugmann, Delbrück 1906: 277)] yra pastarojo perdirbinys [adjektyvinė substantyvizacija]. Taigi go. *gaitein* 'ožkos; ožys' (neutr.) (*<* ide. dial. *ghaid-īnos – IEW *ibid.*) suponuoja ne mažiškinę-maloningę (plg. Orel 2003: 123), bet **posesyvinę** funkciją, reflektuojamą adj. lo. *haedīnus* 'ožiuko; of a kid, kid's'

⁸ Tokio darybinio modelio, suponuojančio posesyvinę konotaciją, būta ir slavų kalbose, plg. r. *сова́* 'pelėda' ↔ r. *сов-ун* 't.p.' (g. masc. – СРНГ XXXIX: 188) [semantinis indiferentiškumas, matyt, nulemtas šio paukščio lytiškumo neskyrimo (plg. Kregždys 2010: 233), nors galima išvelgti sąsajas su analogijos veikimu, t.y. su r. *филин* 'aruokas' (g.masc.)]. Vadina-si, teigti, kad slavų kalbose toks struktūrinis tipas yra pasiskolintas iš baltų (Откупщиков 1993: 63–64; Ambrazas 2000: 85), matyt, negalima.

Vyriškosios giminės reprezentanto išskyrimas iš kuopos suponuoja šį modelį esant paveldėtą, o ne skolintą iš baltų: r. *челядь* 'tarnai, darbininkai, dvaro žmonės (baudžiauninkai – R.K.)' → *челядьи́нь* 'tarnas, darbininkas' (Даль IV: 588) [dėl suff. r. *-ин* žr. Цыганенка 1982: 71].

⁹ Frydrichas Klugė (1899: 29), beatodairiškai rėmėsis šia dogma, sukūrė gotų daiktavardžių reikšmes, kurios jiems nėra būdingos, plg. go. *qinein* 'moteriškutė' ≠ 'moteris' [~ adj. sl. *ženinō 'priklausantis moteriai'] < pragerm. *kwenīnan 't.p.' (Orel 2003: 228).

(žr. OLD 783; Uhlenbeck ibd.) ← lo. *haedus* ‘ožiukas’ (!!!) (OLD ibd.) + suff. -īn-. Tokią pat semantinę raišką, t.y. posesyvinę, suponuoja ir minėtas go. *gaitēin* ‘ožiukas’ ⇐ go. *gaits* ‘ožka’¹⁰ + suff. *-īn- [> *‘**tai, kas ožkos, kas priklauso ožkai**’]; 2) jokiais būdais negalima sutikti su Brugmanno (Brugmann, Delbrück 1906: 275; dar žr. Ambrasas 2000: 106) teiginiu, neva **deminutyvinę** suff. *-īnō- semantinę raišką reflektuoja gr. κορᾶκίνοσ ‘jaunas varnas (Ar. Eq. 1053); žuvis, panaši į ešerį’ (Id. Lys. 560, Comici ap. Ath. 308 sq., Arist. H. A. 9. 2, I, al.) – Liddello ir Scoto (1882: 832) žodyne ši leksema nurodoma be deminutyvinės reikšmės nuorodos (!!!). Mažybinė-maloninė šios morfologinės struktūros lytis graikų kalboje buvo formuojama ne su suff. -īv-, bet suff.: 1) -īo- (dėl jo žr. Baldi 1999: 305–306), plg. gr. κοράκιον ‘(durų) rankenėlė’ (Liddell, Scott ibd.); 2) -ίσκ-, plg. gr. κορᾶκίσκος ‘varniukas’ (Gloss. – Liddell, Scott ibd.). Be to, tokiam Brugmanno teiginiui prieštarauja ir antroji gr. κορᾶκίνοσ semema ‘žuvis, panaši į ešerį’, reflektuojanti adjektyvinės substantyvizacijos darybinį tipą (dėl jo dar žr. Brugmann, Delbrück 1906: 276), kuriam pirminė deminutyvinė konotacija nėra būdinga, t.y. sememos *‘panašios į varną spalvos; tokios spalvos kaip varna’ [panašiai teigta jau antikoje: Opp. H. I. 133 spėjama, kad ši žuvis taip pavadinta dėl jos spalvos ir minėto paukščio panašumo] kilmė sietina su **adj.** gr. κοράκίνοσ ‘toks kaip varnas; varno spalvos’ (A.B. 104, Vitruv. 8.3 – Liddell, Scott ibd.) ↔ gr. πέροκη ‘**tamsios spalvos** upės žuvis; **ešerys**’ → gr. περκινάπτερας ‘tamsių plunksnų’, περκινός ‘(adj.) tamsus; (subst.) erelis, vanagas’, πέροκινα ‘tamsi dėmė’ (Lidell, Scott 1882: 1204). Vadinasi, gr. κορᾶκίνοσ ‘jaunas varniukas’ mažybinės-maloninės konotacijos nesuponuoja, priešingai – reflektuoja kvaliatyvinę *nomina agentia* semantinę funkciją, tiesiogiai susijusią su posesyvine archisemema *‘tai, kas būdinga (priklauso) varnui’ [← gr. κόραξ ‘varnas; kormoranas; tvirtinamojo įrenginio kablys; durų rankena; kankinimo įrenginio dalis’ (Liddell, Scott 1882: 832) + suff. *-īnō-]; 3) klaidingai interpretuojamas ir le. *dziecina*, iš tiesų dabartinėje lenkų kalboje reiškias deminutyvinę sememą ‘vaikutis, vaikelis’ (Brugmann, Delbrück 1906: 275) [tokia reikšmė žinoma ir 16 a. raštuose (plačiau žr. SPW VI: 340)], dar 17 a. buvo vartojamas **nomen collectivum** semema ‘vaikai’ (Brückner 1957: 108). Tokį teiginį galima patvirtinti ir le. *dziecina* deminutyvinio vedinio le. *dziecineczka* ‘vaikiukas (**masc./fem.**)’ (Linde I: 585) egzistavimu. Mažybinės-maloninės konotacijos nesuponuoja ir r. дѣтѣина ‘jaunulis, nevedęs suaugusysis, beveik suaugęs žmogus’ (Даль I: 438), kurio nedeminutyvinę konotaciją suponuoja šio žodžio vediniai r. дѣтѣинка, дѣтѣинушка ‘t.p.’ (Даль ibd.) ≠ suff. (demin.) -ишк- r. дѣтѣинишка ‘vaikinukas, berniukas’ (Даль ibd.) [~ r. мальч-ишка ‘berniukas’ (Даль II 293), r. парн-ишка ‘t.p.’ (Даль III: 18)].

¹⁰ Klugé (1911: 122) spėja go. *gáits* ‘ožka’ esant g.masc. reprezentantą.

Itin abejotinas Brugmanno teiginys apie suff. *-ī-nō- // *-ī-nā pirminej deminutyvine raiška buvo dogmatizuotas ir nekvestionuojamas, plg. Būgos (RR I: 583) aiškinimą: „Лит. *mótyna* ‘мать’ является уменьшительной формой к *mótė*. При им. ед. *motė уменьш. было бы *motýna; ср. *lentýna* ‘полка’ при *lentà* ‘доска’“. Būga klysta ir dėl semantinės lie. *mótyna* kategorijos nustatymo – lie. *mótyna* ‘moteris savo vaikams, mama, motė’ ir lie. *mótė* ‘t.p.’ semantiniu atžvilgiu yra **indiferentiški** (!!!) –, ir dėl akcentinės prolytės aiškinimo, mat lytis *motýna* užfiksuota Dusetų apylinkėse (LKŽK: *tėvas su motýnu savā, veselijan išvažiavā* [tiesa, kortelėje padaryta korekcija: lytis *motýnu* kito asmens, t.y. ne pateikėjo, pakeista į *mótynu*]). Akcentuotina, kad Būga, labai teisingai susiejęs lie. *mótyna* ‘moteris savo vaikams, mama, motė’ su to paties darybinio tipo lie. *lentýna* ‘prie sienos ar spintoje pritvirtinta lenta ar plokštė kam nors dėti, laikyti; iš tos paskirties lentų padarytas baldas’ (DLKŽ), neįžvelgė posesyvinės jų reikšmės, nulemtos kolektyvo formacijos: lie. *lent-ýna* ← lie. *lentà* 4 ‘iš medžio išpjauta nestora pailga plokštė’ SD 39, R, Ds, Prn ir kt.; ‘kurios nors specialios paskirties, įvairios išvaizdos plokštė’ DŽ, J.Jabl., Prn, B; ‘fonas’ Krč, Sml; ‘skarda prie žagrės viršuj norago, verstuvė’ Šlv; ‘plokštė su technikos prietaisais’ rš.; ‘plokštė su kokiais nors įrašais’ PK 106; ‘kas ištais, viename gabale, ne iš dalių sudarytas’ Šts, Skd, Rt, N, Kv (LKŽe) + suff. *-īnā [*pralie. *lentīnā* ‘lentos’ (n.collect.) ← adj. pralie. **lent-ī-nō-* ‘lentinis’ + *-ā – Brugmannas (Brugmann, Delbrück 1906: 276 [graikų ir italikų k. sistemose], 278–279 [baltų ir slavų k. sistemose]), matyt, teisingai konstatuoja tokiam darybiniam tipui būdingą **adjektyvinę substantyvizaciją**] ↔ lie. *mót-ýna* ← lie. *mótė* 1 ‘žmona, pati’ KIG 146 ir kt.; ‘moteriškė’ SD 168, DP 90, 565; ‘motina’ JJ, Nmč ir kt.; ‘krikšto duktė’ Kos 32 (Vks); ‘(bot.) žiedo dalis, kurioje po apdulkinimo užsimezga vaisius, piestelė’ P; ‘(anat.) gimda’ rš. (LKŽe) + suff. *-īnā [*pralie. *motīnā* ‘motinos dalykai’¹¹ (n.collect.) ← adj. pralie. **mot-ī-nō-* ‘motinos’ + *-ā, plg. adj. lie. *dėdinis* ‘dėdės, priklausančs dėdei’ J I 305 (su *-inis* < *-ī-nō- –Skardžius 1996: 245–247)] ⇒ (**posesyvinė konotacija**) lie. dial. *mótyna* ‘**motinos motina** resp. močiutė’¹² K (LKŽK) ~ lie. *tėvynė* ‘patria’ [*pralie. *tėvynā* ‘tėvo žemė, namai, gyvuliai, apyvokos daiktai ir pan.’ [nomen collect.; dėl *-ýna* → *-ýnė*

¹¹ Plg. lie. *mótina* 1 Drsk, lie. dial. *mótyna* 1 K [*motynos* – Sln; *Motyñėle* – J, J V 903, LB 45; *motynytė* (d.) Ds; *Motyñale* Krtn; *motynikė* Žv] ‘moteris savo vaikams, mama, motė’ Rs ir kt. ‘apie tai, kas labai artima, brangu’ [*mótyna* K II 75] A.Baran.; ‘moteris, **turinti** ar **turėjusi** vaikų’ (sov.) rš., sp.; ‘žmona, pati’ Brsl, Pb [*mótyna* – Ds]; ‘patelė, **turinti** jauniklių’ I.Simon.; ‘vienintelė bičių šeimos patelė, galinti dėti kiaušinėlius, bičių karalienė, bitinas, bitinėlis’ Paž ir kt.; ‘senoji bulvė, iš kurios išauga naujos’ Krš, Škn; ‘ko nors pradžia, šaltinis, pagrindas’ K.Būg. ir kt. (LKŽe).

¹² Akcentuotina, kad **posesyvinė** tokio vedinio konotacija būdinga vakarų slavų kalboms, plg. [giminystės terminą (!!!)] le. *macierzyn* ‘vienturtis tėvų vaikas resp. **paveldėtojas**’ (Brückner 1957: 325) [< le. *macierz* ‘motina’ (Linde III: 5) + suff. *-īnō-].

plačiau žr. Brugmann, Delbrück 1906: 278; Ambrazas 2000: 55] ← pralie. *tēvas ‘pater’ + suff. *-īnā] (dar žr. 16 išnašą)¹³.

Tokių darybinių semantinių atitikmenų lietuvių kalboje itin gausu: lie. *broł-ynas* ‘brolio sūnus’ Q¹ 103, Q² 80, N 346, lie. *diev-ynas* ‘dievo sūnus, dievaitis’ Knv, lie. *seser-ynas* ‘sesers sūnus’ Lex 154, Q¹ 474, N 646 (plačiau žr. Skardžiui 1996: 267), dar plg. lie. dial. *genỹnas* 4 ‘genio jauniklis’ Rtn, Mrk (LKŽe). Ilgainiui kalbos sistemoje ėmė rasti [pagal analogiją] **antriniai** darybiniai vediniai, semantiškai su *nomina collectiva* morfologiniu tipu neturintys nieko bendra: lie. *mergỹnas* 2 ‘mažytė mergaitė’ LKG I 283 (LKŽe) ir kt. (žr. Skardžius ibd.), reflektuojantys asociatyvinį referentą ‘palikuonis’ [kolektyvinių darinių posesyvinės sememos refleksija], todėl imtą suvokti kaip deminutyvą [sekundarinę šios lyties kilmę suponuoja semantinė raiška, mat pirminė reflektuotų reikšmė *‘mergos vaikas’]. Deja, šio itin svarbaus morfologinio kitimo aplinkybių nepaisoma, todėl rekonstruojamos niekuomet neegzistavusios leksinės lytys, pvz. lie. *avỹnas* 1 ‘motinos brolis, dėdė’ K, Pgg ir kt. (LKŽe) ← „‘dėdelis’ (deminutyvas → maloninis subst. <...>“ (PEŽ I: 128), nors pastarasis reflektuoja posesyvinės reikšmės vedinį lie. dial. *av-a* ‘teta (motinos sesuo)’ + suff. *-yna*, t.y. deminutyvinės protosemos lie. *avỹnas* niekuomet nereiškė, plg. lo. *avunculus* ‘motinos brolis’.

Remiantis šiais argumentais, galima išskelti hipotezę, kad deminutyvinė šio sufikso reikšmė pati vėlyviausia¹⁴, reflektuojanti posesyvinės sememos transformaciją dėl referento denotatų asociatyvinio–generatyvinio statuso:

A [(sub-//ob-)jektas] ↔ B [jo priklausinys] ⇒ A ↔ A,

plg. lie. dial. *brołynas* ‘brolio vaikas’ B, A 1885, 150 (LKŽe), lie. dial. *genỹnas* ‘genio vaikas’, lie. dial. *karvelỹnas* ‘karvelio vaikas’ ir kt. – visiems šiems pavyzdžiams būdinga kolektyvinių darinių posesyvinė konotacija (!!!), todėl jų priskirti deminutyvų darybiniam pogrupiui (plg. Ambrazas 2000: 156), matyt, nevertėtų. Ilgainiui objekto ir jo priklausinių santykis įgijo *nomen qualitatis* semantinę konotaciją, todėl posesyvinė reikšmė kito į deminutyvinę. Be to, būtina paisyti genetinio ryšio tarp suff. *-īnō- // *-īnā ir suff. *-īnō- // *-īna vedinių egzistavimo, dialektuose suponavusio šių formantų gramatinę neutralizaciją (plg. Ambrazas 2000: 106)¹⁵, plg. subst. lie. dial. *brołinas* 2 ‘broliukas’ Vn ↔ adj. lie. *brōlinis*, -ė ‘kiekvieno sūnaus kitiems tų pačių tėvų vaikams’ rš. ← lie.

¹³ Remiantis šia analize, negalima pritarti ligšioliniam šio žodžiui priskyrimui *nomina loci* darybinei semantinei grupei (plg. Ambrazas 2000: 56), mat leksema reflektuoja *nomen collectivum* konotaciją resp. darybinį tipą.

¹⁴ Deminutyvinės konotacijos nesuponuoja ir s.i. suff. *-in-* adjektyviniai vediniai, traktuotini kaip morfologiniai semantiniai pamatinių formų **alternantai**: s.i. *navina*, *as*, *ā*, *am* = s.i. *nava* ‘naujas, šviežias, modernus’ (Williams 1872: 472; Cappeller 1891: 263).

¹⁵ Latvių kalboje toks indiferentiškumas galėjo būti nulemtas formalaus šios kalbos šnek-toms būdingo fonetinio įvairavimo, kuriose pasitaiko *ī* ir *ĩ* pakaitinio vartojimo, ypač, kai tasai *ĩ* kaitaliojasi su *e*, plg. la. *dzīle* ‘gelmė’ ↔ *dziļš* ↔ *dzelme* (Endzelins 1952: 93).

brólis 1 K, *brolyš* 3 Gdr ir kt., *brolis*, *-ies* 'kiekvienas sūnus kitiems tų pačių tėvų vaikams' SD 18, R ir kt.; 'pajauinys, pamergys' Lp ir kt.; '(voc. fam.) kreipiantis į artimą žmogų' Rm, J. Jabl. ir kt.; 'tos pačios aplinkos, bendrų interesų žmogus' Rs, Mair. ir kt.; '(bažn.) vienuolis, brolijos narys' Enc, Kt (LKŽe)¹⁶.

Nomen collectivum darybinį modelį reflektuoja ir subst. lie. *žemyna* 1 'viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnis' DŽ2, Pls, Arm, Vlk ir kt.; 'privatus (ppr. dirbamas) sklypas, naudmenos' Dglš, Prng, Ck (LKŽe) < lie. *žėmė* 2 'viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnis'¹⁷ + suff. *-yna*, plg. la. *zemīne* 'apačia' (ME IV: 711).

Apie šį žodį sukurta tiek legendų, kad kai kas net ėmė teigti, jog lietuviai vartojo tokios morfologinės struktūros teonimą, plg. *žemyna* 'Erdgöttin' (Brugmann, Delbrück 1906: 278; Gimbutas 1963: 191–192; Gimbutienė 1985: 151–152, 154, 174; 1994: 98–99; 2002: 20, 66–72, 75, 139; Ambrasas 2000: 157; Laurinkienė 2010: 97 ir kt.). Vladimiras Toporovas netgi rekonstruoja baltų ir slavų prolytę *Žemīna/*Zemīna 'žemės ir derliaus dievybė; gimdytoja ir

¹⁶ Dar plg. subst. lie. dial. *dėdinas* 1 'kiekvienas senesnis žmogus' Vlkv, Gs ↔ adj. lie. dial. *dėdinis*, *-ė* 2 'dėdei priklausantis' I, J ← lie. *dėdė* 2, *dėdė* 4 K 'motinos ar tėvo brolis' R ir kt.; 'kiekvienas senesnis žmogus' Gs ir kt.; '(menk.) išsižiojėlis, nenaudėlis' Jnšk ir kt.; subst. lie. dial. *laukinas* 2 'nedidelis laukas' Dov, Sg ↔ adj. lie. *laukinis*, *-ė* 2, *laukinis* 1 'lauko, laukų' Ad ir kt.; 'lauko javams skirtas' Jnš; 'ne kultūrinis (apie augalus)' R ir kt.; 'ne naminis, laisvėje, laukuose gyvenantis (apie gyvūnus)' Ds ir kt.; 'lauko pusės, išorinis' Dr ir kt. (LKŽe).

¹⁷ Plg. subst. lie. *žėmė* 2 semantiinį ekstensionalą: '(astr.) penkta pagal dydį Saulės sistemos planeta, kurioje gyvename (tikrinis pavadinimas)' I, DŽ, NdŽ, R ir kt.; '(mūsų planetos) paviršius, kuriuo vaikščiojame, ant kurio stovime (dažnai priešpriešinamas dangaus skliautui); aukšto, stogo ir t. t. pagrindas, apačia, ant ko galima užlipti (dažnai priešpriešinamas viršui)' SD 196, 378 ir kt.; 'asla' Jdr, Sdk ir kt.; 'grindys' Vdžg, Mžš ir kt.; 'apatinis aukštās' Dglš, Švnč; 'dugnas (vandenyje)' DŽ1, Vlk, Srj; 'iliatyvo linksnis (arba prielinksnis į su galininku), einantis postverbu, kuris ppr. vartojamas po šalinimo, naikinimo, menkinimo reikšmės veiksmažodžių ir nurodo baigtinį veiksmą' Lg ir kt.; 'viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnis' P, KB I 41 ir kt.; 'medžiaga, sudaranti mūsų planetos paviršių' NdŽ ir kt.; 'tos medžiagos gabalėlis, grūdėlis' GK 1939, 26 (A.Sal); 'smėlis' Kltm, Krtn ir kt.; 'molis' K II 371, I; 'dulkės' ŽI ir kt.; 'purvas, nešvarumai' Aln ir kt.; 'vienas iš tariamai pirminių elementų' DP 8; 'sklypas, plotas, laukas, skirtas kokioms reikmėms' ŽUŽ 53 ir kt.; 'sausuma' I, NdŽ ir kt.; 'krantas, pakraštys' Plš ir kt.; 'ariamai, dirbamas laukas, dirva' I, DŽ ir kt.; 'lauko paviršius kaip įdirbimo objekta' ŽI ir kt.; 'žemdirbystė, žemės ūkis' Kp ir kt.; 'privatus (ppr. dirbamas) sklypas, naudmenos' S.Dauk, I ir kt.; 'privati valda' Kp ir kt.; 'ūkis' Klk ir kt.; 'valakas' Rm ir kt.; 'savarankiškas ūkininkavimas' Sd ir kt.; 'tinkamas augalams augti ar auginti sluoksnis, dirvožemis' KIM 448 ir kt.; 'tautos arba tautų gyvenama teritorija, kraštas, šalis' SD 272 ir kt.; 'kurio krašto ar šalies gyventojai, tauta' Mž 292 ir kt.; 'valstybė' K II 200 ir kt.; 'etninis teritorinis vienetās' LTE II 32 ir kt.; 'apylinkė, vietovė, sritis' C II 241 ir kt.; 'tėvynė, gimtinė, tėviškė' NdŽ ir kt.; 'pasaulis' Žr ir kt.; 'žmonių gyvenamas pasaulis, priešingas dangiškajam (t.y. rojui) arba požeminiam (t.y. pragarui)' Mž 9 ir kt.; 'šis pasaulis, suvokiamas kaip tam tikras beribis paviršius (kartais supamas vandenų)' Dglš ir kt.; 'visi žmonės, žmonija' Ch1Apr 6 ir kt.; 'žemiškasis gyvenimas (priešingas dvasiškajam), jo atributai' DP 200, 238 ir kt. (LKŽe).

maitintoja; ypatingai garbstoma žemdirbių, ypač pavasarį, pradedant arimo ir sėjos darbus, išvarant galvijus į pievas ir baigiantis žemės ūkio darbams' [tyrėjas taip pat pateikia rusų leksemą *земіна*, neužfiksuotą jokiuose leksikografiniuose šios rytų slavų kalbos sąvaduose (!!!)] (Топоров 2000: 278, 315).

Raineris Eckertas (1999: 212) savaip interpretuoja Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (1653: 61) pateikiamus leksikografinius faktus. Neatsižvelgdamas į pirmosios lietuvių kalbos gramatikos teksto atkarpos, kurioje minima mitologema – *Deiwe Dea, Zemynne Dea terræ* –, ypatybes, *ē* kamieno lytį *Zemynne* interpretuoja kaip archaizmą (Eckert 1999: 212, 217). Matyt, jokių abejonų nekyla, kad *ē* kamieno forma yra inovacinė, sukurta Kleino dėl analogijos *Deiwe Dea*. Daryti tokią prielaidą galima dėl šio žodžio ἄπαξ λεγόμενον statuso – tokia lytis nėra užfiksuota jokiame kitame šaltinyje (!!! – vėliau ją *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubuhne* [1703] perrašė Matas Pretorijus: *Zemynne / Zemine* [MP III: 148t., 272, 482, 512; dar žr. Топоров 2006: 239]). Toks spėjimas suponuoja ne tik inovacinės morfologinės lyties egzistavimą Kleino veikale, bet ir jos neautentiškumą, mat duomenų pateikėjas, matyt, savaip užrašė teonimą dėl jo vartojimo stokos gyvojoje kalboje. Eckerto (1999: 213) nurodomi neva morfologiniai semantiniai teonimo atitikmenys lie. *žemynė*, *-is* yra klaidingai aiškinami, mat lie. *žemŷnė* 2 NdŽ (LKŽe; Skardžius 1996: 272) reiškia 'žemuogė', o ne 'deivė' (!!!); taip pat akcentuotina, kad pamatinis žodis suponuoja tik fitoniminę, o ne mitologinę konotaciją¹⁸. Taigi šio autoriaus samprotavimai apie *ē* kamieno lyties archajiškumą, matyt, yra koreguotini.

Darydami prielaidas apie neva egzistavusios deivės Žemynos kultą, baltų mitologijos tyrėjai dažniausiai tik mini kitų nuomonėmis grįstus, itin abejotinus teiginius apie praide. dievybių egzistavimą, bet pamiršta nagrinėti faktinę medžiagą, pirmiausiai – rašytinius šaltinius ir folkloro duomenis. Iš pateiktos morfologinės vedinių su suff. *-inā analizės matyti, kad *nomen qualitatis*, būtent tokį darybinį modelį turėtų reflektuoti teonimas, tiek darybiškai, tiek semantiškai yra **labai vėlyvas šio formanto derivacinis tipas** (žr. 1 schemą). Žinoma, galima spėti, lietuvių kalboje įvykus kaitą *nomen abstractum* ('žemė') → *nomen qualitatis* ('žemės deivė') [vėlyva metonimija], bet tam reiktų pasitelkti atitinkamus **darybinius semantinius** atitikmenis, kurių baltų panteone stokojama, plg. s.lie. *žemîna* 'žemė' (ac.sg.) DK 24 [nesu-prantama, kodėl ši bendrinį žodį Nijolė Laurinkienė (Ляуринкене 2005: 352)

¹⁸ Plg. semantinį lie. *žemuogė* 1 KB II 98, K, Jn, K. Būg (Kv), Š, NdŽ, KŽ, *žemuogė* 1 Š, DŽ, NdŽ, Tv, Erž, Dkš, Smln, Aln, *žemuogė* 3^b Brs, Vks ekstensionalą: '(bot.) erskėtinių šeimos laukinis ir kultūrinis žolinis augalas, vedantis raudonas sultingas uogas (*Fragaria*)' SD¹ 138, SD 287, R, R 123, MŽ, MŽ 161, Sut, Kos 137, P, F, N, M, Mit II 138, L, LL 176, ŠT 54 ir kt.; 'to augalo uoga' J, LTR (Šr), D. Pošk., Rdn, Klp, Šts, End ir kt.; 'braškė (*Fragaria grandiflora*)' Tlž, Grdm, Jrb, PnmŽ, LKK VII 50 (Alk), dar plg. lie. dial. *žeminėlė* 2 'žemuogė' Plng (LKŽe).

rašo didžiąja raide ir interpretuoja kaip deivę (žr. toliau)], visai kitą semantinį tipą suponuojantį sakralinės sferos terminą lie. dial. *dieuýnas* ‘dievo sūnus resp. dievaitis’ (posesyvinė konotacija), kurį darybiškai atliepia lie. *žemyýnas* 1 Š, 3 Š ‘didžiulis žemės plotas, supamas vandenynų, kontinentas’ VĮ, RtŽ ir kt.; ‘ūkis, žemė’ Str, Kin; ‘sukasta žemė, žemių kauburys’ Rmš, J (LKŽe), mat *nomina collectiva* su šiuo darybiniu formantu buvo linkę konkretėti (Ambrasas 2000: 54).

Todėl tikėti tokiu spėjimu negalima dėl kelių priežasčių:

I.a. senuosiuose lietuvių raštuose šia leksema reiškiami ne dievybė, bet *nomen abstractum* ‘žemė’ – 1) <...> *kurie gárbiną vgnį, žemîną, giwatés, žalczius, perkûną, mędzíus* <...> DK 24 (LKŽK; dar žr. BRMS II 655); 2) anoniminiame 1605 m. katekizmo tekste nurodoma: *mėldzia ... žeminas, Deywes, Perkunus* AK 65 [Būgos kortelė – LKŽK]; akivaizdu, kad leksema *žeminas* (acc.pl.), reiškianti ‘žemės’, parašyta skyrium nuo mitologemų *Deywes* ir *Perkunas*, t.y. veikalo autorius aiškiai nurodo, kad aptariamas terminas negali būti siejamas su dievybe (*nomen qualitatis*), bet *nomen abstractum* ‘žemė’; be to, mitologijos tyrėjai kažkodėl ignoruoja labai svarbų tokių mitologemų atsiradimo pirminį šaltinį, t.y. neatmestina galimybė, jog minėtos citatos yra **kultūrinės graikų klišės**, plg. Herodoto persų [resp. kito tikėjimo išpažinėjų] apibūdinimą: *θύουσι δὲ ἡλίω τε καὶ σελήνῃ καὶ γῆ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ἀνέμοισι* ‘aukoja saulei ir mėnuliui, ir žemei, ir ugniai, ir vandeniui, ir vėjams’ (Herod. Hist. I 131; dar žr. Абаев IV: 70), t.y. „kabinetinės mitologijos“ kūrėjai, remdamiesi klasikios tradicija, galėjo sukurti baltų panteoną, identišką graikiškajam;

Ib. aiškinant Jano Łasickio veikale *De Diis Samagitarum Caeterorumque Sarmatarum, & falforum Christianorum. Item de religione Armeniorum* (1582) **pirmą kartą** paminėto teonimo *Zemina* [*Sunt etiam deæ, Zemina terrestris, Auftheia apum.*] (Łasickis 1969: 41) kilmę (plačiau žr. Jaskiewicz 1952: 103–104; Топоров 2000: 278, 315; Лауринкене 2005: 352), kažkodėl ignoruojamas leksinis semantinis to paties referento atitikmuo, taip pat minimas šio autoriaus veikale, *Zemiennik* (voc.sg.) [*<...> Haec tibi ò Zemiennik deus. gratias agentes offerimus <...>; Accipe ò Zemiennik grato animo sacrificium <...>*]¹⁹.

¹⁹ Atskirai minėtina, kad Jaskiewiczzius (1952: 103), mėginęs aprašyti šio teonimo kilmę, pateikia itin klaidingą informaciją apie tai, kad Łasickis neva nuplagijavo Motiejaus Strykowski veikale *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi* (Krolewen, 1581) minimą šios dievybės kulto aprašą. Be to, nurodoma, kad ši teiginį suformulavęs Vilhelmas Mannhardtas (Jaskewicz ibd.). Tokios Jaskiewiczzius formuluotės traktuotinos kaip visiškos kompetencijos stokos įrodymas, mat Łasickio veikalas parašytas ir išsiųstas spausdinti apie 1580 m. (LE XIV: 182), o Strykowski – 1582 m. (LE XXIX: 42). Pats Strykowski savo darbo plagijavimu kaltino Aleksandrą Guagninį (LE ibd.) [Rimantas Balsys (2006: 97) teigia, kad Guagninis „naudojosi M. Strijkovskio rankraščiu“], o ne Łasickį. Be to, Łasickis (Łasickis 1969: 41) pats nurodo, kad naudojosi Guagninio veikalui, o Mannhardtas (1936: 333) pateikia Strykowski knygos ištrauką, o ne kokius nors plagijavimo faktus.

Remiantis 16, 20 išnašose nurodytais teiginiais, galima daryti išvadą apie šios dievybės vardo substratinės lyties nustatymo kriterijų svarbą, t.y. autentiškoji forma yra paminėta Strykowski (žr. Balsys 2006: 95), o ne Lasickio veikale (žr. Dini 2010: 337), kuri, matyt, yra raktas atskleidžiant ne tik jau minėto teonimo *Zemiennik*, bet ir Lasickio minimos mitologemos *Zemina* kilmę. Strykowski savo veikale mini lytį *Ziemennik* [*Bog Ziemennik albo ziemny ktorego w wężów chowaniu, y mlekiem karmieniu chwalili, temu też czarne kurzyce bili na ofiarę; Ziemennikowi* (dat.sg.), *Ziemenniku* (voc. sg.), *Ziemennika* (gen. sg.) (Strykowski 1582: 144, 146–147)], o ne **Zemienik* su šakniniu *-e-* kaip *Zemina*. Aiškinant šio teonimo kilmę, būtina paisyti Strykowski nurodomų šios dievybės kulto realių: 1) jai (taip pat ir **visiems kitiems** dievams (!!!): „<...> Wurfchaitos ich Pop <...> profi wŕzytkih Bogow kaźdego z ofobna <...>“ = „senasis dar kartą kreipiasi į **visus dievus**“ K *Sūduvių knygelė* (BRMŠ II: 147)) skirta šventė rengiama spalio pradžioje, kai derlius suvežtas į kluonus; 2) aukojimo apeigos vyksta **namuose**, o ne lauke (!!!), susirinkus kelių kaimų gyventojams; 3) vaisių stalo atributai du: keli **duonos** kepalai ir **alaus** indai; 4) stalai užkloti šiaudais; 5) aukojamieji gyvūnai yra veršis ir telyčia, avinas ir avis, ožka ir ožys, kiaulė ir kuilys ir kt. [būtinai pora]; 6) apeigas atlieka pagonis žynys, išrenkantis aukosimą gyvūną (pagal tam tikrus burtus); 7) žynio vardas *Wurfchait*; 8) apeigų metu jis ant galvos užsidėdavo vainiką (Strykowski 1582, 146–148).

Visi šie faktografiniai motyvai itin svarbūs nustatant Strykowski pateikiamo pasakojimo autentiškumą resp. vartojamų leksinių lyčių patikimumą. Remiantis *Sūduvių knygelėje* (plačiau žr. BRMŠ II: 147–148) ir Simono Grunau *Kronikoje* (BRMŠ II: 113) išvardytų identiškų Strykowski veikale minimų kulto apeigų elementų ir teonimų atitikimu, galima daryti išvadą, kad Strykowski pateikia ne autentišką lietuvių religinio gyvenimo epizodų aprašą, bet kompiliacinį šių dviejų šaltinių variantą. Pabrėžtina, kad šis autorius itin drąsiai perpasakoja minėtų 16 a. šaltinių faktus, mat Grūnavo veikale minimą teonimą (BRMŠ II: 116) keičia žynio bendrinio identiškos fonetinės struktūros (!!!) įvardijimu, minimu *Sūduvių knygelėje* (BRMŠ II: 132) [Grūnavas tikrinu daiktavardžiu *Worskaito* įvardija prūsų karalių (žr. BRMŠ II: 105)]: pr. *Wurschayto*²⁰ // *Wursskayto*, *Borsskayto* // *Borszayto* (Grunau 1876: 95; Mannhardt 1936: 197–198). Beje, Grūnavo nurodytas galvijų dievo vardas *Wurschayto* [= *Wourschkaity* A, -i B, *Wurschkaity* R, J ir kt. bei *Sūduvių knygelėje* minimas žynio pavadinimas, BRMŠ itin ydingai transponuotas į lytį *Viršaitis* (plg. BRMŠ II: 147)], pakartotas Strykowski, yra prūsų kalbos sufiksiniis vedinys,

²⁰ Šio teonimo ligšiolinė fonetinė reinterpretacija, t.y. *Viršaitis* (plg. Balsys 2006: 116), traktuotina kaip liaudies etimologija grįsto žodžio sulietuvinimo pavyzdys, iškreipiantis ne tik žodžio kilmės nagrinėjimo tradicijas, bet ir kultūrinį vakarų baltų paveldą.

dėl tabu patyręs morfeminę transpoziciją (tokie kitimai įprasti sakralinės sferos terminams – žr. Маковский 1998: 155, 158–160; Kregždys 2010b: 51–52): pr. *curwis* ‘jautis’ E 672 [< *kurvas ‘t.p.’ su šaknies balsio *-u-* vietoj *-a-²¹*], t.y. pr. *karvas ‘jautis’ (plg. Топоров 1984: 346), sietinas su pr. *karvā ‘karvė’ (plg. PEŽ II: 318) + suff. pr. **-ait-* (plačiau žr. Ambrazas 2000: 140) → *Kurvaitas ‘tas, kuriam priklauso jautis [resp. jaučiai]’²² (dėl šios lyties plačiau žr. Крегждис 2009: 285) ⇒ pr. dial. [dėl tabu] *Vur-s-kai-tas [su paratetiniu *-s-* dėl kontaminacijos (?) su šaknimi pr. **vur-s-*, dažna tiek toponimų, tiek ir antroponimų įvardijimuose (žr. Gerullis 1922: 211; Trautmann 1925: 122)]> pr. dial. *Vurskaitas [su *-s-* > *-s-* pagal *ruki* taisyklę (žr. ELL2 637; Дубасова 2008: 155)], kurį Grūnavas užrašė su šakniniu *-k-* (pr. *Borsskayto*) ir be jo.

Vadinasi, Strykowskiis savo *Kronikoje* pateikė ne lietuvių, bet prūsų religinių apeigų aprašą. Taigi kyla pagrįstų abejonių ne tik dėl jo veikale minimų teonimų gentinės priklausomybės, bet ir kulto autentiškumo. Itin abejotinas jo pasakojimas apie porinių gyvūnų aukojimą bei jų spalvos [juodos] išskirtinumą, mat iki tol joks baltų genčių religines apeigas aprašęs kronikininkas tokių faktų neminėjo. Minėti kulto elementai būdingi graikų apeigoms, mat yra žinoma, kad šie indoeuropiečiai vyriškosios lyties dievams aukojo tokios pat lyties gyvūnus, o deivėms – jų pateles [tokio pat principo buvo paisoma, aukojant žmones, netgi kūdikius (Barringer 2001: 145, 242)] (plačiau žr. Guhl, Koner 1896: 470; dar žr. Barringer 2001: 30, 145, 212), uranistinės sferos dievams aukoti balti, o chtoninės – juodi gyvūnai (Guhl, Koner ibd.; Нильсон 1998: 51; Barringer 2001: 57). Gali būti, kad Strykowskiis, permelktas renesansinės ideologijos, sukūrė senųjų lietuvių religinės sistemos pseudorefleksiją, neturinčią nieko bendra su rytų baltų, bet sietiną su vakarų baltų kulto ir superstatiniais graikų mitologijos elementais. Todėl galima daryti atsargią prielaidą apie paties Strykowskio sukurtų dievų vardų egzistavimą jo veikale [žinoma, ne visų], t.y. remdamasis *Sūduvių knygelėje* ir Grūnavo veikale minimu šventės laikotarpiu [„po derliaus nuėmimo“ (BRMŠ II: 146)] ir neva frumentaline jos motyvacija bei jau minėta Herodoto ir vėliau juo sekusių antikos autorių, aprašiusių ne graikų (t.y. barbarų), kultą, apibrėžimu „[...] aukoja [...] žemei [...]“ (žr. aukščiau), pateikia žemės dievybės vardą, kuris gali būti interpretuojamas kaip **autoriaus fantazijos vaisius**, mat *Sūduvių*

²¹ Gali būti, kad pr. *karvas ‘jautis’ šaknies balsio kitimas nulemtas **regresyvinės asimiliacijos**, t.y. fleksinis *-as* po LG (Elbingo žodynėlio tarmėje, t.y. pamedėnų) buvo tariamas „tamsėnis ir žymimas u(-us)“ (Kaukienė 1999: 21; 2000: 54; 2004: 65). Vadinasi, kažkada pamedėnų tarmėje galėjo būti vartojamas *karvus > *kurvus, ilgainiui redukavus fleksinį **-as*, po to virtęs i-kamienui substantyvui, plg. pr. *tauris* ‘tauras’ E 649 ↔ top. pr. *Taurusgalwo* (Gerullis 1922: 181) < *tauras (PEŽ IV: 186). Todėl tokį kitimą reikėtų aiškinti ne kaip ekstralingvistinio fenomeno refleksą, bet dialektizmą, atitinkantį pabėčių tarmės fonetinių kitimų ypatumus (plačiau žr. Крегждис 2009: 284).

²² Dėl posesyvinės žio sufikso konotacijos plačiau žr. Ambrazas 2000: 140.

knygelėje aprašomos apeigos skirtos prūsų dievybei *Curche* ‘**galvijų** dievas’, paminėtai 1248 m. Kristburgo taikos sutartyje (plačiau žr. Крегждис 2009). Tokią prielaidą galima argumentuoti ir paties *Kronikos* autoriaus pateikiama teonimo motyvacija, t.y. *Bog Ziemennik albo ziemny* (Strykowski 1582: 144), suponuojančia ne baltišką, bet slavišką teonimo morfologinę struktūrą resp. kilmę, t.y. adj. le. *ziemny* ‘žemės, būdingas žemei, dirvinis’ (Linde VI: 953) [_{subst. le. *ziemia* ‘žemė, dirva’ + suff. *-eno-} (dėl jo žr. Ambrasas 2000: 126)]²³ + vak. sl. suff. *-ik-* (*nomen qualitatis*) (~ prasl. **borovikъ* ‘(subst.) miškinis (susijęs su mišku [pušų])’ < prasl. **borovъ* ‘(adj.) t.p.’ < prasl. **borъ* ‘(pušų) miškas’ – apie jį plačiau žr. SP I: 90) → le. *ziemennik* (Linde VI: 952), plg. [slavizmus] s.lie. *griėšnykas* ‘nusidėjėlis’ ~ *ghriefchnikai* Mž 539₁₇, s.lie. *liudinykas* ‘liudytojas’ ~ *ludiniks* Mž 389₉ (žr. Urbutis 1981: 197–198)²⁴. Guagninis, perpasakojęs šį, Strykowskio fantazijomis grįstą, dievybei *Ziemennik* skirtą aukojimo aprašą, nurodo tą pačią lytį *Ziemennik* (žr. Dini 2010: 337), kuri vėlesniuose šių autorių veikalų leidiniuose pakeista į *Ziemiennik* (žr. BRMŠ II: 471; Dini ibd.; dar žr. Linde VI: 932).

Pastaroji lytis antrinė, matyt, atsiradusi dėl kontaminacijos su le. *ziemianin* ‘**kilingas žemvaldys**’ (Linde VI: 931)²⁵, suponuojanti posesyvinę konotaciją, t.y. *nomina agentia* [veikėjo pavadinimas] su *nomina qualitativa* atspalviu (žr. Ambrasas ibd.; SP I: 119).

Janas Łasickis, rėmėsis Aleksandro Guagninio veikale *Sarmatiae Europae descriptio* (1578) – šio kūrinio autorystę Strykowski skyrė sau (žr. 19 išnašą) – pateikiamais duomenimis, t.y. skyriuje *Ducatus Samogitiae* resp. **Žemaičių kunigaikštystė** minimais etnografiniais motyvais „<...> aukojimams <...> atveda <...> po **patiną ir patelę**.“, „<...> prieš pradėdami valgyti atpjauna po gabaliuką kiekvieno valgio ir meta **ant žemės**, į kiekvieną namo kertę sakydami: „Priimk palankiai, Žemininke (*Ziemiennik*), šias mūsų aukas ir džiugiai suvalgyk“ (BRMŠ II: 474–475), matyt, sukūrė dievybės *Ziemennik* moteriškosios giminės **nupcialinį alternantą** [~ gr. Ἀίδης resp. Περγεφόνη, lo. *Pluto* resp. *Proserpina*] *Zemina* (Lasickis 1969: 41), taip pat pateikdamas ir vyriškosios giminės teonimą *Zemiennik* (Lasickis 1969: 42–43). Akcentuotina, kad Łasickis sulietuvina teonimo šaknies diftongoidą (t.y. le. *-ie-* → lie. *-e-*), o sufiksas *-in-a*, iki šiol traktuojamas kaip lie. *žėmyna* ‘viršutinis birus (ppr.

²³ Dėl sufikso *guna* ir *nulinio* laipsnio variantų [resp. determinatyvo santykio] plg. adj. s.lie. *wierzen* ‘tikintis’ ↔ adj. le. *wierny* ‘t.p.’ (Linde VI: 221); tai vėlyvas kitimas, suponuotas radicialinio *-ze-* **absorbicijos**.

²⁴ Skolintų lyčių nereiktų painioti su senaisiais suff. *-in-yk-* vediniais (apie juos plačiau žr. Ambrasas 2000: 118–126), iki šiol vartojamais vakarų aukštaičių kauniškių kai kuriose šnekose, plg. lie. dial. *laukinỹkas* ‘ūkininkas, gyvenantis toliau nuo miškų’ (KRŠŽ I: 430) [← s.lie. *laukinykas* ‘lauko darbininkas’ (žr. Ambrasas 2000: 119)]. Tiesa, ši priesaga savo kilme gali būti slaviška (!!) (Ambrasas 2000: 126).

²⁵ Plg. le. *wienny* ↔ *wianny* ↔ *wianowy* ‘kraitinis’ (Linde VI: 215).

dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnius' struktūrinis elementas, matyt, suponuoja ne baltišką, bet slavišką konstrukciją²⁶, plg. posesyvinės konotacijos darybinį adj. le. *ziemny* 'žemės, būdingas žemei, dirvinis' atitikmenį adj. le. *matczyn* 'motinos; motinai priklausantis' (Linde III: 5) ↔ s.le. *macierzyna* 'motinos turtas (*res materna* – paveldima motinos žemė (!!!)²⁷); gimda' (SPW XIII: 9, 11). Be to, galima išžvelgti ir **kontaminacijos** veiksnį, t.y. le. *ziemia* 'žemė' ↔ le. *kraina* 'požemio pasaulis', plg. 16 a. lenkų rašto paminkluose užfiksuotą leksinę sintagmą le. *niskie [= nizinne] krainy* '**požemio pasaulis**': *Plutoná ktory był krolem Moloforum/ weżynili piekielnym bogiem/ iz niŝkie krainy dzyerzał* (SPW XI: 111).

II. Lietuvių frazeologiniai junginiai, dažnai vertinami kaip archaizmų refleksijos, suponuoja ne 'žemės' objekto **deifikaciją**, bet **pejoratyvinės** asociacijos sememą 'mirtis' (plg. *į žemyną eiti* 'mirti' Rod; *po žemyną palįsti* 'mirti' KŽ; *žemyna pàemė* 'mirė' Drsk (LKŽe)), vertintiną kaip paralelinį lie. *žemė* frazeologinį asociatyvą, plg. šios leksemos leksinių junginių reikšminę konotaciją: 'mirtis (dingimas, netektis)' (1), 'keiksmas, plūdิมasis' (2), 'bevertis daiktas, dalykas' (3):

- 1) *tařtum skrãdžiais žemėn prasmėgti* 'visiškai dingti' Ėr, P.Cvir.; *kaip [kiaurà] žemė prarijo* 'staiga dingo' J. Sav., Krš; *kaip (tarýtum) skrãdžiai žemės (žėmė) [prasmėgti]* 'be ženkle, be pėdsako, visai (dingti, prapulti)' Sdk; *tris aršinius žemės gáuti* Grž 'mirti'; *žemė atsidúoti* 'būti arti mirties' Dglš; *žemė kvėpia* 'artėja mirtis' Erž, Gdr ir kt.; *žemė kvėpia [blýnais, dúona, obuoliais Btg, pyragù]* 'artėja mirtis' Erž, Bt, Vrn, Lkč; *žemė smirdėti* 'būti arti mirties' Žl; *žemėlė [sieróji] pašaukė* 'mirė' Drsk; *žemė tráukia* 'arti mirtis' Krš; *žemę úodžia* 'arti mirties' Klt; *žemė úodžiasi* 'arti mirtis' Pbr; *žemę úostyti* 'būti arti mirties' Bt (LKŽe);
- 2) *tegiù (tave) skrãdžiai žemę (į žėmę)* 'toks keiksmas' Dg, Vv; *skradžia žemę nueik* 'toks plūdimas' Lb; *kaip (tave) kiauróji žemė neprarýja* 'toks plūdımasis' Sk; *gyvas į žemę susmėk* 'toks keiksmas' Auk; *žemė atsivėrė kiaurá* 'apie pykčio proveržį' Grž (LKŽe);
- 3) *į žemę smėgti* 'netekti vertės' Krš (LKŽe).

Vadinasi, galima daryti atsargią prielaidą, kad moteriškosios giminės teonimas *Zemina*, pirmą kartą paminėtas Łasickio veikale, o vyriškosios *Ziemennik* – Strykowski *Kronikoje*, traktuotini kaip slaviškos struktūros substantyviniai

²⁶ Jei Łasickio pateikiama moteriškosios giminės lytis būtų autentiška, tai vyriškosios giminės atitikmuo, matyt, turėtų būti lie. *žemýnas* 'didžiulis žemės plotas, supamas vandenyčių, kontinentas; ūkis, žemė; sukasta žemė, žemių kauburys' [~ lie. dial. *dievýnas* 'dievaitis' (posesyvinė konotacija)], o ne visai kito sufikso vedinys. Konstatuotina, kad nei lie. *žemýna* 'žemė', nei lie. *žemýnas* 't.p.' sakralinės konotacijos nesuponuoja [abu reflektuoja *nomen collectivum* darybinį tipą (žr. aukščiau)].

²⁷ Dėl sememų 'motina' ir 'žemė' konotacinio ryšio, plg. r. dial. *материна* 'motina' ↔ r. dial. *материна* 'plėšins, derlingas viršutinis žemės paviršius' (CPHG XVIII: 24) ↔ r. dial. *земліна* 'žemės sklypas; derlinga žemė' (CPHG XI: 256).

vediniai, neturintys nieko bendra su lietuvių kalbos leksiniais atitikmenimis resp. baltų panteonu. Tokį spėjimą galima argumentuoti vedinių su suff. *-īnā sememos ‘žemės dievybė’ stoka lietuvių ir latvių kalbų platuose (nei LKŽ, LKŽK, nei ME, EH [taip pat ir latvių dialektų leksikos sąvaduose] tokia reikšmė neminama (!!!))²⁸, plg. bei jau minėta pejoratyvine frazeologizmu su lie. *žemýna* konotacija.

Apie neigiamą suff. lie. *-yna* vedinių (*nomina agentia*) semantinį atspalvį yra užsiminęs Janas Otrębskis (1965: 168–169), trumpai ši faktą pamini ir Saulius Ambrazas (2000: 195). Deja, šie tyrėjai nenustatė tokios konotacijos atsiradimo priežasčių, o kai kuriuos pejoratyvus aiškina kaip deminutyvus (Ambrazas 2000: 105).

Baltų morfologijos tyrėjai neatkreipė dėmesio į itin svarbų šios sememos arealinį vartojimo faktorių – nė vienai ide. kalbų grupei, išskyrus baltus ir slavus, tokia suff. *-īnā reikšmė nėra būdinga. Be to, akcentuotina, kad pejoratyvinės semantinės konotacijos šio sufikso lietuvių kalbos vediniai skirstytini į du pogrupius:

I. etimologiškai motyvuotus, t. y. tokius, kurių neigiama reikšmė suponuota ne sufikso, bet 1) suponuota šaknies paveldėtos protosememos, pvz., jau minėtas lie. dial. *kivýna* ‘sudžiūvėlis, sumenkėlis; šykštus žmogus; prastas arkllys

²⁸ LKŽK užfiksuotas **vienintelis** tokios reikšmės paminėjimas 1999 m. kortelėje [aut. J. Baranauskas], kurioje pateikėjas supainiojo pejoratyvinę sememą, reflektuojamą frazeologinio junginio, ir vėlyvą resp. „kabinetinės mitologijos“ atstovų sukurtą naująją reikšmę ‘senovės lietuvių žemės deivė’ (plg. MC 212); šios kortelės duomenys nurodomi ir LKŽ, tik šio leksikografinio šaltinio sudarytojai juos interpretavo kaip sememos ‘viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksniš’ refleksiją, t.y. *Mano tėvas jei širdo, tai sakydavo: – O kad tave žemýna!* Šlvn, plg. atitinkamos konotacijos frazeologizmus su subst. lie. *žėmė* ‘terra’: *kad (tu) į [juoda] žėmę prasmėgtum* ‘t o k s p l ū d i m a s’ KrvP (Mrk), LTR (Ndz); *kad (tu) kiaurai žėmę (žėmės) nusmėgtum (prasmėgtum)* ‘t o k s k e i k s m a s’ Blv, Jnš, Ldk; *kad (tu) skersai žėmės prasmėgtum* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Skrb; *kad (tave) skradžia (skradžiai) žėmė (žėmėn)* ‘t o k s p l ū d i m a s’: **Keikėsi kalbėdami tą pikčiausį žodį – kad tave skradžia žėmė!** Tat, Ad; *kad (tu) kur skradžiai žėmę (žėmės Kpč)* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Vs, Prn; *kad (tu) skradžia žėmių nueitum* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Bgs; *kad (tu) skradžia (skradž) žėmėn nueitum (nueitai Pns)* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Vrn, Lz; *kad (tu) skradžiai žėmę (žėmėn, žėmėsna) nueitum* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Kt, Lš, Dl, Psn; *kad (tu) skradžiai žėmės (žėmę) nugarmėtum (pranýktum Zr)* ‘t o k s p l ū d i m a s’ Užp; *kad (tu) skradžiai žėmę (žėmės Mrj) prasmėgtum* ‘t o k s k e i k s m a s’ Dbk, Ut, Vlkv, Klv, Krok; *kad (tu) [kur] skradžiais žėmės (žėmę Lbv) nueitum (nueitai Al) Dkš* ‘t o k s p l ū d i m a s’ K.Bor., Pns (LKŽe).

Čia minėtina Vaclavo Aliulio [LKŽK kortelė] pastebėta faktografinė klaida, bylojanti apie sememos ‘senovės lietuvių žemės deivė’ pseudokilmę. Jis teigia, kad leidinyje *Lietuvių liaudies dainos* (511 psl., 33 pastaboje) J. Čiurlionytis nurodyta mitologinė ‘žemyna’ jokios mitologemos nesuponuoja, mat Paringyje, kur užrašyta daina su šios leksemos paminėjimu, įprastai vartojamos lytys *bobýna, diedýnas, bernýnas, muzikýnas, tvartýnas, žmogýnas, žemýna*. Pastarasis žodis suponuoja ne sakralinį terminą, bet sememą ‘žemė; žemės sklypas’, plg. *Prasta ti jo žemýna, ánas praskydis i praskydis [nesuveda galo su galu]*.

ir kt.' ← lie. dial. *kévé* 1 'prastas liesas gyvulys, kuinas' J, K. Būg. ir kt. (LKŽe) < adj. lie. *kēvā 'sulinkusi (sulenкта) – sunykusi' (PEŽ II: 83)²⁹; lie. dial. *kempynà* 2 '(scom.) sudžiūvēš žmogus ar gyvulys, džiūsna' Vlkv, Nm (LKŽe) [~ lie. *kempynē* 'sudžiūvusi žemės vieta, sudžiūvusi duona' Ždk (Skardžius 1996: 271) < subst. lie. *kémpa* 'sudžiūvēš žmogus ar gyvulys' ↔ subst. lie. *kémpē* '(bot.) baltas arba pilkšvas gluosnių, drebulių, beržų grybas (Trametes)' (DLKŽ)³⁰; 2) analogijos, pvz., lie. dial. *žmonyňa* 1 'moterėlė' NdŽ, OG 143, Plš; 'žmonelė, pačiutė' Švnc (LKŽe)³¹ [prūsų kalbos rašto paminkluose semantinis tokių vedinių koreliatas galėtų būti adj. pr. *alkīns* 'nevalgęs, alkanas' (PEŽ I: 66–67; dar žr. Mažiulis 2004: 27), jei verb. pr. **alk-* 'alkti' rekonstrukcija yra teisinga];

II. etimologiškai neutralius, t.y. tokius, kurių pejoratyvinė konotacija nulemta suff. *-*īna*: lie. dial. *karvyna* 1 '**prasta, menka** karvė' OG 144, Dglš, Švnc, Trgn (LKŽe) ← lie. *kárvė* 1 'stambus raguotas gyvulys, laikomas pienui ir mėšai' (DLKŽ); lie. dial. *arklyňa* 1 '**prastas, menkas** arba griozdiškas arklys, kuinas' OG 143 (↔ lie. dial. *arklynas* 1 '**prastas, menkas** arba griozdiškas arklys, kuinas' Trgn, OG 143, Švnc; 'vidutinis arklys' Nmn) (**masc**) (LKŽe); lie. dial. *mergyna* (-*nà*) 1 'mergšė, **netikusi** merga; senmergė ir kt.' OG 230, Vlk, Trgn, Ml, Dglš, JD 1043; 'mergaitė' Eiš (LKŽe [LKŽK: 'dziewczysko' OGL II 230 (= 'bjauri, baisi, siaubinga merga' Linde I: 600)] ← lie. *merginà* 'jauna subrendusi, netekėjusi moteris' (DLKŽ) < lie. *mergà* 'suaugusi netekėjusi moteris, mergina; ūkininko samdoma darbininkė, samdinė' (DLKŽ) + suff. -*īna*; lie. dial. *kumelyňa* 1 '**prasta** kumelė' Trgn ↔ lie. dial. *kumelynas* 1 '**prastas** arklys' Tvr, Klt (LKŽe) ← lie. *kumėlė* 'arklio patelė' (DLKŽe); lie. dial. *žmogyna* 1 '(scom.) **menkas** žmogus, žmogelis' LKA III 134 (Švnc), Str ↔ lie. dial. *žmogynas* 1 '**menkas** žmogus, žmogelis' Š, Rtr, BŽ 608, RŽ ir kt.; 'sutuoktinis' Švnc (LKŽe) ← lie. *žmogūs* 'gyva, mąstanti visuomeninė būtybė (homo); sutuoktinis savo žmonai, vyras' (DLKŽ) ir kt.

²⁹ Latvių kalboje įvyko semantinė neutralizacija, t.y. la. *kēve* 'kumelė' nesuponuoja pejoratyvo, plg. lie. *kévé* '**prasta** kumelė' (dar žr. PEŽ II: 81); jis reiškiamas suff. -*īne* [< *-*īna*], plg. la. *kēvene* 'maža, sulysusi kumelė', *kēvenīce* 't.p.' (ME II: 377). Toks kitimas, matyt, nulemtas antrinio morfologinio semantinio „išlyginimo“; kai nesufiksiniškas fleksinis vedinys netenka priesaginiam vediniui būdingos reikšmės. Vadinas, ši latvių inovacija yra pakankamai tvirtas argumentas suponuoti suff. *-*īna* determinuojančią konotaciją.

³⁰ Šios leksemos kilmė iki šiol nėra nustatyta: Fraenkeliš teigia žodį reflektuojant disimiliaciją *p...p > k...p* resp. jį kildina iš verb. lie. *pinti* 'raizgyti' (LEW 239), o Smoczyński – iš verb. lie. *keṃpti* 'džiūti, vysti' resp. verb. lie. *kēpti* 'džiūti, sausėti' (LEŽ 276). Deja, pirmasis spėjimas nėra motyvuotas semantiškai, o antrasis – darybiškai, mat Smoczyńskio pamatiniu laikomas verb. lie. *keṃpti* gali būti **denominatyvas**. Kildinti šį žodį iš verb. lie. *kēpti* taip pat nėra patikima, mat hipotezės autorius nenurodo darybinių atitikmenų.

³¹ Pastarosios lyties atsiradimą galima sieti su analogijos veikimu, t.y. jau minėtas lie. *motyna* ← lie. *mótė* 'žmona, pati; moteriškė; motina; krikšto duktė' (LKŽe) + suff. *-*īnā*, t.y. pralie. *motinā 'motinos dalykai' (n.collect.) ← adj. pralie. **mot-i-nō-* 'motinos' + *-*ā*, suponavo giminystės termino lie. *žmonā* 'conjunx' dialektinį alternantą.

Etimologiškai neutralių šių žodžių pejoratyvinių sememų atsiradimo priežasčių iki šiol niekas nėra aptaręs ar mėginęs nustatyti. Akcentuotina, kad tos pačios konotacijos sufikso *-īnā vediniai vartojami rusų kalboje³²: r. dial. *акулі́на* ‘nemaloni, neišsilavinusi moteris; nevykėlė’ (Uralas) (СРНГ I: 227), r. dial. *де́вчи́на* ‘senmergė’³³ (Jaroslavlis, Permė) (СРНГ VII: 320), r. dial. *де́реви́на* ‘slunkius, tylenis’ (Archangelskas) (СРНГ VIII: 12; dar žr. Колосько 2010: 70), r. dial. *ме́нишина* ‘prastos kilmės žmogus; vargšas; pabėgėlis’ (Дьяченко 1993: 302), r. dial. *ля́цу́ина* ‘tinginys, nevykėlis’ (Даль II: 287), r. *дуби́на* ‘kvailas, užsispyręs žmogus’ (Даль I: 498) ir kt. Tokia reikšminė raiška būdinga ir vakarų slavų kalbiniam arealui, plg. le. *wolina* ‘prastas jautis’ ↔ le. *wól* ‘jautis’ (Linde IV 281, 287).

Pejoratyvinė konotacija būdinga ne tik slavų kalbų *nomina qualitativa*, bet *nomina loci* darybinio modelio leksemoms: r. dial. *ля́ди́на* ‘nenaši, tuščia pasėlių lauko vieta; pelkėta, prasta dirva; apleista žemė ir kt.’ (Pskovas, Kostroma, Tambovas, Buiskas ir kt.) (СРНГ XVII: 264) [← r. dial. *лядь* ‘žemesnioji šienaujamos pievos vieta’ (СРНГ XVII: 269)], r. dial. *доро́жина* ‘miško keliukas, šunkelis’ (Pskovas, Smolenskas) (СРНГ VIII: 135; Вендина 1998: 55) ir kt.; taip pat *nomina acti* vediniams: r. dial. *морóзина* ‘labai stiprus šaltis’ (Tverė, Krasnojarskas) (СРНГ XVIII: 270; Вендина 1998: 32), r. dial. *моря́нина* ‘vėjas, pučiantis iš jūros pusės’ (Tverė) (СРНГ XVIII: 282; Вендина 1998: 34) ir kt.

Remiantis rusų kalbos pejoratyvinės konotacijos suff. *-īnā vedinių arealinės vartosenos ypatumais, t.y. paplitimu didesnėje europinėje Rusijos dalyje, bei tokių sememų fiksavimu lietuvių paribio šnektose, galima išskelti hipotezę apie ekstralingvistinę tokios reikšmės kilmę rytų baltų kalbose. Daryti tokią prielaidą galima ir nustatant lie. dial. *karvúna* ‘**prasta, menka** karvė’ // lie. dial. *kumelúna* ‘**prasta** kumelė’ morfologinės semantinės struktūros kilmę – asociatyvinė šių sememų genezė negali būti motyvuota lietuvių struktūriniais atitikmenimis, bet rusų kalbos referentais, plg. r. dial. *корови́на* ‘karvės kailis’ (СРНГ XIV: 352), r. dial. *кони́на* ‘arklio kailis, oda’ (СРНГ XIV: 256), r. dial. *сви́ни́на* ‘kiaulės oda, šeriai’ (СРНГ XXXVI: 282), kurie dėl savo reikšmės traktuotini kaip antriniai asociatyvai dėl kontaminacijos su r. *пуши́нина* ‘gyvūno kailis; sabalų kailiai; kailiniai žvėrys’ (СРНГ XXXIII: 175), mat suff. *-ина* rusų kalboje įprasta

³² Tokios konotacijos sememų atsiradimas, matyt, nulemtas kontaminacijos su pejoratyvinės reikšmės etimologiškai motyvuotomis [t.y. tokiomis, kurių neigiama reikšmė suponuota ne sufikso, bet šaknies] leksemomis, pvz., r. *кончи́на* ‘mirtis, sunaikinimas, pabaiga’ (Даль II: 151) [← r. *конѣу* ‘mirtis’ (Кузнецов 2000: 448) ir kt.

³³ Šios leksemos pejoratyvinė konotacija tiesiogiai sietina su posesyvine adjektyvo reikšme *‘tai, kad būdinga merginai; merginos’, plg. adj. r. dial. *деви́й, деви́чий* ‘mergautinis, mergiškas; būdingas merginai’ ↔ r. dial. *де́вьи дети* ‘mergos vaikai’ (СРНГ VII: 315) ~ r. dial. *ма́терин сын* // *ма́терина дочь* ‘(pejor.) mergos sūnus // dukra’ (СРНГ XVIII: 24).

įvardyti 'mėsos' pavadinimus, t.y. r. сви́нина 'kiauliena' ir kt. (Шанский 1959: 95; Цыганенка 1982: 78); be to, juo reiškiamą *nomina qualitativa* konotacija (Шанский 1959: 96; Цыганенка ibd.). Vadinasi, galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *karvyna* 'prasta, menka karvė' ir kt. pejoratyvinė semema savo kilme yra inovacinė-ekstralingvistinė, suponuota rytų slavų kalbų morfologinių atitikmenų: 'prasta, menka karvė' resp. *'sulysusi karvė' [plg. frazeologizmą lie. *kaulai ir oda* 'apie labai liesą', *kailis pametė kaulus* 'sulyso' (Paulauskas 1977: 110, 119) ⇐ (sl.) 'karvės kailis' ← r. dial. *коровина* 'karvės kailis'.

Remiantis LKŽK duomenimis, galima teigti, kad ekstralingvistinė resp. vėlyva pejoratyvinės konotacijos suff. *-yna* vedinių semema lietuvių tarmėse imama vartoti reikšti ne tik tiesioginius referentinius lietuvių ir rytų slavų atitikmenis (pvz., *nomina qualitativa* darybinio tipo vedinius [gyvulių pavadinimus ir kt.]), bet ir *nomina collectiva* suponuojančius vedinius, t.y. reflektuojama semantinė substitucija, plg. lie. dial. *žemyna* 1 '(pejor.) žemė' Ck, Švnc – tai lietuvių kalbos inovacija, mat r. dial. *земліна* 'itin naši žemė; žemės sklypas' (СРПГ XI: 256) pejoratyvinės konotacijos nesuponuoja. Tai, žinoma, pavojinga tendencija, iškreipianti kalbos darybinių formantų semantinės raiškos sistemą.

Apibendrinant, galima teigti, kad *nomina agentia* (su *nomen qualitativum* konotacija) darybinio modelio suff. **-īna*, savo kilme sietinas su *nomen collectivum* gramatine kategorija, baltų kalbose reflektuoja šiuos semantinius tipus:

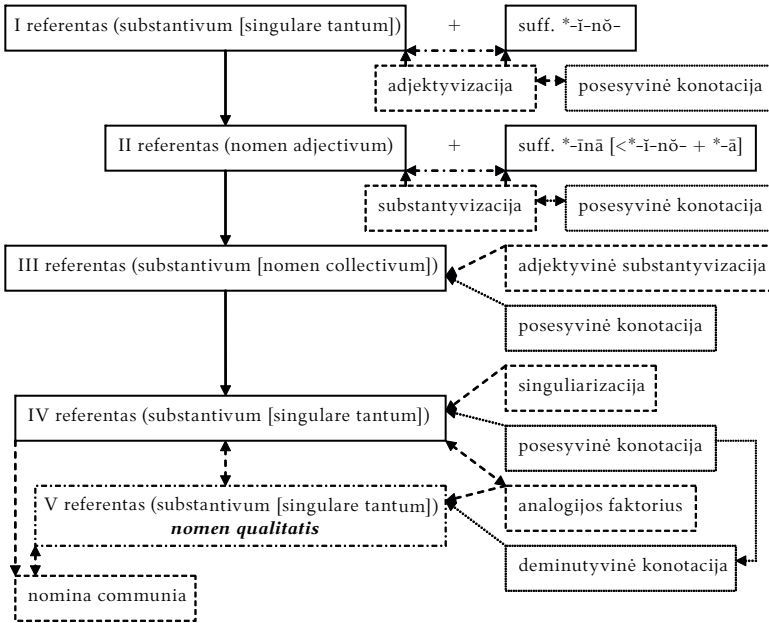
I. pirminį resp. struktūriškai motyvuotą, t.y. *nomen collectivum* → *nomen agentis* (su *nomen qualitativum* atspalviu) (1) → *nomina communia* (2): 1) lie. dial. *seserynas* 1 'sesers sūnus' Lex 78, Q 474, C II 527, Krz 184, NdŽ; 'tetos sūnus, pusbroliš' N; '**daug seserų šeimoje**' NdŽ (LKŽe); 2) lie. dial. *kivyna* 1 'sudžiūvėlis, sumenkėlis; šykštus žmogus; prastas arklys; buožgalvis, varložis; blogas, netikęs, piktas žmogus'; lie. dial. *vaikinà* 2 'jaunas nevedęs vyras, jaunuolis, jaunikaitis' (**masc.**) NdŽ, M.Valanč (LKŽe);

II. antrinį resp. ekstralingvistinį pejoratyvinės konotacijos: lie. dial. *karvyna* 'prasta, menka karvė', lie. dial. *žemyna* '(pejor.) žemė' ir kt.

Išvados:

- 1) *nomina qualitativa* darybinio modelio suff. **-ī-na*, savo kilme sietinas su *nomen collectivum* gramatine kategorija, reflektuoja antrinį suff. **-ī-nō-* struktūrinio elemento **-ī-* [determinatyvo] pailginimą, nulėmtą kolektyvo formanto **-ā* (regresyvinė asimiliacija);
- 2) suff. **-īna* *nomina agentia* darybinio modelio vedinių semantinių tipų genezė sietina su kaita: *nomen collectivum* → *nomen agentis* (su *nomen qualitativum* atspalviu) → *nomina communia*;
- 3) pejoratyvinė suff. *-yna* semema savo kilme yra inovacinė-ekstralingvistinė, suponuota slavų kalbų morfologinių semantinių atitikmenų;

- 4) pejoratyvinės konotacijos suff. *-yna* vedinių semema lietuvių tarmėse vartojama reikšti ne tik *nomina qualitativa*, bet ir *nomina collectiva* darybinio tipo vediniams (semantinė substitucija);
- 5) teonimas *Žemyna* traktuotinas kaip „kabinetinės mitologijos“ kūrėjų pramanas resp. pseudomitologema.

1 schema. **Suff. ide. dial. *-ī-nō- // *-ī-nā vedinių darybinio semantinio modelio etiologija ir raida**

Literatūra

BRMŠ I–IV =

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 1–2), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 3–4), 1996–2005.

Būga I–III (RR) =

Būga, Kazimieras. *Rinkiniai raštai*, 1–3. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

DLKŽ =

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (kompiuterinis variantas; vyr. red. St. Keinys).

- EH = Endzelīns Jānis, Hauzenberga Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, I–II. Rīgā: Kultūras fonds, 1934–38 (I), 1938–46 (II).
- ELL2 = *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. in-chief Keith Brown. Ann Arbor: Elsevier Pergamon, 2004.
- IEW = Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Bern und München: A. Francke AG-Verlag, 1959–1969.
- KRŠŽ I = *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* (t. 1, A–M). Parengė A. Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- LE I–XXXVII = *Lietuvių enciklopedija*, 1–37. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- LEŽ = Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Printer Polyglott, 2007.
- Linde I–VI = Linde, M. S. B. *Słownik języka polskiego*, 1–6. Warszawa: w Drukarni Xieży Piiarów, 1807–1814.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20. Vilnius, 1956–1999; prieiga internetu: www.lkz.lt.
- LKŽK = Lietuvių kalbos instituto Lietuvių kalbos žodyno kartoteka.
- ME I–IV = Mūlenbachs Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*, 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (t. 1), Kultūras fonds (t. 2–4), 1923–1932.
- MP I–III = Pretorijus M., Prūsijos idomybės, arba Prūsijos regykla, 1–3. Parengė Ingė Lukšaitė. Vilnius: Pradaī (1–1999), Lietuvos istorijos instituto leidykla (2–2004, 3–2006).
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
- PEŽ I–IV = Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, 1–4. Vilnius: Mokslo (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.
- SP I = *Słownik prasłowiański* (t. 1, A–D). Wrocław & Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1974.
- SPW I–XXXIII... = *Słownik Polszczyzny XVI wieku*. Wrocław & Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1966–2009...
- Абаев I–V = Абаев, Василий Иванович. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, 1–4. Москва & Ленинград: Издательство Академии Наук СССР (т. 1, 1958), Москва: Институт языкознания РАН (т. 5, 1995).
- Даль I–IV = Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*, 1–4. Москва: Русский язык, 1989–1991.
- МС = *Мифологический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1990.
- ПЯ I = Топоров, Владимир Николаевич. *Прусский язык: Словарь А–D*. Москва: Наука, 1975.

- СРНГ I–XLIII = *Словарь русских народных говоров*. Ленинград (Санкт Петербург): Наука, 1965–2009...
- Ambrasas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Baldi, Philip. 1999. *The Foundations of Latin*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Balsys, Rimantas. 2006. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Barringer, Judith M. 2001. *The hunt in ancient Greece*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Benfey, Theodor. 1880. *Vedica und linguistica*. Strassburg & London: Trübner & Comp.
- Brugmann, Karl,
Berthold Delbrück. 1906. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen, Bd. 2 ; teil. 1*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Brückner, Aleksander. 1957. *Stownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- Bußmann, Hadumod. 2002. *Lexicon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Cappeller, Carl. 1891. *A Sanskrit-English Dictionary based upon the St. Petersburg Lexicons*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Dini, Pietro U. 2010. *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini*. Livorno: Books & Company.
- Dunkel, George. 2001. The Sound-Systems of Proto-Indo-European. *Proceedings of the Twelfth Annual UCLA Indo-European Conference*, eds. M. E. Huld et al. Washington D.C., 86–92.
- Eckert, Rainer. 1999. Eine Slawische und Baltische Erdgottheit. *Studia mythologica slavica* 2, 207–218.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Gerullis Georg. 1922. *Die altpreußischen Orstnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.
- Gerullis Georg,
Christian Stang. 1933. *Das Fischerlitauisch in Preussen*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys.
- Gimbutas, Marija. 1963. *The Balts*. London: Thames and Hudson.
- Gimbutienė, Marija. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: Mokslas.
- Gimbutienė, Marija. 1994. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
- Gimbutienė, Marija. 2002. *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Grunau, Simon. 1876. *Preussische Chronik. Die preussischen Geschichtschreiber des XVI und XVII Jahrhunderts* (Bd. 1), herausg. von M. Perlach. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Guhl, Koner. 1896. *Hellada i Roma*, 1. Warszawa: drukiem Emila Skiwińskiego.
- Hoffmann, Karl. 1955. Ein grundsprachliches Possessivsuffix. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 6, 35–40.

- Jaskiewicz, Walter C. 1952. Study in Lithuanian mythology. *Studi Baltici*. Accademia Toscana di scienze e lettere „La colombaria“, 65–106.
- Kaukienė, Audronė. 1999. Prūsų kalbos u-kamienas. *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai III*. Klaipėda: KU leidykla, 20–30.
- Kaukienė, Audronė. 2000. *Prūsų kalba*. Klaipėda: KU leidykla.
- Kaukienė, Audronė. 2004. *Prūsų kalbos tyrinėjimai*. Klaipėda: KU leidykla.
- Kluge, Friedrich. 1899. *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialecte*. Halle: Max Niemeyer.
- Kluge, Friedrich. 1911. *Die Elemente des Gotischen*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Kregždys, Rolandas. 2010a. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtieji o/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2010b. Baltiškųjų teonimų perteikimo ir dievų funkcijų nustatymo problematika Jano Łasickio veikale „De Diis Samagitarvm Ceterorvmque Sarmatarum, & falforum Chriftianorum. Item de religione Armeniorum“: Salaus, Klamals, Atlaibos, Tawals. *Perspectives of Baltic Philology. International conference abstracts*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 51–52.
- Kurzemniece, Ineta. 2008. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Lasickis, Jonas. 1969. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga.
- Laurinkienė, Nijolė. 2010. Žemės deivės (Žemynos, Zemes mātes) kulto paplitimas baltų gyventoje teritorijoje. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne“ referātu tēzes*. Rīga: Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 97–98.
- Liddell, Henry G., Robert Scott. 1882. *A Greek-English lexicon*. New York & Cincinnati: American Book Company (eighth edition).
- Mannhardt, Wilhelm. 1936. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft.
- Mažiulis, Vytautas. 2004. *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Olsen, Birgit Anette. 2004. The complex of nasal stems in Indo-European. *Indo-European Word Formation*. Proceedings of the Conference held at the University of Copenhagen October 20th–22nd 2000, ed. J. Clackson & B. A. Olsen. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Orel, Vladimir. 2003. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden & Boston: Brill.
- Otrębski, Jan. 1965. *Gramatyka języka litewskiego* (t. 2). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Paulauskas, Jonas. 1977. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.

- Pinault, Georges-Jean. 2000. Védique *dámunas-*, Latin *dominus* et l'origine du suffixe de Hoffmann. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 95, 61–117.
- Rosinas, Albertas. 1997. Dėl Latgalės „giliųjų šnektų“ daugiskaitos kilmininko su *-ūs* kilmės. *Baltistica* 32(1), 71–75.
- Skardžius, Pranas. 1996. *Rinkiniai raštai I*; parengė A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Strykowski, Maciej Osostevicius. 1582. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi*. Krolewen.
- Trautmann, Reinhold. 1925. *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Uhlenbeck, Christianus Cornelius. 1900. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*. Amsterdam: Johannes Müller.
- Urbutis, Vincas. 1981. *Baltų etimologijos etiduai*. Vilnius: Mokslas.
- Valeckienė, Adelė. 1984. *Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija*. Vilnius: Mokslas.
- Vladimir, Orel. 2003. *A handbook of Germanic Etymology*. Leiden & Boston: Brill.
- Williams, Monier M.A. 1872. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Wodtko, Dagmar S., Britta Irslinger, Carolin Schneider. 2008. *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Вендина, Татьяна Ивановна. 1998. *Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм)*. Москва: Индрик.
- Дьяченко, Григорий. 1993. *Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древне-русских слов и выражений)*. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата.
- Дубасова, Анжелика В. 2008. От праиндоевропейского к праславянскому и прабалтийскому: общее и различное (фонология). *Индоевропейское языкознание и классическая филология* – XII. Санкт-Петербург: Нестор-История, 152–157.
- Колосько, Елена В. 2010. Метафорический перенос «растение – человек» в русских народных говорах. *Acta Linguistica Petropolitana*, т. 6(1), 69–77.
- Крегждис, Роландас. 2009. Прусс. *Curche*: этимология теонима, функции божества; проблематика установления культовых соответствий на почве обрядовой традиции восточно-балтийских, славянских и других индоевропейских народов. *Studia Mythologica Slavica* 12, 249–320.
- Кузнецов, Сергей А. 2000. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт.
- Лауринкене, Нийоле. 2005. Образы земли и змей и их корреляция в литовских заговорах. *Заговорный текст. Генезис и структура*. Москва: Индрик, 348–354.
- Маковский, Марк М. 1998. Метаморфозы слова (Табуирующие маркеры в индоевропейских языках). *Вопросы языкознания*, 1998 (4), 151–179.

- Мейе, Антуан. 1914. *Грамматика индо-европейских языков*. Юрьевъ: Типографія К. Маттисена.
- Нильссон, Мартин. 1998. *Греческая народная религия*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Откупщиков, Юрий В. 1993. Балтийские и славянские названия овцы и барана. *LKK* 30, 63–69.
- Топоров, Владимир Николаевич. 1984. *Прусский язык. Словарь: К–Л*. Москва: Наука.
- Топоров, Владимир Николаевич. 2000. К реконструкции балто-славянского мифологического образа земли-матери **Zem̃ja* & *Mātē (*Mati). *Балто-славянские исследования 1998–1999*, 239–371.
- Топоров Владимир Николаевич. 2006. *Исследования по этимологии и семантике*, т. 2. Москва: Языки славянских культур.
- Цыганенка, Галина Павловна. 1982. *Словарь служебных морфем русского языка*. Киев: Радянська школа.
- Шанский, Николай Максимович. 1959. *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР.

Rolandas Kregždys

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Baltu valodu *nomina agentia* ar suf. *-*īnā* cilmes un semantiskās attīstības īpatnības (,,dieves“ *Žemyna* verifikācijas problēma)

Rolandas KREGŽDYS

Rakstā aplūkotas baltu valodu *nomina agentia* ar sufiksu *-*īnā* darināšanas un attīstības īpatnības. Iztirzāts arī „dieves“ *Žemīna* autentiskuma jautājums. Analīzes rezultātā izvirzīti šādi secinājumi:

- 1) *nomina qualitativa* vārddarināšanas modeļa ar suf. *-*īnā* cilme ir saistīta ar *nomen collectivum* gramatisko kategoriju, kurā parādās sekundārs sufiksa *-*ī-nō-* struktūras elementa – determinatīva *-*ī-* pagarinājums, ko iespaidojis ide. *-*ā*;
- 2) *nomina agentia* ar suf. *-*īnā* semantiskā attīstība ir saistīta ar šādu modeļu maiņu: *nomen collectivum* → *nomen agentis* (ar tālāku *nomen qualitativum* nozīmi) → *nomina communia*;
- 3) sufiksa *-*īnā* pejoratīvā nozīme ir inovatīva, kuras rašanos ietekmējušas morfoloģiski semantiskās atbilstmes slāvu valodās;
- 4) atvasinājumu ar *-*īnā* pejoratīvā konotācija lietuviešu valodas izloksnēs ir raksturīga ne tikai *nomina qualitativa* tipam, bet arī *nomina collectiva* tipam (semantiskā substitūcija);
- 5) teonīms *Žemyna* uzskatāms par pseidomitoloģēmu, ko radījuši „kabinētu zinātnieki“.

SUMMARY

**Derivation and Development
of Baltic *nomina agentia* with Suff. *-īnā
(Verification of the Authenticity of the 'goddess' Žemyna)**

Rolandas KREGŽDYS

The article deals with the derivation and developmental peculiarities of Baltic *nomina agentia* with the suff. *-īnā. Also the authenticity problem of the 'goddess' Žemyna is discussed. Due to the analysis suggested here the following conclusions are proposed:

- 1) with respect to the extension process of the determinative *-ī- [i.e. *-ī-nō- → *-ī-na], possibly caused by the I-E *-ā, the derivation of the *nomina qualitativa* suff. *-ī-na has to be related to the grammatical category of *nomen collectivum*;
- 2) the semantic development of *nomina agentia* with the suff. *-īna presupposes a significant shift of models: *nomen collectivum* → *nomen agentis* (*nomen qualitativum* type) → *nomina communia*;
- 3) the suff. *-īna with pejorative meaning is an innovation, determined by the Slavic morphological-semantic equivalents;
- 4) the pejorative connotation of the derivatives with the suff. *-īna, encountered in Lithuanian subdialects, is typical not only for *nomina qualitativa*, but also for *nomina collectiva* (semantic substitution);
- 5) the theonym Žemyna must be characterized as a pseudomythologeme, invented by 'amateur armchair philologists'.

A FEW COMMENTS ON THE EXPRESSION OF OBJECT OF MOTION AND POSITION AT REST IN THE BALTIC LANGUAGES

William R. SCHMALSTIEG
State College, Pennsylvania

It is the thesis of this paper that it is quite possible that the satem language locative cases denoting position at rest may derive from cases which originally denoted the object of motion. When the new dative and accusative came to denote object of motion the case which we now know as locative came to have its current meaning of position at rest. It is also assumed that developments in the prehistory of the Indo-European case system were similar to those actually observed in the history of the Baltic languages. The cases had their origin in the successive addition of postpositions somewhat similar to the way in which the innovative cases of illative, adessive, allative were created in the attested history of Lithuanian. The various semantic and morphological changes which took place in prehistory were undoubtedly very complex and difficult, if not impossible, to reconstruct in detail.

According to Palmer (1968: 286–287) ‘The accusative exhibits clusters of usage which may be generally defined as the end or goal towards which the action tends or is directed. ...It is seen most clearly with verbs of motion, Latin preserving the bare accusative to express its relationship in *domum, rus* with names of towns and small islands’. Cf., e. g., *exsequias* (acc. pl.) *ire* ‘to go to a funeral’, *infittias* (acc. pl.) *ire* ‘to deny’, *pressum* (acc. sg.) *ire* ‘to fall to the ground’, etc. The supporting adverb has frequently become indispensable, so one must say, for example, *ad urbem* ‘to the city’. An expression *ad urbem venire* ‘to come to the city’ could have a perfect tense *ad urbem venisse* ‘to have come to the city’ which would express the state and hence there could be an easy analogical *ad urbem esse* ‘to be in the city’. Thus usages with *ad* plus the accusative can come to have locative meaning. Cf., e.g., *totam hiemem ipse ad exercitum* (acc. sg.) *manere decrevit* ‘he himself ordered (me) to remain in the army (i. e., with the troops) all winter’; *habes hortos ad Tiberim* ‘you have gardens on the Tiber (river)’. One can see from these examples how an etymological object of motion can come to be understood as simple location. See also Kühner-Stegmann (1971: 519) and Hofmann-Szantyr (1972: 219).

In Baltic one encounters uses of the etymological illative to denote simple location, cf. Lithuanian dialect *buvaũ miēstan* (illative sg.) ‘I was in the city’; *tūgun* (illative sg.) *pirkaũ obuolių* ‘I bought some apples at the market’ (Zinkevičius 1966: 201). Note from early Latvian texts: *Wueffes, kattre Czetūman* (illative sg.) *gīr* ‘everybody who is in prison’ (Vanags 1992: 38).

This affords a partial parallel to the semantic change observed in Latin as described by Palmer and others.

Lehmann (1958: 182) wrote: ‘The cases expressing adverbial relationships (instrumental, dative, ablative, locative and the genitive in some uses) are late...’ He suggests further (1958: 202) that the original cases must have been nominative, accusative, genitive and vocative. In a general sort of way I agree with Lehmann’s view with regard to the earlier reduced number of cases, but I believe that originally in the Indo-European languages in addition to the nominative, genitive and vocative cases there was a single adverbial case. In the course of time the first split was between the more or less syntactic accusative and a more or less semantic dative-locative-instrumental case. (In my view the distinction between syntactic and semantic cases is very blurred and inexact.) In the satem languages there arose a dative-locative case, which for certain stems in certain languages was never differentiated morphologically into a separate dative vs. a locative case, cf. the Slavic **(j)ā* stem nouns, e. g., dat.-loc. женѣ ‘(dat.) to the, (loc.) in the woman’, dat.-loc. доуши dat.-loc. ‘(dat.) to the, (loc.) in the soul’, where the two cases are not morphologically distinct. Baltic also supplies evidence of the original identity of these cases in the **(j)ā* stem nouns, cf. the Lith. adessive case *mergāip* (*mergāip*) ‘near the girl’ normally formed by the addition of the postposition *-p* to the locative case. Zinkevičius (1966: 222) suggests that the circumflex may have been introduced from the pronominal dat. sg. *taĩ*, a quite plausible suggestion considering the posited original identity of the dative and locative. The Slavic **-i* stem nouns also have not differentiated the dat. and loc. sg., cf. Old Church Slavic (fem.) кости ‘(dat.) to the, (loc.) in the bone’, (masc.) пѣти ‘(dat.) to the, (loc.) in the path’. I have discussed the Baltic forms in Schmalstieg (2008). One notes the identity of the Latin dative and ablative (with locative and instrumental meanings also) in certain stems, e.g., the **-o* stem dat.-abl. sg. *servō* ‘slave’, the **-i* stem dat.-abl. sg. *tussī* ‘cough’, etc.

The similarity between the dative and locative cases has long been recognized (cf., e.g., Ambrazas 2006: 246). According to Kuryłowicz (1964: 190-191): ‘The dat. is genetically nothing else than an offshoot of the loc. used with personal nouns. Persons are both physical objects and centres of a sphere of competence or interest.’ Kuryłowicz (1964: 191) writes further: ‘From the *synchronic* point of view the dat. is to be considered as a subspecies of the loc. assuming certain functions of the latter, conditioned by the meaning of the nominal stem (personal nouns). In fact personal nouns and abstracts form the overwhelming majority of nominal stems appearing in the dat.... If the dat. is in its essence a subspecies of the loc., then the examples of a frequent competition between the respective case-forms, as attested in the RV, become comprehensible. In particular the use of the loc. with its fundamental

spatial value instead of the dat. (of a personal noun) conveys a surplus of expressiveness.’

There is evidence, however, for the early use of the dative in Indo-European languages to denote the object of motion with inanimate objects, cf., e.g., Lat. *it clamor caelō* (dat. sg.) ‘the shout goes heavenward’ (Virgil, Aeneid 5, 451), Gk. Ἀλφεῶν (dat. sg.) μέσσω (dat. sg.) καταβαίς... ‘having gone down into the middle of the Alpheos...’ (Pindar’s Olympian Ode 6, 58), ἀνατείναις οὐρανῶν (dat. sg.) χειρῶν ἀμάχους ‘having raised (his) invincible hands towards the sky’ (Pindar’s Isthmian Ode 6, 41). Cf. also Gk. χαμαί ‘to the ground, on the ground’ which is commonly explained as deriving from an old dative singular case (Frisk 1970: 1071). Note, e. g., χαμαὶ πετοῖσαν ‘(that) falls to the ground’ (Pindar’s Nemean Ode 4, 41). Danylenko 2003: 295 gives the Old East Slavic example *i pride Kyevu* (dat.) ‘...and arrived at Kiev’ and Delbrück (1893: 177) gives the Old Indic example *grāmāya* (dat. sg.) *gachati* ‘he goes to the village.’

One also finds evidence for the early use of the locative to denote the indirect object or the object of motion with both animate and inanimate nouns or pronouns. With my own lexical and grammatical explanations in parentheses I quote below the words of Renou (1984: 310) concerning Sanskrit: ‘Le loc. désigne également un déplacement dans l’espace, d’où mouvement vers, but visé ou atteint... Le loc. indiquant la personne ou la chose à laquelle est destiné le procès coïncide avec le dat. de destination, et le supplante dans une grande mesure: *dhūr* (‘yoke’) *jaḡato* (‘of the world’) *gurvī* (‘heavy’) *saciveṣu* (loc. pl. ‘to the ministers’) *nicikṣipe* (‘sent’) Ragh.[juvaṃça] I 34 “(il) remit aux ministres le joug pesant du monde”; plus nettement *yaçasi* (loc. sg. ‘glory’) *vraja* (‘go, proceed, make’) *yatnam* (‘effort’) Jānak.[īharaṇa] IV 44 “fais effort pour la gloire.”¹ (Since in my view the satem locative case reflects an earlier common dative-locative case, differently from Renou, I would consider this an archaism or an etymologically earlier form, the satem dative case being for the most part a morphological innovation, in general separating the dative and locative meanings.) Macdonell (1917: 99) affords the Vedic example: *yachatāsmāsu* ‘bestow on us’ where *asmāsu* ‘us’ is the locative case for an expected dative. According to Macdonell (1916: 325) *sá íd devēsu* (loc. pl.) *gachati* is to be translated as ‘that goes to (= reaches) the gods’ whereas *devān* (acc. pl.) *gachati* would mean ‘goes in the direction of the gods’. One observes also the apparently standard use of the locative to denote the object of motion in contemporary Lithuanian. Šukys (1976: 130) quotes the following sentence: *Jis daug darbo įdėjo rinkiminėje kompanijoje* (loc. sg.) ‘He put lots of

¹ In all the Old Indic (= Sanskrit) examples I have maintained the transliteration system of the author quoted.

work into the election campaign'. According to Šukys the sentence should be corrected to *Jis daug darbo įdėjo į rinkimų kompaniją* (preposition + acc. sg.). Curiously enough, the substandard Lithuanian usage of the locative case is similar to an older Sanskrit usage.

Toporov (1961: 294–295) suggests that there is also indirect Slavic evidence of the locative to denote direction as well as location, thus there are adverbs such as *долу* 'down' (поусти себе долу 'cast thyself down' [Matthew 4, 6]) and *горѣ* 'up' (...въведе очи свои горѣ...'lifted up his eyes' [John 11, 41]). In the second example one might also see an etymological dative denoting object of motion, particularly since in the Slavic etymological **(j)ā* stems the dative singular was not morphologically separated from the locative singular, see above. The semantic proximity of the dative and locative may also be illustrated by the example from a Latvian folk song given by Gāters (1993: 191) who writes: 'Oft begegnet man in den Dainas dem Wechsel des eigentlich finalen Lokalis mit dem finalen Dativ, z.B. *Dieviņš manam biedram* (Dat.) *nāca, Menestiņa gaišumāi* (Lok.)...' (der Gott) Dievs kam als mein Begleiter, der Mond als Lichtspender.' ‘

There is also early evidence of animate nouns in the locative case. According to Toporov (1961: 291–292) in Old Indic and Old Iranian there is no dative of possession either isolated or in alternation with a genitive of possession. In those languages the locative takes its place, cf., e. g., (Rig Veda 1.037.14a) *santi kaṇveṣu* (loc. pl.) *vaḥ duvaḥ* 'у потомков канвы есть для вас подарки, the descendants of Kanva have gifts for you'; (Rig Veda 2.005.02a) *yasmīn* (loc. sg.) *sapta raṣmayas ... netari* (loc. sg.) ... *viṣvaṃ tad invati* 'у которого вождя семь поводьев ... тот все это подчиняет своей силе, which leader has seven reins ... that one subjects all this to his power.'

The Indo-European **-o* stem adverbial ending **-om* was originally retained as such only in word-final position before a word beginning with a vowel. Before a word beginning with a consonant final **-om* passed to **-ō*. This original automatic alternation of **-om* vs. **-ō* was morphologized and for the most part **-om* became the accusative marker as opposed to **-ō* which became available as a marker for the dative case, although remnants of etymological **-om* are encountered in cases other than the accusative. Evidence of the dative **-om* is encountered in the etymologically definite pronouns: Slavic masc.-neut. dat. sg. *т-ом-у*, Lith. masc. dat. sg. *t-ām-ui*, Skt. masc.-neut. dat. sg. *tāsmāi* where we encounter the phenomenon 'hypostasis,' in this case the replacement of the original definite pronoun **tām-ai* by a form in which the etymological nom. sg. form **tas* (reconstructed on the basis of Lith. *tàs*) serves as stem. The final -y of the Slavic **-o*-stem dat. sg. *град-у* '(to the) city' derives from **-q* (< **-um* < **-om*) which became denasalized when not under stress. This denasalized dat. sg. *-u* was then spread to all the **-o*

stem paradigms regardless of stress pattern. This paradigmatic denasalization could have a partial phonetic parallel in the situation described by Zinkevičius (1966: 77) for certain western Lithuanian dialects (Klaipėda region, etc.) in which the loss of a final nasal might possibly be conditioned by lack of final stress. Here the gen. pl. *šākūn* '(of the) branches' (with final nasal) alternates with *šākū* (without final nasal). Both variants occur without final stress, but the second variant is more characteristic of the younger generation and in places has completely replaced the first variant. The reconstruction of Slavic dat. sg. -y from *-ŏ (< *-um < *-om) is further supported by the *-o stem dat. pl. endings Slavic -омъ, Lithuanian -amus. The Slavic *-o stem acc. sg. ending -ъ also derives from *-om, but because of different sandhi developments followed a different path, see Schmalstieg (1983: 46–47).

In addition to the *-o stem adverbial case *-om/-ō, there also existed an *-o stem adverbial case *-oi possibly represented as the dat. sg. -oi in Greek dialects. Buck (1928: 82) writes that one encounters -oi in Arcadian, Elean, Boeotian and in later inscriptions from Northern Greece. According to Buck 'In Euboea -oi replaces earlier -oi and may be derived from it... But in general -oi is rather the original locative (cf. οἴκοι) in use as the dative.' I propose rather that -oi and *-ω were morpheme alternants and that the contamination of the two endings led to the creation of -ω. The appearance of the new dative ending -ω led to the specialization of -oi in Greek in locative function in some words. The etymological primacy of dat. sg. -oi is supported by the existence of the dat. pl. -οις. In addition to Gk. -ω we may encounter evidence of the contamination of the endings *-ō (< **--om) and *-oi in Lith. -ui). In 1923 Būga (1961: 673) registered the Lithuanian Debeikiai dat. sg. *-o stem forms *tam vųrai* 'to that man' and *duok pařsai* 'give to the pig' proposing that the Baltic dative singular might have been represented both by *-oi and *-ōi. Būga notes also Greek Boeotian dialect forms similar to those mentioned above. (I should note, however, that Zinkevičius (1966: 208) disputes Būga's interpretation of the Debeikiai dialect forms.) An original Baltic dative-locative in *-oi might, however, also be evidenced in the Old Prussian expression *en stesmu wirdai* 'in that word'. Cf. also the *-o stem loc. sg. Slavic -ě, East Baltic -ie, Sanskrit -e, all apparently derived from *-oi, discussed below.

The appearance of new satem language dative forms (which could denote the [direct or indirect] object) led to a semantic split, such that the old dative-locative forms came to have primarily the meaning of position at rest. Thus, for example, the appearance of the Slavic dat. sg. град-у '(to the) city' led to the assignment of position at rest meaning to град-ѣ (< grad-ě < *-oi) '(in the) city'. Similarly compare the new Lithuanian dat. sg. *vilk-ai* '(to the) wolf' with the old loc. sg. (now adverb) attested in Lith. *namiē* 'at home'. The old locative singular may also be encountered in Lith. **vilk-ie* (< *-oi) '(in the) wolf'

attested in the new adessive case *vilk-ie-p* ‘near the wolf’ (see Zinkevičius 1966: 210). The postposition **-én* may have been added to the **-o* stem locative ending **-oi* after its monophthongization to a narrow **-ē* thereby leading to a contracted form essentially identical to the postposition itself (see Zinkevičius 1980: 209–210; Ambrazas 2006: 261), thus, e.g., *vilk-è* < **vilk-ē-én* (where the **-ē-* derives from an earlier **-oi-*). I suggest furthermore that this particle **-én* originally had directional meaning and could easily therefore be added to an accusative case, cf., e. g., Lith. **-o* stem loc. pl. *lauk-uosè* (< **-ōs-én*) ‘in the fields.’ Zinkevičius (1980: 212) writes that the loc. pl. ending *-uosè*, like the **-ā* stem *-osè*, is a secondary postpositional formation in which we have the acc. pl. ending **-úos* and the postposition **-én*.

The Skt. loc. sg. *devé* ‘in god’ is the representative of the old common dative-locative which then was mostly (but not entirely as we have seen above) deprived of its old dative meaning by the creation of the new dative *devāya* (possibly from **-ō* [<**-om*] + the relative pronoun **jo*).

The Lithuanian **-o* stem pronominal masc. dat. sg. *tám(-ui)*, Slavic masc.-neut. том(-y) provide the basis for the loc. sg. (Lith.) *tam-è* Slavic том-ъ. The Sanskrit masc.-neut. loc. sg. *tásmin* may be compared with the dat. *tásmai* discussed above, with regard to the hypostasis of the stem and thereby reconstructed as **tám-in*, a form which could correspond exactly with Slavic том-ъ. In Lith. *tam-è* we encounter the addition of the directive particle **-én*, whereas in Sanskrit *-in* and Slavic the representative of **-in*, viz. -ъ (for the phonology cf. the **-i* stem acc. sg. Sanskrit *agn-ím*, Slavic ognĭ-ъ ‘fire’).

Sometimes the etymological morphological identity of the **-o* stem locative plural in the satem languages (viz. Lith. *-iesu*, Slavic *-ѣхъ*, Skt. *-éśu* all apparently reflecting **-oisu*) is used as evidence for the existence of the locative case in Proto-Indo-European (cf., e.g., Rosinas 2009: 336). In fact the morphological identity is probably correct, but these forms reflect the old form of the dative-locative (cf. Gk. dat. pl. *-οις*) case. The specialization of the Baltic, Slavic and Sanskrit ending **-oisu* in locative meaning is the result of the appearance of the new dative plural forms which had the nuance of motion or direction of an action, viz. Slavic град-омъ ‘(to the) cities’, Lith. *lauk-áms* ‘(to the) fields’, Skt. *devébhyaḥ* ‘(to the) gods’.

The Lithuanian **-ā* stem loc. sg. *-ojè* < **-ājé* is usually explained as being derived from the dat. sg. ending **-āi* plus the addition of the particle **-én* (see Zinkevičius 1980: 191). I would consider it more likely that the nom. sg. **-ā* served as a stem to which the form **-jén* was added (see Schmalstieg 2010: 46).

Both Lithuanian and Latvian supply examples of the use of the locative case to denote the object of motion. According to Endzelin (1923: 447–448) the Latvian locative may also answer the question ‘whoin, where to’.

This locative might partially represent the old illative in *-n*, which is still encountered in Lithuanian dialects. Endzelin gives the examples: *aizbēga Vāczemē* (loc.) ‘fled to Germany’ instead of the more common *uz Vāczemi* (prep. + acc.); *Rīgā* (loc.) *brauca* ‘traveled to Riga’ with the variant *uz Rīgu* (prep. + acc.); ...*iebrauca mežā* (loc.) ‘went into the forest’; *tec, saulīte, vakarā* (loc.) ‘hurry, oh sun, to the evening (i.e., west)’; *liec ēdienu galdā* (loc.) ‘put the food on the table’; *liec ce,puri galvā* (loc.) ‘put (your) hat on (your) head’.

Gāters (1993: 187) notes the same phenomenon: ‘Bei Bezeichnung der Richtung mag den Dainadichtern wohl der sich in der Ruhelage befindende Endpunkt – das Ziel ausschlaggebend gewesen sein’. Examples are: *Cīts iesīma Jelgavā* ‘mancher (von uns) geht nach Jelgava’; *Rītu iešu baznīcā* ‘morgen werde ich in die Kirche gehen’; (*brāli*) *druvā gāja* ‘(die Brüder) gingen aufs Feld’.

In Lithuanian such usage is usually considered dialectal or sub-standard. I give examples of this dialectal or sub-standard usage below. According to Zinkevičius (1966: 201) in Lithuanian dialects along the Latvian border (Biržai, Papilys) they sometimes say, e.g., *važiuoju Papilj* (loc. sg.) ‘I am going to Papilys’ or *einū miškē* (loc. sg.) ‘I am going to the forest’. Since the ending **-en* probably originally denoted direction, one wonders whether the preceding example shows an innovation or the retention of the original meaning. On the other hand one might also hear *tėvas visą dieną miškañ* (illative sg.) ‘father is in the forest all day’. The preceding example shows clearly the passage of locative denoting object of motion passing to locative denoting position at rest. In Zinkevičius’ view (op. cit.) these latter examples may have arisen under Latvian influence where we encounter, e. g., *dzīvoju mežā* ‘I live in the forest’ as well as *gāju mežā* ‘I am going to the forest’.

Šukys (1998: 334) quotes Southern Aukštaitish and northern Panevėžys dialect examples which confuse the locative and illative cases, e. g., *Ko neateini svečiuose* (loc. pl.)? ‘Why don’t you come to visit?’ (lit. ‘in the guests’) in which he would correct the last word to *svečiuos[na]* (acc. pl. [or illative pl.]) or preferably in his view to the expression *į svečius* (prep. + acc. pl.). Similarly he quotes the expression: *Buvau Kaune* (loc. sg.) *išvažiojęs* ‘I had gone to Kaunas’ where he would correct *Kaune* either to *Kaunan* (illative) or better to *į Kauną* (preposition + acc.). One can also find the illative case instead of the standard locative, e. g., *Dvaran* (illative) *dirbdavome* ‘we used to work at the estate’ where the locative *Dvare* should be used. Similarly *žmogelis pirkutėn* (illative) *gyvena* ‘The fellow lives in a little hut’ where *pirkutėj* (locative) should be used. Or *Ketvirtą naktelę girion* (illative) *nakvojau* ‘I spent the fourth night in the forest’ where the illative should be replaced by the locative *girioj*.

The question then arises as to what extent the object of motion of the locative may reflect an etymological original meaning of the old dative-locative case. On the other hand the use of the illative case to denote position at rest might then be a repetition of the same semantic development observed in the locative case, viz. *object of motion* > *position at rest*.²

References

- Ambrasas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Buck, Carl Darling. 1928. *Introduction to the study of the Greek dialects: grammar, selected inscriptions, glossary*. Revised edition, Boston, etc.: Ginn and Company.
- Būga, Kazimieras. 1961. Review of Mémoires de la société de linguistique de Paris. Tom XXII, *Rinktiniai raštai*, Vol. 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. Original in *Tauta ir žodis* 1923 (1), 417–428.
- Danylenko, Andrii I. 2003. *Predykaty, vidminky i diazey v ukrains'kij movi, istoričnyj i typolohičnyj aspekty*. Xarkiv: Oho.
- Delbrück, Berthold. 1893. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen I*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Endzelin, Janis. 1923. *Lettische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter.
- Frisk, Hjalmar. 1970. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Vol. 2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

---

² Valiulytė (1998: 101) notes that the expression ‘in the spring’ can be rendered either by the shortened loc. sg. case *pavāsary* or the acc. sg. case *pavāsarij*. She points out that here both the locative and accusative case would be pronounced identically as *pavāsarij*. I believe both of these case forms were taken from the **i*-stem declension, cf., e. g., Lith. acc. sg. *āvį* ‘sheep’, loc. sg. *avyjė*. Essentially then I hypothesize that both the accusative in **-j* and the locative in **-i* derive from **-im* but at different epochs. In Indo-European times **-im* and **-i* were automatic alternants which were morphologized when **-im* came to denote mostly the accusative singular case and *-i* became the dative-locative singular. (The etymological *-im-* is also encountered in the instr. sg. ending *-im-i* and the dat. pl. *-im-us*). A new dative masculine in *-iui*, feminine in *-iai* (from the **-ja* stems) led to the assignment of the locative meaning to *-i*. This locative ending could apparently be reinforced by the addition of the postpositive particle *-jén*. I think, however, that it is not completely certain whether the Lithuanian locative singular in *-y* results from the loss of the postposition **-jén* or whether it is merely the result of the retention of the old dative-locative ending in *-i*. In the history of Lithuanian the word-final sequence **-in* < **im* passed to *i*, thereby repeating the Indo-European phonological change. This new accusative then under certain circumstances came to have locative meaning also, repeating the semantic change of the dative to locative. Thus the phonological and the semantic change of object of motion to location at rest occurred in two successive epochs first in the prehistory and then in the history of the Lithuanian language. Curiously enough, under some circumstances the phonological and the semantic results were identical.

- Gäters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang.
- Hofmann, Johann B., Anton Szantyr. 1972. *Lateinische Syntax und Stilistik. Zweite Abteilung, Zweiter Teil, Zweiter Band*. Munich: C.H. Beck.
- Kühner, Raphael, Carl Stegmann. 1971. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Zweiter Teil, Erster Band*. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung.
- Kuryłowicz, Jerzy. 1964. *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
- Lehmann Winfred P. 1958. On earlier stages of the Indo-European nominal inflection. *Language* 34, 179-202.
- Macdonell, Arthur Anthony. 1916. *A Vedic grammar for students*. Oxford University Press (cited here from the 1962 reprint). London: Lowe & Brydone Printers.
- Macdonell, Arthur Anthony. 1917. *A Vedic reader*. Oxford University Press (cited here from the 7th impression, 1970, Madras).
- Palmer, Leonard R. 1968. *The Latin language*. London: Faber and Faber.
- Renou, Louis. 1984. *Grammaire sanscrite*. Deuxième édition. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Rosinas, Albertas. 2009. *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra. Sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Schmalstieg, William R. 1983. *An Introduction to Old Church Slavic*. 2nd ed. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Schmalstieg, William R. 2008. A few remarks on the *-i stem dative singular. *Baltu filoloģija* 17 (1/2), 103-112.
- Schmalstieg, William R. 2010. The East Baltic *-ā stem locatives. *Baltistica* 45(1), 45-48.
- Šukys, Jonas. 1976. *Taisyklingai vartokime linksnius*. Kaunas: Šviesa.
- Toporov, Vladimir N. 1961. *Lokativ v slavjanskix jazykax*. Moscow: Akademija nauk SSSR.
- Valiulytė, Elena. 1998. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vanags, Pēteris. 1992. Locative in the earliest Latvian writings. *Journal of Baltic Studies* 23(4), 387-393.
- Zinkevičius, Zigmās. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmās. 1980. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. I. Vilnius: Mokslas.

William R. Schmalstieg
814 Cornwall Rd
State College, PA 16 803
USA
emily@leanonemily.com

KOPSAVILKUMS

**Dažas piezīmes par kustības mērķa un pozīcijas miera stāvoklī
izteikšanu baltu valodās**

William R. SCHMALSTIEG

Rakstā izvirzīta hipotēze, ka baltu, slāvu un, iespējams, arī indoirāņu lokatīvs, kas šais valodās lielākoties apzīmē atrašanos kādā vietā miera stāvoklī, ir cēlies no datīva, kas sākotnēji bieži apzīmēja kādu kustības mērķa veidu. Citiem vārdiem, sākotnējais netiešā objekta locījums sadalījās divos locījumos, no kuriem viens saglabāja objekta nozīmi, bet otrs sāka apzīmēt pozīciju miera stāvoklī. Šis fenomens ir atkārtoti atrodams lietuviešu un latviešu valodu vēsturē, kur sākotnējais illatīva locījums dažās izloksnēs var tagad apzīmēt atrašanos kādā vietā miera stāvoklī.

HRONIKA – CHRONICLE

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas*

Latviešu 16.–19. gadsimta rakstu problemātikai latviešu valodniecībā un literatūrzinātnē šobrīd netiek veltīts īpaši daudz uzmanības. Tomēr pētniecība notiek, dažādu institūciju darbinieki publicē gan rakstus, gan grāmatas, piedalās daudzās konferencēs. Daudzas kolēģu darītas lietas tomēr paslīd garām pētniekiem, jo referāti un publikācijas bieži apmaldās starp citiem valodniecības un literatūrzinātnes darbiem. Tāpēc 2010. gada vasarā radās ideja rīkot semināru, kur tiktos vairāku zinātnes nozaru speciālisti, kas interesējas par 16.–19. gadsimta latviešu un Latvijas rakstiem. Radās iespēja klausīties, dalīties domās plašākā filologu lokā, vienlaikus iepazīstot aktuālo pētniecību. 2011. gada 18. janvārī Latvijas Universitātē notika seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas*, kurā ar priekšlasījumiem uzstājās desmit pētnieki no trim zemēm – Latvijas, Zviedrijas un Austrālijas.

Semināru ievadīja Zviedrijas Karaliskās bibliotēkas bibliotekāra kultūras vēsturnieka **Jāņa Krēsliņa** priekšlasījums *Es ticu iespīstajam vārdam, visuvaldītājam, debess un zemes, mūsu izpratnes radītājam!?!* Viņš uzsvēra, ka mūsu raksta valodas attīstību nedrīkst apskatīt kā izolētu, no saziņas kultūras šķirtu, parādību. Agrīni modernais laikmets iezīmēja jaunu pagrieziena mūsu saziņas kultūrā. Ar iespīstā vārda parādīšanos izmainījās ar roku rakstītā vārda funkcija un nozīme. Ja iepriekš tam bija bijusi visnotaļ estētiska un mākslinieciska nozīme – tas ir, pašam rokkrakstam – tad ar iespīstā vārda uzvaras gājienu tam var piedēvēt pilnīgi jaunas nozīmes un īpašības. Bieži vien ar roku rakstīto sāka saistīt ar negatīvo. Ar roku rakstīja uzmetumus un radīja skices, kurus vēlāk varēja pārstrādāt un pilnveidot iespīšanas vajadzībām. Savās pārdomās Jānis Krēsliņš pieskārs četrim punktiem. Pirmkārt, izskaidroja, kā ar roku rakstīto sāka uztvert kā kaut ko mainīgu un spontānu, iespīsto kā pastāvīgu un nepārtrauktu. Līdz ar to ar roku rakstītajam izdevās saglabāt mutiskās saziņas kultūras īpašības iespīstā vārda pasaulē. Otrkārt, apskatīja, kā ar roku rakstītais izveidoja agrīni modernās sabiedrības atmiņas jēdzienu. Ar roku rakstot vingrinājumus, iemācījās strukturēt un saglabāt domas. Treškārt, pieskārs tiem tekstiem, kuros izmantoja reizē iespīsto burtu tipus, kā arī ar roku rakstītos. Ceturtkārt, skaidroja, kā ar roku rakstītais atļauj mums labāk saskatīt teksta un attēla mijiedarbību. Kā atšķiras ar roku rakstītais uzmetums no skices? Agrīni modernie rakstnieki un mākslinieki bieži centās uzburt harmoniju savos tekstos un attēlos. Šāda harmonija ievirza meditatīvā noskaņā. Ar roku rakstītais pamodina no redzes ceļā uztvertā un uzbur jaunu pasauli.

Everitas Andronovas (LU MII, pašlaik arī vieslektore Sanktpēterburgas Valsts universitātē) priekšlasījums bija veltīts Suntažu mācītāja Salomona Guberta (?–1653) vācu valodā publicētajai lauksaimniecības grāmatai *Stratagemata Oeconomicum oder Ackerstudent...* un tai pievienotajām garīgajām dziesmām latviski. Grāmatas 1. izdevums (1645. g.) Latvijā nav atrodams un ir uzskatāms par bibliogrāfisku retumu, tāpēc pieejamā informācija par šo avotu bieži vien ir neprecīza. Vienīgais izņēmums ir Haralda Biezā 1973. g. pētījums, kur sīkāk aplūkoti S. Guberta grāmatas 17. gs. izdevumi (1645., 1649., 1673., 1688.) un salīdzināta latviešu dziesmu rakstība tajos. Pētnieks norāda arī uz virkni neatbildētu jautājumu, kas saistīti ar grāmatā publicēto latviešu dziesmu autorību.

Referente pievērsa uzmanību grāmatā sastopamajiem ierakstiem latviešu valodā, kā arī salīdzināja vienu S. Guberta dziesmu ar satura ziņā līdzīgiem vācu dziesmas *Dancket dem Herren heut und allezeit* 17. gs. tulkojumiem latviešu valodā (1631; 1685), izsakot pieņēmumu, ka S. Guberts ir pats tulkojis šo 16. gs. vācu autora N. Hermaņa baznīcas dziesmu.

LU Akadēmiskās bibliotēkas darbiniece **Aija Taimiņa** runāja par Katarīnu Gillenšjēru–Meku – pirmo sievieti literāti Vidzemē. Nomaļajā Suntažu muižā ieprecētā zviedriete Kārīna, brīvkundze Gillenšjērna no Lundholmiem (*Karin Gyllenstierna af Lundholm, Catharina Guldenstern*, ap 1611–1682), muižas īpašnieka Engelbrehta fon Meka atraitne, 17. gs. pēdējā trešdaļā sarakstījusi apjomīgu grāmatu par dvēseles dziedināšanu. Zviedru aristokrātes, no galmam tuvām aprindām nākušās autore darbs *Geistliches Heil Pflaster und Seelen-Artzney in allerley Geistlichen Kranckheiten Aus Gottes Wort zusammen getragen, und oft bewähret erfunden: Anjetzo maenniglichen zum seeligen Gebrauch mitgetheilet von Catharina, Freyherrin von Gyldenstern* iznācis viņas mūža nogalē, Rīgā, karaliskā tipogrāfa Vilkena spiestuvē 1677. gadā. Gan sava lielā apjoma (pāri 760 lappušu!), gan satura dēļ Gillenšjērnas darbs patiesi ir uzskatāms par retumu. Tas piekļaujas baroka laika reliģiski – celsmīgās rakstniecības laukā iecienīto garīgo recepšu literatūras klāstam, kas izaudzis no viduslaiku traktātos iztīrītās tēzes par Kristu kā dvēseles ārstu un aptiekāru un atbilstošajiem aprakstiem par debesu aptieku. Tomēr būtiskāk ir, ka Gillenšjērnas grāmata ir viņas dvēseles autobiogrāfija, 17. gs. otrās puses sievietes pašrefleksija literārā formā. No jauna apzinātie fakti un dokumenti par Gillenšjēru un Meku dzimtam paver iespējas dziļāki teksta izpratnei. Augstu vērtējama Gillenšjērnas spēja brīvi izteikt savas emocijas un darīt to literāri izkoptā formā, kā talantīgai retorīķei. Gillenšjērna ir uzskatāma par pirmo Vidzemes sievieti literāti, kas pievērsusies prozai.

Maija Baltiņa (Rīga/Ventspils) savā referātā pievērsās vairākiem jautājumiem. Pirmkārt, tika aplūkotas klišeju, stereotipu un tradīciju izpausmes seno tekstu pētniecībā un tekstu vērtējumā. Otrkārt, uzmanība tika veltīta

iestrādēm resp. autoritātēm, kuru pētījumos rodamas norādes uz klišeju un stereotipu klātbūtni, piem., prof. E. Dunsdorfa pētījums par pirmo Bībeles tulkojumu latviešu valodā, kā arī J. Krēšliņa (vecākā) uzmanības lokā turētais jautājums par ilgtspējīgas tradīcijas nepārtrauktību pētījumos. Treškārt, tika minēti problēmgadījumi, kad klišeju un stereotipu klātbūtne ietekmējusi un ietekmē kultūrvēstures situācijas izvērtēšanu, seno tekstu analīzi, kā arī kultūrtekstu tulkošanas jautājumus.

Ievērojamais latviešu agrīno vārdnīcu pētnieks Adelaides Flindersa universitātes profesors **Trevors G. Fennels** stāstīja par Liborija Depkina vārdnīcas manuskripta izvirzītajām problēmām. Liborijs Depkins nomira 1708. g., atstājot nepabeigtu un nerediģētu Latviešu vārdnīcu, kas palikusi rokrakstā. Darbu var sadalīt 2 daļās: pirmā, kur ir šķirkļa vārdi no A līdz Z (1911 ailes), bet otrā (ap 1000 ailu), kur daudzi vārdi no pirmās daļas tiek sīkāk apskatīti 8 pielikumos. Rodas jautājums: Kā būtu izskatījusies eventuālā drukātā versija, ja Depkins būtu spējījis materiālus rediģēt iespēšanai?

Paraugizdevums *Vortrab*, ko viņš izdeva 1704. g., varbūt ierosina pāris atbildes. Šis īsais darbs piedāvā (nedaudz šķirkļa vārdiem, A–ADD) iespējamās vadlīnijas vārdnīcas saturam un organizēšanai. Salīdzinot paraugizdevuma materiālus ar atbilstošajām rokraksta sekcijām, kļūst skaidrs, ka Depkins neparedzēja nozīmīgu darba saīsināšanu. Tādu ieskatu pabalsta pat darba grandiozais nosaukums, minot VISUS Bībeles tulkojuma vārdus, kopā ar VISIEM vārdiem VISĀS citās latviski drukātās grāmatās. Alfabētiskā secība labāk ievērota paraugizdevumā nekā rokrakstā, bet zem katra šķirkļa vārda iekšējā piemēru struktūra un sakārtojums liek domāt, ka Depkina rediģēšana un koriģēšana bija pavisam nenopietna. Par to liecina arī viņa apsolījums paraugizdevumā, ka visi iespējamie materiāli varētu būt gatavi pēc dažiem mēnešiem!!

Nemot vērā, ka 1704. gadā rokraksta pielikumi droši vien bija nepabeigti, varbūt pat neiesākti, ir vieta vaicāt, kādu lomu Depkins domāja tiem piešķirt. Tos ietilpināt iespiestajā vārdnīcā būtu bijis gandrīz neiespējams dažu mēnešu laikā. Paraugizdevumā Depkins pateicas Superintendentam Bergam, ka viņš esot bijis liels pamudinātājs darbam, kas esot svarīgs ar to, ka tas, bez normālām vārdnīcas funkcijām, labi derot arī kā sava veida Bībeles konkordance. Tomēr nākt pie tūlītēja slēdziena, ka pielikumi nav domāti esošajai vārdnīcai, bet kādam atsevišķam vārdu rādītāja projektam, būtu bīstami, jo tādējādi rastos vairāk jautājumu nekā atbilžu.

Literatūrvēsturniece LU profesore **Māra Grudule** pievērsās 18. gadsimta autoru Jākoba Langes un Frīdriha Bernharda Blaufūsa iespējamai sadarbībai. Ar 1753. gadu datētais rokraksts *Stāsti no tās vecas un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu* ir viens no pirmajiem vēsturiskajiem aprakstiem latviešu valodā. Manuskripts ir anonīms. Tā autorības jautājums, kaut darbs 19. gadsimta

sākumā, atsaucoties uz tā atrašanos G. Bergmaņa manuskriptu kolekcijā, piedēvēts F. B. Blaufūsam, joprojām nav līdz galam noskaidrots. Professore, nenoliedzot, ka autors varētu būt Blaufūss, izvirzīja hipotēzi, ka manuskripta tapšanā varētu būt piedalījies teologs, Vidzemes baznīcas funkcionārs un valodnieks Jākobs Lange, jo, pirmkārt, abi bija ļoti labi pazīstami, otrkārt, faktiski visas galvenās manuskriptā risinātās tēmas, kā to apliecina J. Langes vārdnīcā (1777) ievietotais materiāls, sabalsojas ar viņa interešu sfēru – latviešu valoda, vēsture, mitoloģija, dzeja. Tā kā manuskriptam ir neapšaubāmi hernhūtiska ievirze, bet Lange pret kustību bija noskaņots kritiski, J. Langes kā vienīgās personas autorība tomēr ir apšaubāma.

Par latviešu literatūras sekularizāciju runāja jaunais LU literatūrvēsturnieks **Pauls Daija**. Latviešu laicīgās literatūras veidošanos 18. gadsimta vidū raksturo jaunu žanru un tēmu ienākšana tradicionāli reliģiskajā grāmatniecībā, kas skaidrojams ar tautas apgaismības un teoloģiskā racionālisma ideju izplatīšanos Baltijā. Minēto tekstu vidū literatūras sekularizācijas agrīnajā posmā īpaša vieta pieder praktiski ekonomiskajai literatūrai (t.s. padomu grāmatām), kas sintezē zinātņu popularizēšanu ar beletristisku formu, kā arī izmanto drukātos medijus (kalendārus, periodiskos izdevumus, grāmatas), lai popularizētu jaunākos atklājumus lauksaimniecībā un medicīnā. Šis grāmatniecības atzars kā kultūrvēsturisks fenomens problematizē jautājumus par latviešu laicīgās literatūras ģenēzes komplicēto norisi un attieksmēm starp autoriem un adresātiem. Tēmas tālāka izpēte rosinātu detalizētāk izvērtēt Vācijas apgaismības ideju ietekmi uz latviešu rakstiskās kultūras formām 18. gadsimtā, kā arī aktualizētu nepieciešamību pēc starpdisciplināriem pētījumiem praktiski ekonomiskās literatūras studijās.

Viens no semināra iniciatoriem un rīkotājiem **Pēteris Vanags** (LU/Stokholmas universitāte) pievērsās tēmai par 18. gadsimta latviešu rokrakstiem un to valodu. Esošos manuskriptus var dalīt trīs grupās: 1) manuskripti, kas ir pamatā publicētiem tekstiem, vai tikuši gatavoti publikācijai (piem., Liborija Depkina vārdnīca, Jākoba Langes vārdnīca, Gotharda Frīdriha Stendera darbi); 2) manuskripti, kas paredzēti publiskai lietošanai, bet iespējams nav bijis domāts tos izdot tādā formā, kā tie saglabājušies (piem., Andreja Kleina katoļu perikopju krājums (1738), lietots Kurzemes katoļu draudzēs; Blaufūsa apcerējums par latviešu vēsturi (1753); Rīgas amatnieku brālību statūti; brāļu draudžu sprediķi, dziesmu krājumi u.c. dievkalpojums un mājās lasāmā literatūra); 3) privāta rakstura dokumenti (dažādi iesniegumi, sūdzības – kam gan nosacīti arī ir oficiāls raksturs, kā arī vēstules, kam jau ir pilnīgi privāts raksturs). Analizējot šo rokrakstu valodu, var sagaidīt, ka latviešu valodas rakstība un forma tajos atšķirsies – jo privātāks dokuments, jo vairāk iespēju, ka tam būs individuālas īpatnības un atkāpes no rakstu valodas tradīcijas. Kopumā tomēr redzams, ka 18. gs. laikā valoda latviešu iespējamos tekstos un valoda

rokrakstos ir daudz tuvāka viena otrai, nekā tas bija 17. gs. Tas apliecina, ka rakstu valoda ir nostiprinājusies un kļuvusi par visai plaši izmantotu latviešu valodas paveidu, ko apguvuši ne tikai mācītāji – grāmatu autori, bet arī citi rakstītāji, tostarp arī latviešu zemnieki, it īpaši Vidzemē. Tādējādi 18. gs. beigās jau skaidri saskatāma tā tendence, kas noveda pie latviešu rakstu valodas kā pārdialektāla saziņas līdzekļa nostiprināšanās jau 19. gs. vidū.

Latgaliešu rakstu valodas vēstures problēmatiku risināja LU Baltu valodniecības katedras vadītāja profesore **Lidija Leikuma**. Viņa aplūkoja Franča Trasuna *Skajtieszonas diwiejgas* 19. gadsimta beigu latgaliešu rakstības kontekstā.

Ventspils Augstskolas profesors **Juris Baldunčiks** stāstīja par vārdnīcu un mikrotekstu dotumu lomu aizguvumu pētniecībā. VeA viņa vadībā tiek veidots 19. gadsimta latviešu tekstu korpuss, kas dos iespēju precīzāk izsekot latviešu valodas attīstībai šai laikā, īpaši jaunu leksēmu ienākšanai valodā.

Semināru noslēdza diskusija, kurā dalībnieki izteica apmierinātību par šo sarīkojumu, kas deva iespēju pārrunāt kopīgi interesējošus jautājumus un problēmas no dažādu zinātņu skatu punktiem, tādējādi veicinot tālāku pētniecību. Gan referenti, gan citi dalībnieki bija vienprātis, ka būtu vērts šādas tematikas sarīkojumus organizēt arī turpmāk.

Pēteris Vanags
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

47. Artura Ozola dienas konference *Baltu valodu vēsture un dialektoloģija*

2011. gada 18. un 19. martā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika jau 47. profesora Artura Ozola dienas konference *Baltu valodu vēsture un dialektoloģija*. Tā bija veltīta diahroniskajai baltu valodu un to dialektu pētniecībai. Pieminot veclatviešu autora valodnieka Jakoba (Jākoba, Jēkaba) Langes (1711–1777), kam šogad apritēja 300. gadadiena, darbību, konferencē īpaša uzmanība tika pievērsta vēsturiskās leksikogrāfijas jautājumiem – J. Langes „pilnīgajai“ divvalodu (latviešu–vācu un vācu–latviešu) vārdnīcai ir liela nozīme turpmākā latviešu rakstu valodas attīstībā.

Konferencē bija pieteicies 31 referents ar 30 referātiem (kopīgu priekšlasījumu par austrumu un dienvidu aukštaišu apakšizloksņi (*patarmēs*) konsonantisma īpatnībām un to interpretācijas dažiem aspektiem bija sagatavojis Viļņas Universitātes Lietuviešu valodas katedras profesors Vītauts Kardelis (*Vytautas Kardelis*) kopā ar maģistranti Akvili Markauskaiti (*Akvilė Markauskaitė*)). Lai būtu iespējams noklausīties un izdiskutēt visus, konferences darbs tika organizēts 3 plenārsēdēs un konferences pirmajā dienā arī divās paralēlās sekcijās.

Konferences rīta plenārsēdī ievadīja LU profesores literatūrzinātnieces Māras Grudules iztirzājums par Jakobu Langi kā iespējamu 1753. g. rokraksta *Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu* līdzautoru blakus vācu tautības literātam Frīdriham Bernhardam Blaufusam (Frīdriham Blaufūsam) – abi bijuši labi pazīstami, sakritušas arī interešu sfēras, kaut nevienāda bijusi attieksme pret hernhūtismu u. tml. Vēl neparastāks bija dr. hum. Edmunda Trumpas klausītājiem priekšā celtais aktualizējums – latviešu dialektu pirmā karte *Karte des lettischen Sprachgebiets* publicēta 1881. gadā! Tās autors ir izcilais vācu tautības latviešu valodnieks, etnogrāfs un folklorists Augusts Bīlensteins, bet karte ietverta Juliusa Dēringa rakstā *Über die Herkunft der kurländischen Letten*. Kartē atspoguļota latviešu dialektu aina ap 1860. gadu, kad A. Bīlensteins intensīvi strādāja pie zinātniskas latviešu valodas gramatikas. Referātā E. Trumpa akcentēja faktus, kas atrodami 1881. g. kartē un tās aprakstā, bet nav aktualizēti Bīlensteina gramatikās. Tā kartē raksturotas visu triju latviešu dialektu robežas; rādīta vidus dialekta sala ap Nīcu; tāmnieku dialektā nošķirta „īstā“ tāmnieku izloksne (ar to saprotot mūsdienu Kurzemes lībiskās izloksnes) u. c. 1881. g. karti referents definēja kā būtiski papildinātu 1863. g. gramatikas ilustrāciju.

Lietuviešu valodas institūta Valodas vēstures un dialektoloģijas nodaļas vadītāja Dangle Mikulēniene (*Danguolė Mikulėnienė*) klausītājus iepazīstināja ar Lietuvas jaunā dialektoloģijas projekta galvenajiem metiem, kas ļaus noskaidrot leišu dialektu stāvokli mūsdienās. Iecerēts precizēt patlabanējo

izlokšņu saglabātības pakāpi visos līdzšinējos 735 ziņu ieguves punktos Lietuvā un 15 punktos lietuviešu salās, uz noskaidrotā objektīvā pamata optimizēt turpmāk pētījamo punktu tīklu un no tā savākt sociolingvistikā un ģeolingvistikā droši izmantojamus datus; no optimizētā vietu tīkla iegūt skaņu ierakstus (no katra punkta iztaujājot ne mazāk par 6 teicējiem, no katra informanta iegūstot pa aptuveni 1,5 stundām stāstījumu), no tiem izveidojot 21. gs. sākuma leišu izlokšņu arhīvu (skaņu ierakstus darot pieejamus arī internetā); pēc dialektu, izlokšņu, izlokšņu grupu robežu precizēšanas izdot jaunu lietuviešu dialektu atlantu ar kartēm un to komentāriem. Kas līdzīgs ļoti aktuāls būtu arī Latvijai!

Pusaizmirsta avota – pirmā latgaliešu tautasdziesmu krājuma (170 dziesmas, pierakstītas 1860. g., savākusi Kombuļu jaunā grāfiene Celina Platere, vākums bieži saistīts ar barona Gustava Manteifeļa vārdu) *Piosnki ludowe lotewske* aktualizēšanai bija veltīts Lidijas Leikumas referāts, atgādinot par tekstu pieraksta vietas identificēšanas iespējām pēc konkrētiem izlokšņu dotumiem.

Jaunā leišu pētnieka dr. hum. Mindauga Šinkūna (*Mindaugas Šinkūnas*) referātā tika analizēts t. s. „akcenta” zīmju izmantojums Mazlietuvā un latviešu XVII gs. tekstos, pierādot, ka tolaik diakritiskās zīmes lietotas morfoloģisko formu diferencēšanai un ienākušas līdz ar luterānisma (vācu) ietekmi, jo šā paša laika Dižlietuvā tekstos aina ir cita. Autors secināja, ka XVII gs. latviešu avotos vērojamas divas sistēmas: vienā (luterāņu, piem., G. Mancelim) „akcenta” zīmes lietotas morfoloģiskiem nolūkiem, otrā (katoļu, piem., G. Elgeram) – arī patskaņu garuma apzīmēšanai. Zīmju lietošana morfoloģisko formu šķīrumam latviešiem izzudusi tikai līdz ar vecās drukas izbeigšanos.

Darbam turpinoties sekcijās, referentu uzmanība tika pievērsta gan senajiem tekstiem (E. Žilinskaite (*Žilinskaite*) analizēja adesīva lietojumu M. Daukšas *Postilā* (1599), tulkojumu salīdzinot ar oriģinālu), gan izlokšņu vārdnīcām un citiem leksikoniem (I. Ozola aplūkoja divdabju substantivēšanas, balstoties uz Vainižu izlokšnes vārdnīcas dotumiem; V. Šaudiņa meklēja un atrada „gārseniešu dialekta” atspulgu J. Kulītāna vārdnīcā; par topošo Rucavas izlokšnes vārdnīcu informēja L. Markus-Narvila; A. Timuška vērtēja *Latviešu izlokšņu vārdnīcas* projekta nozīmīgos dialektālās leksikogrāfijas kontekstā; putnu nosaukumu baltu valodu atlantos salīdzināja un analizēja jaunās valodnieces A. Frīdenberga un L. Geržotaite (*Geržotaite*); Latvijas Valsts vēstures arhīva Zaļmuižas draudzes 18. gs. beigu personvārdus salīdzinājumā ar vietu nosaukumiem aktualizēja A. Stafeca; etimoloģisku ieskatu Nīcas izlokšnes leksikā, šoreiz ar kokmateriālu ieguvu un transportēšanu saistītos vārdos, sniedza dialektoloģe B. Bušmane; *Putraskalnu* peripetijas, balstoties uz *Latvijas vietvārdu vārdnīcas* 2010. gada sējuma (*Pracirika-Puožu-*) materiāliem, šķetināja onomastikas lietpratējs O. Bušs; ģeolingvistiskam

pētījumam būtiskus sociolingvistiskos komponentus iztīrījā D. Aļūkaite (*Aliūkaiĕ*); par laika iespaidiem uz esperanto valodas vārdnīcu leksiku runāja A. Čižikaite (*Čižikaiĕ*); baltu valodu *nomina agentia* ar sufiksu *-inā pievērsās R. Kregždis (*Kregždys*).

Vakara plenārsēdi ievadīja pazīstamās prūšu vietvārdu pētnieces Grāsildas Blažienes (*Blažienē*) referāts, šoreiz tika aktualizēti baltiskie vietvārdi uz rietumiem no Višlas un pētījumi par tiem, atgādinot par diviem nepelnīti aizmirstiem mācītāja V. R. Brauera izdevumiem – līdz ar to palikuši neizdiskutēti viņa atzinumi, tostarp pieņēmumi par iespējamiem prūsiskiem vietvārdiem. Igors Koškīns rādīja aizguvumu lomu kontaktlingvistikas problēmu risināšanā – 19. gs. 2. puses Rīgas krievu valodā ienākuši gan vācu, gan latviešu, gan slāvu aizguvumi, apliecinot Rīgas multilingvismu. Vilma Zubaitiene (*Zubaitienē*) ar tekstoloģiskas analīzes palīdzību skaidroja K. Sīrvīda *Dictionarium trium linguarum* (1677) iespaidu uz trim sekojošām leišu 18. gs. vārdnīcām; Pēteris Vanags tuvāk analizēja Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā esošo K. Elversā vārdnīcas *Liber memorialis letticus* (1648) eksemplāru, kura sākuma loksnes atšķiras no pārējiem eksemplāriem, izvirzot pieņēmumu, ka tas varētu būt vārdnīcas sākotnējais, vecākais, variants; Janina Švambarīte-Valužiene (*Švambarytē-Valužienē*) atraktīvi prezentēja neparastu M. Slančauska sagatavotu ubagu leksikas vārdnīciņu (1892), kas palikusi rokrakstā, – *Liuberiszka arba senų ubagų kalba*, sniedzot tuvākas ziņas arī par pašu „profesiju“.

Otra konferences diena sākās ar latviešu valodnieku referātiem: Dzintra Paegle detalizēti iepazīstināja ar J. Endzelīna un P. Šmita *Izrunas un rakstības vadoni*, kas piedzīvojis vairākus izdevumus un kam bijusi nozīmīga loma jaunās ortogrāfijas ieviešanā un rakstu valodas normēšanā; ZA valodnieces Iveta Pūtele un Kornēlija Pokrotniece tuvāk raksturoja Jakoba Langes vārdnīcas *Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon..* (1777) saturu, analizējot profesiju nosaukumus tajā un raksturojot vārdnīcā ietverto vidzemniekiem tipisko leksiku, tāpat atsevišķas Vidzemes vidienes izlokšņu īpatnības; liepājnieces Inetas Bernotas referāts bija veltīts ieskatam kulinārijas leksikā G. F. Stendera vārdnīcā *Lettisches Lexikon* (1789). Konferenci noslēdza divi jauni leišu valodnieki: Gintare Judžentīte (*Gintarē Judžentytē*) salīdzināja leišu un latviešu izlokšņu izteiksmes līdzekļus orientācijas telpā vai ārpus tās izteikšanai; Darjus Rudzīnsks (*Darius Rudzīnskas*) analizēja slāvismu (galvenokārt no K. Sīrvīda un J. Jaknaviča darbiem) fonētisko un morfoloģisko iekļaušanos leišu valodā, pakavējoties arī pie problēmgadījumiem.

Savelkot visu kopā, var teikt, ka konferences programmā ietverto priekšlasījumu tematika bija daudzpusīga – referāti bija pietykti gan par Jakoba Langes un viņa laikabiedru darbību, gan citiem nozīmīgiem veikumiem latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā agrāk un tagad, par dialektālajām vārdnīcām un citiem leksikoniem (esošiem un topošiem), par iespējām strādāt ar uzkrāto

materiālu dažādos aspektos. 47. A. Ozola dienas priekšlasījumos netrūka ne svarīgu baltu rakstu pieminekļu analīzes, ne informācijas par jaunatradumiem, ne jauna skatījuma uz veco tekstu pieraksta sistēmām, tekstu atpazīšanas iespējām u. tml. Ir izdiskutēti vairāki problēmjautājumi, notikusi dalīšanās domām un pieredzes apmaiņa, gūstot jaunus impulsus turpmākam darbam.

Lietuvu pārstāvēja 14 referenti: no Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes, Lietuviešu valodas institūta, Viļņas Universitātes Kauņas Humanitārās fakultātes, Latviju – 17: no Latvijas Universitātes, LU Latviešu valodas institūta, Liepājas un Daugavpils Universitātēm. Referentu vidū bija gan plaši pazīstami baltu valodu un filoloģijas speciālisti, kā Pēteris Vanags, Grasilda Blažiene, Dangole Mikulēniene, Māra Grudule, Ojārs Bušs, Brigita Bušmane, Vītauts Kardelis, Lidija Leikuma, Igors Koškins, gan arī jaunās paaudzes pētnieki, apliecinot zinātnei tik svarīgo pēctecību.

No konferences brīvajā laikā tās dalībnieki izmantoja iespēju iepazīties ar Rīgas centru un vecpilsētu (steidzīgākajiem braucējiem tam gan atlika tikai dažas vakarstundas, bet arī tām sava romantika un apskates objektiem – cits iespaidīgums), apmeklēja Latvijas Nacionālo operu. Konferences pirmā diena beidzās ar saviesīgu vakaru LU kafejnīcā *Amica*.

A. Ozola dienas konferenci atbalsta LU Akadēmiskais departaments. Par profesoru Arturu Ozolu un viņa piemiņas konferencēm ir izveidota īpaša mājaslapas *Ilgadējās konferences* sadaļa, ko atliek turpināt un kuplināt. Pateicoties minētā departamenta ieinteresētībai fakultāšu tradīciju saglabāšanā un Latvijas rododendru un acāliju tēva LU profesora Riharda Kondratoviča atsaucībai, 2011. gada konferences dalībniekus un viesus atkal priecēja Ozola puķe. Konferences organizēšanā īpaši jāuzteic LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodniecības katedras docenta Edmunda Trumpas darbs, pateicoties viņam, iznāca arī konferences tēžu krājums.

Konferencē beidzoties, tika apmeklēta A. Ozola un citu baltu valodnieku atdusas vietas Meža kapos.

Nākamā – 2012. gada – A. Ozola dienas konference notiek jau 48. reizi, tā tiek organizēta LU profesora Artura Ozola 100. dzimšanas dienā.

Lidija Leikuma
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
lleikuma@inbox.lv

RECENZIJAS – REVIEWS

**Benita Laumane. *Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks.*
Liepāja: Liepājas Universitāte, 2011. 129 lpp.**

Ievērojamā latviešu valodniece, dialektoloģe un valodas vēstures pētniece, profesore Benita Laumane līdz šim publicējusi vairākas monogrāfijas, kas veltītas zivju, zvejvietu nosaukumiem, dažādiem citiem latviešu valodas jautājumiem. Nupat izdotajā grāmatā apkopoti viņas pētījumi par lietvārdu *kāja* no dažādiem aspektiem. Daļa materiāla nav pirmpublicējums, bet jau atrodama vairākos rakstos periodikā (Laumane 1995, 2004 u.c.). Tomēr šāds materiāls un pētījumu apkopojums ļauj labāk uztvert viena lietvārda lietojumu no dažādiem aspektiem kā vienotu veselumu visā daudzveidībā. Kaut autore grāmatu piesaka kā populārzinātnisku izdevumu (5. lpp.), taču tas ir interesants un noderīgs arī speciālistiem.

Grāmatu veido atsevišķas īsas nodaļas. Vispirms raksturota vārda *kāja* nozīmju daudzveidība, izmantojot dažādas latviešu valodas vārdnīcas, kā arī salīdzinot latviešu valodas lietvārda nozīmi ar atbilstošo vārdu nozīmi lietuviešu, arī igauņu un krievu valodā. Kopumā izvērstas desmit dažādas nozīmes (8. lpp.), daļa no tām tikai izloksnēs. Nepamatots gan liekas pieņēmums postulēt arī nozīmi 'apaut; uzvilkt': *vilkt kurpes kājā (kājās)*. Faktiski lokatīvs *kājā*, *kājās* adverba nozīmē lietojams arī ar citiem verbiem, piem., *kurpes ir kājās*, tāpēc nozīmi šai gadījumā specificē verbs. Turpat sniegti arī vairāki lietvārda *kāja* lietojuma paraugi no tautasdziesmām, kā arī ticējumiem (10.–14. lpp.). Tomēr nez vai šeit vajadzēja ievietot piemērus ar adverbu *kājām* 'ejot, iešus' (sal. LVV 352), tie iederētos nodaļā, kur aplūkoti arī adverbi (83.–86. lpp.).

Nākamā nodaļa sniedz plašu apskatu par dažādiem adjektīviem, kas tradicionāli tiek lietoti kopā ar lietvārdu *kājas*, piem., *baltas, basas, klibas* u.c. (15.–25. lpp.). Te daudz interesanta materiāls gan no tautasdziesmām, gan no izloksņu materiāla vākumiem. Pieminēti arī lietojumi Georga Manceļa vārdnīcā *Lettus*, kā arī lietvārda *kāja* sinonīmi izloksnēs: *konca, ķenkle, koiba, jelga, kangas, klešņa*. Dažiem reti izloksnēs lietojamiem adjektīviem, piem., *leinas, kulainas, ziedainas, kausītās kājas*, varēja būt dotas arī nozīmes. Tagad to saprašanaļ jāņem palīgā kāda plašāka vārdnīca.

Tālāk visai plaši ar piemēriem aplūkots vārda *kāja* lietojums dažādos izteicienos un frazeoloģismos (26.–42. lpp.). Frazeoloģismu minēts vairāk nekā 140, neapšaubāmi izmantots arī *Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas* (LFV I 444–472) materiāls, tā atrodama arī literatūras sarakstā, tomēr nodaļā nav nevienas pašas atsauces uz šo izdevumu. Īsi autore pieminējusi arī analogus frazeoloģismus kaimiņu valodās. Salīdzinot visu frazeoloģismu klāstu (piem.,

frazeoloģismi ar vārdu *koja* lietuviešu *Frazeologijos žodynas* (FŽ) aizņēmu vietu no 321. līdz 340. lpp.), identu vai ļoti tuvu frazeoloģismu noteikti būtu vairāk. Grāmatas frazeoloģismi reizēm ilustrēti ar piemēriem, tās parasti ir tautasdziesmas, kaut tieši šai materiālā vārdkopu frazeoloģiskums nereti ir apšaubāms. Piem., *Met, māsiņ, zelta krustu Zem savām kājiņām* (31. lpp.), nez vai ir uzskatāms par piemēru frazeoloģismam *būt zem kājām*. Vairāki iekļautie izteicieni ir aplūkojami drīzāk nodaļā par sakāmvārdiem un parunām, piem., *māja uz vistas kājas* (37. lpp.), *tur vajag ķēniņa prāta un zaķa kāju* (40. lpp.). Acīmredzot vienkopus varēja aplūkot tādas frazeoloģismus kā *ko (cik) kājas nes, cik kāju* (36. lpp.) un *laist, ko kājas nes* (37. lpp.); *ar vienu kāju kapā (stāvēt)* (30. lpp.) un *stāvēt ar vienu kāju kapā* (40. lpp.). Tālāk grāmatā uzskaitīts ap 50 sakāmvārdu un parunu (43.–45. lpp.). Minētas arī atsevišķas paralēles lietuviešu valodā. Diemžēl tekstā nav atsauču uz Elzas Kokares *Latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēlēm*, kaut literatūras sarakstā tā ir atrodama.

Nākamajā nodaļā sīkāk ar piemēriem raksturotas lietvārda *kāja* pārnestās nozīmes 'balsts, balsta daļa; kāda priekšmeta vai rīka daļa; auga daļa; zemes gabala daļa' (46.–50. lpp.). Arī šīs nozīmes salīdzinātas ar citu valodu līdzīgiem nozīmju pārnēsumiem. Interesants un jauns materiāls sniegts nākamajā nodaļā, kur apkopoti salikti vai atvasināti mājvārdi un uzvārdi, kam viena no sastāvdaļām ir *kāj-*, piem., *aškāji, baltkāji, Platkājis, Sunkāja* u.c. (51.–61. lpp.). Autore te apkopojusi materiālu, kas ņemts no Ernesta Bleses, Jura Plāķa vākumiem, izmantojusi arī Edgara Dunsdorfa izdotos Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas materiālus, kas glabā vēl daudz interesanta un valodniecībā maz aprakstīta materiāla. Latviešu onomastikas materiāls salīdzināts arī ar lietuviešu datiem, ko aprakstījis Zigms Zinkevičs. Pavisam īsi pieminētas arī iesaukas un to pētītāji latviešu un lietuviešu valodniecībā, taču tekstā nosaukto Ilzes Štrausas un Ineses Zuģickas publikācijas nav atrodamas literatūras sarakstā.

Tālāk apkopoti augu un augu slimību (62.–63. lpp.), dažādu dzīvnieku un personu (64.–76. lpp.) nosaukumi, kuru sastāvdaļa ir morfēma *kāj-*. Te ir gan tautā lietoti nosaukumi, gan jaunradīti termini. Interesants apraksts veltīts *kājgriežiem* – Kurzemes jūrmalas iedzīvotājiem, kas nodarbojušies ar garām braucošu kuģu aplaupīšanu (66. lpp.). Uzmanības vērts ir saliktenis *klīnkājis*, kas uzskatāms par lamu vārdu, negatīvu apzīmējumu, kas fiksēts tautasdziesmās – *klīnkājiši* (69. lpp.). Vārda izcelsmi skaidrojis Jānis Endzelīns (ME II 228): „verächtliche Bezeichnung einer Person – eig. wohl *klīnkājis*, der Hinkende“. Aplūkojot *Latoju Dainās* esošās tautasdziesmas (LD 28833, 28834) ar šo un līdzīgām leksēmām, atrodams arī cits variants, kas fiksēts piecas reizes no dažādām Kurzemes pusēm – *klīnkļaviņi*. Šī vārda cilmi skaidrojis Johans Zēvers: „stammt wahrscheinlich aus nd. *klīngklās* „Knecht Ruprecht“.“ (Sehwers 1953: 50) Lejasvācu *Klīngklās*, tpat kā vācu *Knecht Ruprecht* ir folkloras un tautas ticējumu tēli, kas parādās parasti kopā ar Sv. Nikolaju.

Līdzīgi latviešu valodā ienācis arī aizguvums *ķiņķēziņš* ‘zum Scherz verkleide, vermummte Menschen, die allerlei Kurzweil treiben’ (ME II 382), kam pamatā lv. *kindjēs* ‘Jēzus bērns’ (Sehwers 1953: 66). Arī šis tēls parādās lejasvācu tautas tradīcijās masku gājienos Ziemassvētku laikā. Atgriežoties pie grāmatā minētā varianta *klīnkājiņi*, jādodomā, ka te var būt darīšana ar tautas etimoloģiju līdzīgi kā gadījumā ar *mālkāju mārķājas* vietā (110. lpp.).

Šiem nosaukumiem seko parādību un priekšmetu nosaukumi ar morfēmu *kāji-*, kā arī no lietvārda *kāja* atvasināti apstākļa, darbības un īpašības vārdi, piem., *kājām*, *kājīgs*, *kājot* u.c. (77.–86. lpp.) Folkloras materiālos *kāja* minēta arī daudzās mīklās, no kurām ap 90 ir dotas īsā nodaļā (89.–95. lpp.).

Nākamo tematisko daļu grāmatā veido frazeoloģismu apskats (96.–105. lpp.), kur aplūkoti Kurzemes izlokšnēs pazīstamie *lelles kāja* ‘raudzības’ un *kāju nauda* ‘cienasts, ko no raudzībām nes mājās’ (izsmelošāk par to Laumane 2004). Šis frazēmas fiksētas tikai dienvidrietumu Kurzemē. Salīdzinājums ar kaimiņvalodām liecina, ka līdzīgus frazeoloģismu pazīst arī rietumlietuviešu (*lēlēs koja*) un vācu izlokšnēs. Vācu *Kindsfuss* turklāt lietots Austrumprūsijā. Sal. „*in Ostpreuzen kindsfusz, was man an backwerk oder speisen von einer mahlzeit mit nach hause nimmt*. HENNIG 122; *eig. „zuckerwerk beim kindtaufen“*, kindsfōt RICHEY 116, *als geschenk das das neugeborne für die geschwister u. a. am fusze mitgebracht habe, s. mehr* DÄHNERT 227^b. SCHÜTZE 2, 256.“ (DWB) Tādējādi tiem ir areāla izplatība, taču sākotnējo avotu acimredzot īsti nemaz nav iespējams noteikt.

Grāmatas pēdējā etīde veltīta arī tikai Kurzemē sastopamam sila ķirzakas nosaukumam – *mārķāja* (106.–118. lpp.). Tas nav fiksēts leksikogrāfiskajos avotos, pierakstīts tikai 20. gs. otrajā pusē. Autore par to jau plašāk rakstījusi LZA Vēstīs (Laumane 1995). Vārds ir īpaši interesants, jo tā pirmajā daļā saskatāms Māras vārds. Kā jau autore norāda, šai latviešu mitoloģiskajai būtnei ir gan pagāniskas, gan kristietiskas saknes. Turklāt arī vārds var būt cēlies no Jaunavas Marijas, kā arī no pagāniskās **māras* (sal. liet. *morė*, kr. *mapa*, *mopa*). Sila ķirzakai *mārķājai* piedēvētās mītiskās spējas un īpašības liek to tomēr saistīt ar htonisko pagānisko mitoloģisko tēlu.

Noslēgumā atrodams kopsavilkums, kurā ietverts arī iepriekš neaplūkots materiāls par Bībeles tulkojumā esošo konstrukciju *mīt medu pa kājām* (Sak 27: 7). Tas salīdzināts gan ar Georga Manceļa tulkojumu, gan versijām vairākās valodās, kuru vidū nav ne augšvācu, ne lejasvācu tekstu. Jāteic gan, ka arī tajos nav tādas prepozicionālas konstrukcijas kā latviešu valodā – sal. av. *Ein volle Seele zutrittet wol honigseim* (Luther 1545); lv. *Eyne vordratige seele teet wol op honichsem* (Luther 1533). Tādējādi *mīt medu pa kājām* neapšaubāmi ir Ernesta Glika ieviests Bībeles tulkojumā, iespējams pat no tautas valodas.

Benitas Laumanes grāmata, kas veltīta vienai leksēmai – *kāja* – no dažādiem aspektiem ir labs pienesums latviešu valodas izpētē un arī valodas

vēstures popularizēšanā. Cerams, ka gan šo, gan arī daudzus citus Liepājas Universitātes valodnieciskos izdevumus turpmāk varēs iegādāties arī Rīgā un citviet, lai tie nebūtu tikai atskaitēm un plauktam, bet plašam lietojumam. Citādi uzraksts uz pēdējā vāka: „grāmata veltīta lasītājam, kam ir interese par latviešu valodas vēsturi un kam patiesi rūp tās nākotne” būtu vien tukši vārdi.

Literatūra

- DWB = *Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet* (<http://www.dwb.uni-trier.de>).
- FŽ = Paulauskas, Jonas (red.). *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Laumane, Benita. 1995. *Kurzemes mārķāja – viens no infernālo radījumu nosaukumiem. LZA Vēstis*, A daļa, 1/2, 49–58.
- Laumane, Benita. 2004. *Latviešu izlokšņu frazeoloģisms iet uz lelles kāju. Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja: LiepPA, 197–211.
- LFV = Laua, Alise, Aija Ezeriņa, Silvija Veinberga. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots, 1996.
- Luther, Martin. 1533. *De Bible vth der vthlegginge Doctoris Martini Luthers yn dyth dūdesche vlitich vthgesettet...* Lübeck...
- Luther, Martin. 1545. *Biblia; das ist: die gantze heilige Schrifft: Deusch auffs new zugericht...* Wittemberg...
- LVV = Guļevska, Dainuvīte (red.). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987.
- Sehwers, Johannes. 1953. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. Berlin.

Pēteris Vanags
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 pvanags@latnet.lv

Eberhard Winkler, Karl Pajusalu. *Salis-livisches Wörterbuch*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009. 272 S. (Linguistica Uralica. Supplementary Series / Volume 3.)

Getingenes universitātes somugru valodu profesors Eberhards Vinklers (*Eberhard Winkler*) pārdesmit gadu gaitā ir pētījis senos rokrakstus par Salacas lībiešu valodu – šajā valodā runāja lībieši Vidzemē, Salacas upes krastos. Diemžēl pēc 19. gadsimta vidus tā vairs nav dzirdama. Pirmo lielāko pārskatu par Salacas lībiešu valodas avotiem un pašu valodu sniedza Vinklera 1994. gadā Minhenē izdotā grāmata *Salis-livische Sprachmaterialien* (Salacas lībiešu valodas materiāli), bet 2009. gadā viņš sadarbībā ar Tartu universitātes igauņu valodas vēstures un dialektoloģijas profesoru Karlu Pajusalu izdevis aplūkojamo „Salacas lībiešu vārdnīcu”. Autori ir solījuši turpināt savu darbu un izdot Salacas lībiešu sinhroniskās un vēsturiskās gramatikas sējumus.

Aplūkojamo vārdnīcu ir izdevusi Igaunijas Zinātņu akadēmijas izdevniecība. Publikāciju atbalstījusi Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija. Vārdnīcā ir iekļauti materiāli no visiem vienpadsmit Salacas lībiešu valodas avotiem, kas līdz šodienai saglabājušies kopš 1665.–1846. gada. Viens avots atspoguļo Zviedrijas, bet visi pārējie – cariskās Krievijas varas periodu.

Pēdējo ieguldījumu Salacas lībiešu valodas izpētē deva somu valodnieks, Pēterburgas ZA akadēmiķis Anderss Johans Šēgrēns (*Andreas Johan Sjögren*) (1794–1855), kurš 1846. gadā savāca visapjomīgāko valodas materiālu, kaut gan viņa laikā valoda bija jau tuvu izzušanai. Agrākie valodas materiālu vācēji – lielākoties vācieši, bet arī vienu igauņi – no tobrīd salīdzinoši vitālās Salacas lībiešu valodas kopienas iemūžināja tikai niecīgu daļu valodas materiāla. Cik zināms, Salacas lībiešu valodu daiļliteratūrā izmantojis tikai latviešu valodnieks Laimonis Rudzītis (1906–1973), kurš 1934. gadā lībiešu kalendārā publicēja četras lappuses garu stāstiņu *Libmā* (Līvzeme), sniedzot tajā pārskatu par seno Vidzemes lībiešu dzīvi (Pajusalu 2010).

Lībiešu valoda ir viena no Baltijas somu valodu dienvidu grupas valodām. Pastāv uzskats, ka lībieši ir visvecākā cilšu grupa, kas atdalījusies no Baltijas somu valodu kopienas. Ilgu laiku akadēmisko pētījumu degpunktā bija jautājums par to, vai lībieši savās zemēs ir autohtoni vai imigranti. Kaut gan pētījumu materiāli ir dažkārt pretrunīgi, un tos var atšķirīgi interpretēt, pēdējā laikā vairāk nostiprinās uzskats, ka lībiešu sākotnējo mājvietu pirmām kārtām vajadzētu meklēt tepat uz vietas, t.i. – mūsdienu Latvijā. Senie lībieši apmetās Vidzemē, proti, 60–100 km platā joslā Rīgas jūras līča austrumu krastā no Daugavas līdz igauņu zemēm, kā arī Ziemeļkurzemē, kur viņi dzīvoja pamīšus ar kuršiem.

Daži pētnieki uzskata, ka vēsturiskā lībiešu apdzīvotā teritorija Ziemeļlatvijā ir bijusi vēl lielāka. Pēc Indriķa hronikas datiem 12. gadsimta beigās

un 13. gadsimta sākumā lībieši dzīvoja Daugavas lejteces teritorijā, pie Gaujas un Salacas upes. Salacas lībiešu valoda izzuda 19. gadsimta otrajā pusē, bet citviet Vidzemē tas notika daudz agrāk. Pēdējie lībieši dzīvoja Kurzemes ziemeļrietumu piekrastes ciemos, bet mūsdienās viņu pēcnācēji ir izkaisīti daudzviet Latvijā (Ventspils, Talsi, Rīga). Lībiešu pēcnācēji dzīvo arī ārpus Latvijas. Baltijas tautu kolonizācijas vilnis pirmos skāra lībiešus. Viņu apdzīvotajās vietās 1201. gadā tika dibināta Rīgas pilsēta, kas laika gaitā izveidojās par vācu kultūras un valodas bastionu.

Sākot ar 13. gadsimtu, lībiešu apdzīvotajās teritorijās sāka iesaistīties latviešu ciltis. Vidzemes lībieši laika gaitā pilnīgi pārlatviskojās. Atsevišķas lībiešu ģimenes bija sastopamas Salacas upes krastos līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei, bet iespējams, ka vēl ilgāk. Lībiešu valodas pēdas ir bagātīgi sastopamas latviešu vietvārdos, kā arī latviešu valodas lībiskajās izloksnēs. Baltijas somu valodu, tajā skaitā lībiešu, cilmes vārdu skaits latviešu valodā sniedzas vismaz līdz pustūkstotim, vai ir pat vēl lielāks. Lielākoties tie ir arhaismi vai šauras izplatības dialektismi. Latviešu literārās valodas skaidrojošajā vārdnīcā ir iekļauti aptuveni 200 Baltijas somu izcelsmes celmi.

18. gadsimta beigās zinātnes pasaulē radās interese par mazajām tautām un to valodām. Kopš tā laika ir saglabājušies precīzāki dati par lībiešu skaitu, to dzīves apstākļiem, valodu un tamlīdzīga informācija. Ferdinand Johans Vīdemanis (*Ferdinand Johann Wiedemann*) 1859. gadā izdotajā pētījumā par lībiešu valodā norāda, ka Kurzemē ir vairāk nekā 2000 lībiešu valodas pratēju, bet Vidzemē pie Salacas – tikai astoņi. Nav saglabājušies dati par Daugavas un Gaujas lībiešu valodu. Priekšstati par Vidzemes lībiešu valodu ir balstīti uz ierakstiem, kas gūti, kontaktējoties ar Salacas lībiešiem.

Salacas lībiešu vārdnīcā Vinklers un Pajusalu ir savākuši visu apzināto Salacas lībiešu vārdu materiālu. Ap 8500 gramatisko formu, kas ir sistematizētas pusotrā tūkstoti šķirkļu, kas savukārt apvienoti 660 etimoloģiski pamatotās lemmās. Mainīgajām formām lielākoties ir pievienots gramatiskais raksturojums. Lai gan materiāla nav daudz, toties tagad visa Salacas lībiešu leksika ir sakopota vienos vākos. Tā ir neapšaubāma vārdnīcas vērtība. Daļa šī materiāla ir atrodama arī 1938. gadā izdotajā somu filologa, Baltijas somu valodu pētnieka Lauri Ketunena lībiešu vārdnīcā *Livisches Wörterbuch* (Kettunen 1938).

Jaunajai vārdnīcai ir šādas sastāvdaļas: 1. Priekšvārds; 2. Ievads (tas sastāv no četrām apakšnodalām, kurās aplūkota Salacas lībiešu vieta Baltijas jūras somu valodu grupā, Salacas lībiešu leksikas izcelsme un avoti, Šēgrēna darbība Salacas lībiešu pētniecībā, cita starpā ir pievienots no zviedru valodas vāciski pārtulkots izvilkums no Šēgrēna ekspedīcijas dienasgrāmatas (17.06.–07.1846)¹, kad viņš apmeklēja Salacas lībiešus, un tiek skaidroti atsevišķi momenti saistībā

¹ Renāte Blumberga (2006: 20–25) minēto dienasgrāmatas materiālu ar atsevišķiem saīsinājumiem ir pārtulkojusi latviski.

ar materiālu pierakstīšanu un semantiku, kā arī Salacas lībiešu pētījumiem); 3. Vārdnīcas struktūra (skaidrojums par alfabētu un tā secību, lemmas izmantošanu, šķirkļu struktūru, salīdzinošo materiālu izcelsmi, ir izskaidroti saīsinājumi). Tālāk seko izmantotās literatūras saraksts. Protams, pētījuma galveno vietu ieņem Salacas lībiešu vārdnīca, kurai seko vācu valodā sniegto apzīmējumu rādītājs un pielikums ar pieciem Augusta Georga Pecolda (*August Georg Pezold*) zīmējumiem, kuros attēloti Salacas lībieši.

Ievadā Vinklers ir pamatojis nepieciešamību veikt Salacas lībiešu pētījumus. Viņš atzīmē, ka lībiešu valodas pētījumos uzmanības centrā allaž ir bijusi Kurzemes lībiešu valoda, lai gan ģeogrāfiski atdalītie valodas varianti ir gluži atšķirīgi. Pēc Vinklera domām, Salacas lībiešiem ir primāra loma, salīdzinot ar Kurzemes lībiešiem. Viņš konstatē, ka pilnīgi neatbildēts paliek jautājumu, kādēļ ģeogrāfiski un valodas ziņā tik tuvi kaimiņi, kādi ir igauņi un Salacas lībieši, nesaplūda, lai gan starp viņiem neeksistēja ne politiskas, ne ticības barjeras. Salacas lībieši ir nepietiekami dziļi izpētīti, līdz ar to visas tās valodas parādības, kas nav atrodamas Kurzemes lībiešu valodā, tiek skaidrotas ar igauņu ietekmi. Vinklers norāda, ka vajadzētu noskaidrot Salacas lībiešu valodas kontaktu izplatību, kā arī tos valodas attīstības aspektus, kuri nav skāruši Kurzemes lībiešus, vai kuri izzuda jaunu inovāciju ietekmē.

Salacas lībiešu valodai ir raksturīgas ļoti īsas (reducētas) vārdu formas, kas izpaužas kā gluži ekstremāla gramatiska homonīmija. Šķiet, ka tā ir visbiežāk izplatīta verbu paradigmās. Pat labam Kurzemes lībiešu valodas pratējam bez vācu valodas tulkojuma grūti būtu saprast Salacas lībiešu valodas piemērus, diemžēl, dažreiz arī tulkojums neļauj noskaidrot vārda nozīmi. Vārdnīcā valodas lietojuma piemērus ir mēģināts izteikt tādā formā, kā tie savulaik bija savākti. 19. gadsimta lībiešu valodas pētnieki Šēgrēns un Vīdemānis ir unificējuši lībiešu valodas materiālu, līdz ar to pazaudējot izrunas nianses, piem., norādes uz laužto intonāciju.

Latviešu valoda ir būtiski ietekmējusi Salacas lībiešu fonētiku. Acīmredzot tieši latviešu valodas iespaidā Salacas lībiešu valodā ir izzudusi *ü* un *ö* labializācija: *ü* > *ju-*, kas tomēr nenotiek konsekventi. Jāņem vērā, ka valodas materiāls tika saglabāts dažādos laikos, piem., *üks* > *juks* / *jukš* 'ein, eins ...' (68. lpp.). Kurzemes lībiešu valodā delabializācija ir salīdzinoši vēla parādība, un tā noritēja citādi nekā Salacas lībiešiem. Latviešu valodas ietekmē palatalizētie velārie slēdžeņi visbiežāk kļuvuši par palatalizētiem dentāliem slēdžeņiem: *k*' > *t*' (piemēram, *k'eiser* / *t'eiser* 'Kaiser' (96. lpp.) un *g*' > *d*' (piem. *g'im* / *d'im* 'Gesicht' (59. lpp.), sal. la. *g'imis*). Vārda sākumā *k* un *g* palatalizācija un pēc tam aizvietošana ar *t*' resp. ar *d*' īpaši bieži notiek priekšējo patskaņu priekšā, bet vārdu beigās – senākā priekšējās rindas celma patskaņa priekšā (piem., *lešt* 'Witwe' (107. lpp.), sal. ig. *lesk* id.; *sed'd*, *sed'ub* 'mischen, vermischen, verwirren; irremachen; trüben' (174. lpp.), sal. ig. *segada* 'mischen; unrühren; verwirren; stören ...').

Kā jau varētu sagaidīt, latviešu valoda ir **ietekmējusi arī Salacas lībiešu valodas vārddarināšanu**. Visspilgtāk par to liecina fakts, ka Salacas lībiešu valodā ir pārstāvēti visi latviešu valodas verbu priedēkļi, kas ir arī piesaistīti saviem celmiem un acīmredzami vienmēr atdarina attiecīgos latviešu valodas modeļus, tādējādi veidojot daļējas kalkas: *ais/lāed / aiz/lāed* 'aus-, weg-, hin-, vergehen, abmarschieren', sal. la. *āiz/iēt* 'weggehen, hingehen ...' (ME I: 29); *ais/kiel, -ub / aiš/k'ieldub* 'absagen, leugnen, verbieten, untersagen', sal. la. *āiz/liēgt* 'versagen, verbieten; verleugnen' (ME I: 37); *ap/oid / ab/oid* 'bewahren, behüten', sal. la. *ap/saŕgāt* 'beschützen, bewachen' (ME I: 117); *ap/otš* 'besuchen', sal. la. *ap/meklēt* 'besuchen' (ME I: 106); *at/ast* 'weichen, zurücktreten', sal. la. *at/speīt* 'hin-, wegschlagen, wegwerfen, zurückstossen ...' (ME I: 194–195); *ee/wigatub* 'zugrunde richten', sal. la. *ie/vāinuôt* 'verletzen, verwunden' (ME II: 85); *ie/ann* 'eingeben, einhändigen', sal. la. *ie/duôt* '(in die Hand) geben; eingeben (von einer Medizin)' (ME II: 12); *is/ann / iz/ann* 'ausgeben; gedeihen, glücken; hervorbringen', sal. la. *iz/duôt* '... herausgeben, abgeben; ausgeben, hervorgeben, wachsen lassen ...' (ME I: 730–731); *nuo/panna* 'anberaumen, festsetzen; tadeln, verachten', sal. la. *nùo/likt* 'ab-, weg-, niederlegen; bestellen, anstellen, hinstellen; herabsetzen, heruntermachen ...' (ME II: 810–811); *pa/lask* 'loslassen', sal. la. *pa/laist* '... frei-, loslassen ...' (ME III: 55); *pa/kan(n)at* 'ertragen, dulden', sal. la. *pa/ciest* 'ertragen, erdulden ...' (ME III: 13); *par/kannat* 'ertragen; vertragen', sal. la. *pār/ciest* 'überstehen, ausdulden, ausdauern' (ME III: 152); *pār/opat* 'strafen, züchtigen', sal. la. *pār/mācīt* 'rügen, züchtigen' (ME III: 166); *pie/ann* 'vergeben; verfaulen', sal. la. *piē/duôt* 'verzeihen, vergeben ...' (ME III: 247); *sa/korr* 'sammeln, aufsammeln', sal. la. *sa/lasīt* 'zusammensuchen, sammeln ...' (ME III: 666); *us/ast* 'aufsteigen', sal. la. *uz/speīt* 'in die Luft sprengen ...' (ME IV: 381).

Nav novērota antonīmus veidojošo latviešu izcelsmes priedēkļu *ne-* / *nā-* vai latviešu priedēkļu pievienošana savām vārdu saknēm. Šķiet, ka atsevišķu izņēmumu veido *on'zig* 'glücklich, selig' (139. lpp.), kur lībiešu vārdam *on'ī* 'Glück' ir piesaistīts priedēklis *-ig-*, kas latviešu valodā ir ārkārtīgi produktīvs īpašības vārdu veidotājs. Iespējams, ka lietvārdi ar izskaņu *nika-*, kuri galvenokārt apzīmē personas, ir veidoti pēc attiecīgo latviešu atvasinājumu modeļa ar *-nieks*, piem., *kavalnika / kovalnika* 'listig, verschmitzt; naseweis; Schlaukopf' (81. lpp. sub *kaval*, sal. la. *gudriniēks, gudriniēce* 'der (die) Kluge, ein Klügling, ein schlauer, geriebener Mensch, ein Schelm' ME I: 675); *sugnika* 'Verwandter' (180. lpp. sub *sug*, sal. la. *radiniēks, rad(e)niēks* 'der Verwandte' ME III: 461) utt. Uzkrītoši bieži Salacas lībiešiem novērojama deminutīvu priedēkļu *k'i-* / *t'i-* lietošana, piem. *kan'k'i / kant'i* 'Hühnchen, Küchel' (77. lpp. sub *kana*), *kuššk'i* 'Hündchen' (93. lpp.), *nurm'k'i* 'Feldstück' (33. lpp. sub *nurm*), *pinnk'i* 'Hündchen' (150. lpp. sub *pinn*) u.c. Mati Hintam

tas ir atgādinājis dienvidigauņu dialektam raksturīgo deminutīvu lielo skaitu (Hint 2010: 780; par latviešu valodas ietekmi dienvidigauņu deminutīvu atvasinājumu veidošanā skat. arī Vaba 2011: 236). Vārdnīcā atrodami daudzi pēc latviešu valodas parauga veidoti sintaktiski atvasinājumi, kuros bezpersoniskie divdabji vārdu savienojumos apzīmē darbības līdzekļi, vietu vai laiku, kā *pāzdu troug* ‘Waschbecken’ (199. lpp. sub *trauk*, sal. la. *mazgājamais trauks*), *magdu tuba* / *magdau tuba* ‘Schlafzimmer’ (200. lpp. sub *tuba*, sal. la. *guļam/istaba*), *ummeldau nūgl* ‘Nähnadel’ (208. lpp. sub *ummeld*, sal. la. *šujam/adata*) u. c.

Materiāls etimoloģiski ticis sakopots lemmās. Jau pēc virspusējas iepazīšanās ar vārdnīcas šķirkļiem nākas secināt, ka šajā jomā vēl ir daudz darāmā. Arī pats Vinklers ievadā (32. lpp.) uzsver, ka vārdu etimoloģiskais apvienojums ne vienmēr ir viennozīmīgi skaidrs. Etimoloģiskos ekvivalentus var atrast šādās valodās: Kurzemes lībiešu, somu, igauņu, latviešu, vācu (viduslejasvācu, lejasvācu, vācbaltiešu, augšvācu), krievu valodā. Karls Pajusalu (2010) uzsver, ka Salacas lībiešu valodas īpatnības, ieskaitot vārdu krājumu, ir saglabājušās Hēdemēstes izloksnē Pērnavas apriņķī. Šādi vietēja rakstura vārdi ir iekļauti etimoloģiskajā daļā. Minētajiem ekvivalentiem ir ģenētiskā saistība ar lemmas formām, toties kvadrātiekvācās sniegtā salīdzinošā materiālu saistība ar Salacas lībiešu valodu nav pārliecinoša, un, iespējams, nav pat etimoloģiski saistīta ar Salacas lībiešiem. Tomēr ne visos gadījumos kļūst skaidrs, pēc kādiem principiem autori ir izvēlējušies ģenētisko salīdzinājuma materiālu. Tas ir sevišķi uzkrītoši, piemēram, iekļaujot igauņu valodā (arī dialektos) esošos vēlāka perioda latviešu aizguvumus: blakus *riba* (*luu*) ‘Rippe’ ir sniegts arī Igaunijas dienvidaustrumos Harglas izloksnē reģistrētais latviešu aizguvums *riba*, sal. la. *riba* (165. lpp.), vai arī pie *vēl*² ‘wünschen; erlauben’ iekļauts Hēdemēstē un Sārdē reģistrētais latviešu aizguvums *veelida* id., sal. la. *vēlēt*, toties *run’ts* ‘Kater’ (167. lpp.) gadījumā igauņu dialektā sastopamais latviešu aizguvums *run’ts* id., sal. la. *ruñcis* nav uzrādīts, līdzīgi daudziem citiem analogiskiem gadījumiem. Pie vēlīnajiem latviešu aizguvumiem pieder arī *ta’lk* ‘Bauernschmaus’ (skat. Posti 1974: 198). Latviešu valodas piemēri ņemti galvenokārt no ME, retākos gadījumos no Stendera *Lettiisches Lexicon* (1789), Ulmaņa *Lettiisches Wörterbuch* (1872) un Ketunena lībiešu vārdnīcas (Kettunen 1938).

Latviešu valoda ir lībiešiem bijusi dominējošā kontaktu valoda.

Latviešu valodas ietekme uz lībiešu valodu ir ļoti liela (vārdu krājuma, izrunas un gramatisko struktūru ziņā). Lībiešu valodā nav reģistrēta vismaz trešdaļa to Baltijas somu vārdu sakņu, kuriem ir ekvivalenti citās somugru valodās. Kurzemes lībiešu valodā un Kurzemes latviešu dialektos jāņem vērā kuršu substrāts (skat. arī Wälchli 2000: 213), tā, piem., Kurzemes lībiešu leksikā to pārstāv *palāndōks* ‘balodis’, toties *balad* / *balaž* ir baloža nosaukums pie Salacas

lībiešiem – tas ir aizguvums no latviešu valodas. Daudzi latviešu valodas aizguvumi tomēr ir kopīgi kā Kurzemes, tā Salacas lībiešiem. Uz latviešu aizguvumiem diezgan sistemātiski savā vārdnīca vērsa uzmanību Ketunens (Kettunen 1938). Seppo Suhonens (1973) ir publicējis apjomīgu pētījumu par šo tēmu, tomēr balstoties uz pētījumā sniegto izmantotās literatūras sarakstu, tas nav ticis izmantots.

Interesantu kategoriju veido izolētie vārdu celmi. Turpmākajos piemēros ir sniegti vārdi, kuriem nav zināmi ekvivalenti ārpus Salacas lībiešu valodas, piem., *Ahn* ‘Mond’ (40. lpp.), *kourapild* ‘kleiner Heuschobler’ (86. lpp.), *lāskud* ‘hell’ (104. lpp.), *lōd*, *-ub* ‘behüten’ (110. lpp.), *nūpsta*, *-t* ‘Glied’ (136. lpp.), *Orrllit* ‘Bett’ (140. lpp.), *Pigga* ‘stehen’ (149. lpp.), *piānt*, *-ub* ‘mieten’ (151. lpp.), *pugub* ‘zugleich’ (153. lpp.), *rād’i* ‘wund’ (162. lpp.), jo etimoloģiskā saistība ar igauņu Karksi izloknes vārdu *rahkine* ‘in Stücken’ nav ticama, uz ko norāda arī paši autori), *sūr*, *-ub* ‘strafen’ (182. lpp.), *schūht* ‘Frosch’ (188. lpp.), *tēlki* ‘Bachstelze’ (194. lpp.), *toub*, *-ub* ‘fühlen’ (198. lpp.), *tulpīga* ‘ungefähr, beinahe’ (201. lpp.), *tū* ‘Grille’ (202. lpp.), *ui* (*keel*) ‘Livisch’ (207. lpp.), *uijīs* ‘klein’ (207. lpp.), *vatt* ‘Schloss’ (218. lpp.), *vāst*, *-ab* eilen’ (227. lpp.) un daži citi. Iespējams, ka daudzus gadījumos mēs šeit tomēr sastopam tikai šķietamus izolātus: varbūt vārdi ir tikuši kļūdaini vai neprecīzi pierakstīti, un to semantika ir aprakstīta nepilnīgi vai gluži nepareizi. Vārdnīcā atrodami arī atsevišķi gadījumi, kad vārda forma, kā arī tā nozīme nav droši interpretējama, piem., *krieibi* (87. lpp.), *žerbak* ‘fett werden’ (190. lpp.), *vērem* (219. lpp.), *āņkši* ‘? drückend, stickig, schwül, heiß’ (228. lpp.), kā arī daži citi gadījumi.

Ticamāku etimoloģisko izskaidrojumu varētu sniegt šādos gadījumos: *ās* ‘Streu; Kehrlicht’ ir ievietots blakus viduslejasvācu *ās* ‘Speise der Tiere’ (40. lpp.), sal. tomēr dienvidig. *ask*: *aso* ‘prūgi, praht’ *pīlg* ‘stachelig’ (149. lpp.) toties ir acīmredzams latviešu aizguvums, sal. la. *spīla*, *spīle* ‘eine Gabelung; eine zweizinkige Mistgabel ...’ (ME III: 1003–1004; EH II: 553). Bez etimoloģijas norādes sniegtais *klānts* / *klānts* ‘Tasche’ (83. lpp.) ir aizguvums no latviešu oriģināla *klāncis* ‘der Schubsack und das Brot darin; die Tache’, tāpat kā igauņu dial. *lants* id. (Vaba 1997: 116); *strūk*, *-ub* ‘schleudern’ (180. lpp.) no la. *struoķēt* ‘prügeln, schelten’ (ME III: 1098); *titilbi* ‘Roggenvogel’ (197. lpp.) no la. *titilbis* ‘ein Vogel mit langen Beinen; ... der Roggenvogel’ (ME IV: 198–199). Latviešu aizguvums *resp.* latviešu valodas fonētiskās ietekmes piemēri ir *korst* ‘sengen, brennen ...’ (85. lpp. sub *korb*) no la. *kuřstīt* ‘oft ein wenig heizen, schüren’ (ME II: 326); *struonat*, *-ed* ‘Trompete’ (180. lpp.) no la. *struona* ‘die Saite’ (ME III: 1098). Kā interesantus latviešu valodas aizguvumus var atzīmēt, piem., *nehnest* ‘langsam’ no la. *lēns* (129. lpp.) (kur *l-* > *n-*, kā lībiešu piemēros *niem* ‘govs’, sal. ig. *lehm* id. vai *nīn* ‘pilsēta’, sal. dienvidig. *liin* id.) vai *vābr* / *vābr* / *vāber* ‘Biber’ no la. *bēbrs* (226. lpp.), kas vārda sākumā esošo *b-* aizvieto ar *v-*.

Daudziem latviešu aizguvumiem īstenībā varētu sniegt daudz precīzāku oriģinālu, piem., *apglābd* ‘behüten’ no la. *glābt* (47. lpp.), precīzāk *apglābt* ‘retten; lindern, sistieren’ (EH I: 82); *bāl* ‘bleich’ no *bālgans* (50. lpp.), precīzāk *bāls* ‘blass, bleich’ (ME I: 272); *muodrig* ‘munter’ no la. *muōdrs* (124. lpp.), precīzāk *muōdrīgs* ‘wachsam, munter, lebhaft’ (ME II, 682); *plītnika* ‘Plünderer’ no la. *plītiēs* ‘beharrlich verlangen, fordern’ (151. lpp.), precīzāk *plītnieks* ‘ein Prasser, Schwelger, Zechbruder, Saufruder’ (ME III, 350); *rēd* ‘Narbe’ no la. *rēdīt* (164. lpp.), precīzāk *rēda* ‘der Rand’, *rēdas* ‘Lumpen, Fetzen’ (ME III, 517); *tsirp* ‘Holzwurm’ no la. *cirmis* (200. lpp.), precīzāk *cirpenis* (ME I: 386); *tšūkst*, *-ub* ‘zischen, sausen, flüstern, zischeln’ no la. *čūžēt* (200. lpp.), precīzāk *čūkstēt* ‘zischen’ (ME I: 424–425) un citi.

Veselai rindai vārdu neapšaubāmā latviešu izcelsme nav norādīta, kā *adin* ‘Sommerroggen’ (41. lpp.) no la. *adiņi*, *atdieņi* id. (ME I: 154); *avat*: *avat mared* ‘Himbeere’ (49. lpp. sub *avat* ‘Quelle’) no la. *avieši*, *aveši*, *avetenes* (ME I: 232 sub *avene*; EH I: 190; LVDA: 22. karte); *pākst*, *-ud* / *paākst* ‘Schote, Hülse’, *jārn paākst* ‘Erbsenschote’ (141. lpp.) no la. *pāksts* ‘die Schote’ (ME III: 146); *pumper* / *pūmper* ‘Knopf; Knospe; Zapfen (an Nadelbäumen)’ (254. lpp.) no la. *puñpur(i)s* ‘die Knospe’ (ME III, 411); *āmal* ‘Klee’ (228. lpp.) no la. *ēmuols*, *amuols* ‘der Klee’ (ME I: 569; sk. arī EH I: 69, 369); *tsirliņki* ‘Lerche’ (200. lpp.) ir hibrīds: la. *cīrulis* + *lind* + deminutīvais piedēklis *-ki* (skat. Māgiste 1931: 136–137; Kettunen 1938: 434).

Interesi izraisa latviešu aizguvumi, kuros ir saglabājušās arhaiskas, no latviešu valodas attālinājušās vārdu formas, piem., *apsnīkub* (PRS 3 SG) ‘überdrüssig werden’, *apsnīkumi* / *apsnikumi* ‘Überdruss’ (47. lpp.), kur *-s* skaidri ir latviešu refleksiīvo verbu pazīme, kas priedēkļa verbos senāk atradusies tieši aiz priedēkļa. Tikai Salacas lībiešu valodā reģistrētais latviešu izcelsmes zivs nosaukums *plouzen* ‘Brachse’ (151. lpp.) nav atrodams mūsdienu latviešu valodas lietojumā, bet 17. gs. avotos tam ir reģistrēta forma *plaužnis* (skat. tuvāk Laumane 1973: 167).

Daudzi vācu (viduslejasvācu, baltvācu un augšvācu) aizguvumi Salacas un Kurzemes lībiešu valodās ir kopīgi. Acīmredzot nav šaubu, ka to vairums ir ienākuši Salacas lībiešu valodā caur latviešu valodu, tomēr ir liels skaits gadījumu, kad mēs īstenībā sastopam tiešus aizguvumus no vācu valodas, kā *aņker* ‘Anker’ no vlv. *anker* (46. lpp.), sal. la. *aņkuris* (EH I: 70); *pukki* ‘Bock, Ziegenbock; Kutschbock’ no vlv. *buck* (154. lpp.), sal. la. *buks* ‘der Bock, ein Schafbock mit grossen Hörnern’, *buka* ‘der Kutschbock’ (ME I: 346–347; EH I: 249, 250); *grents*, *-id* ‘Grenze’ no vlv. *grense* / *grentze* (58. lpp.); *kajut* ‘Kajüte’ no vlv. *kajute* (76. lpp.); *knüöp* ‘Knopf’ no vlv. *knöp* (83. lpp.), sal. la. *knuōpa*, *knuōpe*, *kņuōpe* ‘der Knopf’ (ME II: 251, 254), *knēpes* ‘zwei verbundene Knöpfchen, um Hemdärmel u. dgl. zusammenzuhalten’ (ME II: 245); *kopper* / *kopr* ‘Kupfer’ no vlv. *kopper* (84.–85. lpp.), sal. la. *kopars*, *kopurs* ‘Kupfer’

(ME II: 254); *kōnig* ‘König, Kaiser’ no v. *König* (95. lpp.), sal. la. *ķēniņš* (ME II: 374); *lüöd* ‘Bleilot’ no vlv. *lode / lôt* (116. lpp.), sal. la. *luōde* ‘die Kugel; das Lot, Beilot’ (ME II: 523–524); *opper* ‘Opfer’ no vlv. *opper* (149. lpp.), sal. la. *upuris* id. (ME IV: 301); *rot’f* ‘Ratze, Ratte’ no vlv. *rotte* (166. lpp.), sal. la. *rateste, rate* id. (ME III: 480; EH II: 355); *torm* ‘Sturm’ no vlv. *storm* (198. lpp.), sal. la. *stuřme, sturmis* (ME III: 1108); *tropp* ‘Tropfen’ no vlv. *drope* (199. lpp.), sal. la. *drapes, drapas* pl. id. (ME I: 490); *tūk* ‘Tuch’ no vlv. *tûch* (202. lpp.), sal. la. *tûks* ‘ein gewisser Kleiderstoff’ (EH II: 707) un citi.

Nozīmīgs Salacas lībiešu vārdu krājuma avots ir Salacas upes apkaimē lietotais vietējais latviešu valodas dialekts, kurā ir saglabāties tāds Salacas lībiešu valodas materiāls, kas no pašas Salacas lībiešu valodas ir izzudis – tas it sevišķi attiecas uz vārdu krājumu. Kaut virspusēji ieskatoties, piemēram, Svētciema (Sveiciems) dialekta aprakstā, pamanām, cik lielu iespaidu lībiešu valoda ir atstājusi uz vietējā dialekta morfoloģiju un leksiku (sk. Putniņš 1935: 55 sek.). Sekojošie piemēri, saskaņā ar EH I un II, tika reģistrēti (galvenokārt) Salacas latviešu dialektā, un acīmredzot nāk no pārlatviskojušos Salacas lībiešu lietotās valodas: *iūkšēt* ‘wütend wiehern’ (EH I: 432), sal. ig. (Mulgi un citur) *iukama, iuk(u)ma* ‘(nikni) zviegt’; *koība* ‘der Fuss (das Bein) eines Menschen od. Tieres (pejorativ)’ (EH I: 637), sal. Kurzemes līb. *kūoiba* ‘ein Schuh aus Seehundsfell; Seehundsfuss’, ig. *koib* id.; *kolatiēs* ‘durch Luftspiegelung (Strahlenbrechung) sich über den Horizonten erhebend, sichtbar werden’ (EH I: 638), sal. Kurzemes līb. *ko’llō, ko’lō* ‘eine Bucht nach oben bilden’, ig. (salu un rietumu dialekts) *kolama, kolatama* id.; *koņksis* ‘eine zweizinkige Mistgabel’ (EH I: 639), sal. Kurzemes līb. *koņks* ‘Keule’, ig. *konks* ‘mēslu dakša u. c.’; *nařcaks* ‘einer, der in zerlumpten Kleidern einhergeht’ (EH II: 5), sal. ig. *nartsak(as)* ‘zerfetzte Lumpen’; *nužināt* ‘schnüffeln’ (EH II: 29), sal. ig. *nuus(k)ima* ‘stöbern, schnüffeln’; *ors* ‘ķekša smaile’ (EH II: 117), sal. Kurzemes līb. *orā* ‘eiserner Stachel, Nabe’, ig. *ora* id.; *ōlātiēs* ‘blandīties’ (EH II: 117) un *ōlētiēs* ‘sich in der Ferne (zu) bewegen (scheinen)’ (EH II: 117), sal. ig. *hōljuma*, dienvidig. *hōl’ joma* ‘schweben, schwanken, taumeln, sich bewegen’; *poņturs* ‘uzkalniņš; ciņaina, sausa, sūnaina vieta’ (EH II: 311), sal. ig. *pōndak* ‘paugurs’; *poņņi* ‘meža trūdi’, *poņņans* ‘trūdains’ (EH II: 311–312), sal. ig. (rietumu dialekts) *posu, poss* ‘trūdi; prauls’; *roiska* ‘roida’ (EH II: 380), sal. ig. dial. *roisk* ‘gruži, saslaukas’ (EKMS III: 246 *Puru*, 633 *Risu*); *uņma* ‘ein abgeschlossener Raum, ein zugedecktes Gefäß’ (EH II: 713), sal. *ummik* ‘vienkoka trauks’ utt.

Savukārt latviešu valodas vārdu krājuma pētnieki Salacas lībiešu valodā atradīs nozīmīgu (papild)materiālu, kas ļautu precīzāk noskaidrot Baltijas jūras somu aizguvumu avotu, piem., *nuskat* ‘schnüffeln / gaļaicīgi meklēt, skatīt, uostīt’ (EH II: 29), sal. Salacas līb. *nūšk, -ub* ‘riechen an etwas, beriechen; blasen mit der Nase, schnüffeln; sich schneuzen’ (134. lpp.); *pidi(ņi)*

‘Fichtenäste, aus denen man Zaunspricken anfertigt’: *pidiņu sēta* (EH II: 230) no Salacas līb. *pide tara* ‘Sprickenzaun’ (193. lpp. sub *tara*), sal. arī ig. (Hēdemestē un citur) *pida* : *pea* ‘stāvsētas kārts’; *pūga* ‘ein stossweiser Wind, ein Windstoss’ (ME III: 445), *pūka* ‘eine Art Sturm auf dem Meer; ein Windstoss’ (EH II: 341) no Kurzemes līb. *pū’gō, pū’ktō*, Salacas līb. *pugg, pūgub* ‘blasen’ (153. lpp.); *soņņuōties* ‘skriet ar tēkuļiem’ (EH II: 544), sal. Salacas līb. *sonn* ‘Schafbock’ (178. lpp.).

Latviešu un lībiešu valodas leksiski semantiskais izomorfisms

ir ievērojamas cieņīgs. Kā jau varētu sagaidīt, vārdnīca sniedz materiālu par latviešu cilmes kalkām, tomēr jāņem vērā arī acīm redzamas latviešu-lībiešu konverģences tendences. Kalki un semantiskie aizguvumi vārdnīcā nav izdalīti. Arī virspusēja iepazīšanās ar vārdnīcas materiālu liecina, ka Salacas lībiešu valodā ir daudz iespējama kalku un semantisko aizguvumu, kas arī bija sagaidāms. Daži piemēri: *kulde tob* ‘Schwindsucht’ (91. lpp.; kļūdaini ievietots pie lemmas *kuola / kuol* ‘sterben’, īstenībā ir saistīts ar verba celmu *kull, kulūb* ‘sich abnutzen’, sal. la. *dēlamā kaite* id., *dilt* ‘verschleissen, sich abtragen; abnehmen, mager, kleiner, weniger werden; dünn, stumpf werden’ ME I: 467); *lū mared* ‘Schellbeere, Steinbeere’ (119. lpp. sub *mare, -d* ‘Beere’), sal. la. *kaūlene* ‘die Steinbeere’, *kaūlēnāji* ‘Steinbeerpflanzen (*Rubus saxatilis*)’ ME II: 174; *luumari* id. saskaņā ar EKMS III: 1125: *Taimed* reģistrēts arī Harglas izlokšnē dienvidaustrumu Igaunijā, kur tas arī visdrīzāk uzskatāms par latviešu kalku. Pie *tul / tul / tull* ‘Feuer, Licht’ (201. lpp.) ievietotais *tul’kul’* ‘Sperber’ drīzāk pieder pie *tūl* ‘Wind’ (203. lpp.), jo arī šeit visticamāk ir darīšana ar latviešu kalku, sal. la. *vēja vanags* ‘der Sperber’ (ME IV: 468: *vanags*). Semantiskie aizguvumi: *šudali* ‘herzlich, sehnsüchtig; böse, streng’ (186. lpp. sub *šud / šuda* ‘Herz, Gemüt; Mut; Mitte; Magen; Kern im Holz’), sal. la. *sirdīgs* ‘eifrig; mutig; heftig, zornig’, *sirdīgi* ‘herzlich’ (ME III: 843).

Rūpīgi sastādītais rādītājs vācu valodā (30 lappuses trīs slejās) palīdz ātri atrast meklēto. Acīs iekrīt dažas tehniska rakstura kļūdas, piemēram, nevienveidīgais latviešu piemēru apzīmēšanas veids – baltologam jāievēro, ka daļa atbilstoši Ketunena vārdnīcai citēto latviešu piemēru norādītajā avotā ir pierakstīti saskaņā ar Baltijas somu transkripcijas principiem, kā *ķiins* (98. lpp. sub *k’inn*), *slikt* (177. lpp. sub *slikt*), *stoks* (179. lpp. sub *stoikk*), *puņķis* (154. lpp. sub *pu’ki*), *zviņa* (182. lpp. sub *fwihn*). Dažviet ir radusies neskaidrība ar garo un īso patskaņu alfabētisko secību: ir, piem., *āb-*, kam seko *ab-*; *kā-*, kam seko *ka-*; *rā-*, kam seko *ra-*; bet, piem., *pu-*, kam seko *pū-*; *pā-* ar sekojošu *pā-*. Lielākoties latviešu piemēri ir sniegti nevainojami, nākas labot tikai pāris gadījumus: *piederēt* pro *piederēt* (lpp. 148 sub *pederr*), *pestītājs* pro *pestitāja* (160. lpp. sub *pāstitai*).

Literatūra

- Blumberga, Renāte. 2006. *Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- EH = Endzelīns, Jānis, Edite Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, I–II. Rīgā 1934–1946.
- EKMS I–IV = Saareste, Andrus. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la language Estonienne: avec un index pourou des traductions en français*, I–IV. Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- Hint, Mati. 2010. Peaegu usutatamtu liivi sõnaraamat. *Keel ja Kirjandus* 10, 776–783.
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Laumane, Benita. 1973. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- LVDA = *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne, 1999.
- ME = *K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, I–IV, Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā 1923–1932.
- Mägiste, Julius. 1931. Liivi sõnaseletusi. *Eesti Keel* X, 129–138.
- Pajusalu, Karl. 2010. Jäljed Liivimaa liivi keelest. *Sirp* 24.09.
- Posti, Lauri. 1974. Tutkimus liivin nuorista lainasanoista: S. Suhonen. Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. *Viritäjä*, 196–198.
- Putniņš, E[duards]. 1935. Svētciema izloksne. *Filologu biedrības raksti* XV. 55–79.
- Suhonen, Seppo. 1973. *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen*. (SUST 154.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Vaba, Lembit. 1997. *Urimusi läti-eesti keelesuhestest*, Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut. Tampereen Yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Vaba, Lembit. 2011. Kuidas läti-eesti keelekontakt on mõjutanud eesti murdekeele grammatikat ja sõnamoodustust. Impact of Latvian-Estonian language contacts of the grammar and word-formation of Estonian dialects. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 56, 2010. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 204–246.
- Wälchli, Bernhard 2000. Livonian in a genetic, areal and typological perspective, or is Finnish better Finnic than Livonian? *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*. Ed. by Johanna Laakso (Castrenianumin toimitteita 59.), 210–226.

Lembit Vaba
Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö
Tampereen yliopisto
FI-33014 Tampere, Suomi / Finland
lembit.vaba@uta.fi

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these

works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XX (1) 2011
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»